

Гуманитар ушэтынхэмкIэ Адыгэ республикэ институтэу
КIэрэщэ Тембот ыцIэкIэ шытыр

Джэндэрэ Мариет

АДЫГЭУ КЪЭНЭЖЬЫГЪЭХ

*Адэгэ лъэпкъышIэжсьым цыщэу
Косовэ кыкIыжсьыгъэ адыгэхэм къахэнагъэхэр*

Мыекъяупэ
Адыгэ Республикэм итхыль тедзапI
2007

УДК 391/395
ББК 63.5
Д 30

ПшъэдэкӀыжъ зыхьрэ редакторыр
филологие шӀэныгъэхэмкӀэ кандидатэу
Шъхьэлэхьо Дарико

Рецензентыр
филологие шӀэныгъэхэмкӀэ докторэу
Едыдж Батырай

Джандар М. А.
Д 30   Остались адыгами: Этнографические исследования. — Май-
коп: Адыг. респ. кн. изд-во, 2007.— 92 с.— Адыг.

Мы тхылъыр Косовэ къыкӀыжыгъэ адыгэхэу яхэкужъ къэкӀожьы-
гъэхэм адэжъ къыщаугъоижыгъэмэ атыхыгъэу тхыгъэ. Косовэ исыгъэ
адыгэхэм гъогоу къакӀугъэр, ящыӀэкӀэ-псэукӀэ, ядунэететыкӀэ, ар
зэрэзэхашӀэрэр зышӀогъэшӀэгъонышт пстэуми тхылъыр къашъхьэпэнэу
тэугъэ.

Тхылым сурэтэу къыдэхьагъэхэм янахьыбэр Чэмышьо Гъазий ит-
хыгъэу «ПсыкъыкӀыжым илӀэгъохэщхэр» зыфиӀорэм къыдэхыгъэх.
1999-рӀ илӀэсым Мыекъуапэ къыщыдэкӀыгъ.

ISBN 978-5-7608-0523-2

© Адыгэ Республикэм итхыль тедзапӀ, 2007

РЕДАКТОРЫМ ИГУШЦЫ

«Хэти инасып ынэтлэгу итхагъэу къэхъу» ао. Арын фае нэбгырэ пэпчъ зыми фэмыдэу, еж иеу гьогу гьэнэфагъэ гьашлэм пхыришын зыкйлитъэклырэр. Ащ фэд лъэпкъы пэпчъи иунэе лъагъо чышхъашъом шыхиубыкызэ мэпсэу, мэлажъэ. Уехъопсэнэу щыт, имытэкъухъагъэу, хэгъэгу гьэпсыкIэ зилэу, къызэрыхъухъэгъэ чыпIалъэм щыпсэурэ лъэпкъым. Тэ, адыгэхэм, ащ фэдэ насып тилэнэу хьугъэп, ары чыгужьым ис адыгэхэр, хэхэс адыгэхэр тIонышь, зы лъэпкъым зэхэушхъафыкIыгъэу тытегушылэн фаеу тызышлырэр. Арэу щытми, урыгушхонэу щыт мы аужырэ лъэхъаным тишIэныгъэлэжхэм тилъэпкъэгъухэу пэмыкI хэгъэгухэм ащыпсэуштыгъэхэм ыкIи джыри ащыпсэухэрэм афэгъэхьыгъэ тхыльхэр мымакIэу къыдагъэкIы зэрэхъугъэм. Ащ ащыщ Тыркуем ис адыгэхэм афэгъэхьыгъэ этнографическэ угъоигъэхэмрэ ащ яхьылIэгъэ ушэтын-зэфэхьысыжъэу ышIэгъэхэмрэ Джэндэрэ Мариет къыздигъэхъэгъэ «Псалъэм псэ хэльмэ» зыфиорэ тхыльэу 2002-рэ илъэсым къыдигъэкIыгъэр. Илъэс заулэ нах темышIэу, джыри Мариет Косовэ къыкIыжыгъэ адыгэхэм къатегушылэу «Адыгэу къэнэжыгъэх» цIэу зыфишлыгъэ тхыль къыгъэхъазырыгъ. АпэрапшIэу мы тхыльитIум уасэ афэтэгъэшлырэр, ахэр къызтегушылэрэ адыгэхэр хэгъэгу зэфэшхъафхэм къазэрэщыхъугъэхэм, илъэсыбэхэм зыхъэсыгъэхэ цыф лъэпкъхэм яфэмэбжыкIэм къазэрэтехагъэм къыхэкIэу ушэтын, зэгъэпшэн гьэшIэгъоныбэ ятшылIэным иамал къызэрэтатырэр ары.

«Адыгэу къэнэжыгъэх» зыфиорэ тхыльыр цыклоп ыкIи иныщэп. Ау мэхъанэ иIэу зышлырэр, хэгъэгу ихъэ-икIэу илъэсишъэрэ щэкIырэм къыклоцI Косовэ къыкIыжыгъэ адыгэхэм къакIугъэ гьогур кIыхъагъэми, ахэмэ ящылэкIагъэр, лъэпкъ хабзэу зэрыпсэуштыгъэхэр, гушIогъо-гумэкI мэфабзэу зэпачыгъэм яшэн-зекIуакIэ зэхъокIныгъэу фишлыгъэхэр икIэу шIэныгъэлэжым къытынхэ зэрилъэкIыгъэр ары. Ащ тхыльеджэр ымыгъэрэзэн ылъэкIышIтэп.

Адыгэхэм ящылэкIэ-псэукIэ нэшэнэ гьэнэфагъэу хэльхэм, пэмыкI лъэпкъхэм къахъзыгъэщырэ лъэныкъоу зыдалыгъхэм Мариет тыналэ атырытегъадзэ. Ахэм ащыщых лъэпкъым игупшысакIэ, лъэпкъэу зышыщым фырилэ зэхашIэр, шэн-зэхэтыкIэу, зеклокIэ-шыкIэу хэльыр, иунэгъо клоцI, ипсэупIэ зэрзэрихъэрэр, ихапIэ зэригъэпсырэр, лIэшIэгъу пчъагъэм зыхъэсыгъэхэм, игъунэгъугъэхэм якультурэ фыщытыкIэу афырилагъэр, динэу зэрылэжыагъэр, ащкIэ къэшIэжъэу иIэр, нэмыкIхэр.

АпэрапшIэу Косовэ къыкIыжыгъэ адыгэхэр зышыпсэуштыгъэхэ чыпIэм изытет Джэндэрэ Мариет къытегъэлъэгъэу, а чыпIэр шысыпIэкIэ къыхахынэу

зытэхуьхьэгъэ шлошлэу илэхэмклэ кьыддэгуашэ. Сурэт шыгъэу ыпашьхьэ илгыр кьытхыхьяжэрэм фэдэу, чылэм ихьэнэ-гьунэхэм ядэхагъэ авторым танэлу кьы-клегъэуцо, кьушъхьы, мэзи, псыхьошхуи, псыхьожьыи, мэшлоку гьогуи — зэклэри нафэу рытегъэлыгъукьых.

ШПэныгъэлэжьыр кьуаджэм изытет икьэтын кьышыуцурэп, ащ ихьышьи нэлуасэ тыфешы. Псыхьо цыклоу чылэр тлоу зыгошыщтыгъэм лъэмыдж пчъа-гъэу тырашлыхьагъи, зыщытырашлыхьэгъэ илгъэхэри, язгъэшлгъэхэри хэз имылу кьелуатэх. Чылэм дэтыгъэ дин еджаплэми, шъхьалхэм, псынэхэм, тучанхэм, кьэ-хэм яхьышьи Мариет ташегъэгъуазэ. А зэпстэум кьэбарэу кьыпеклокьырэр, гъэшлэгъон тшигъэхъоу, ащ кьыплгъэгъэлэсы. Гушылэм пае, зы кьэхалгъэ игъэнэ-факлэ хьугъэм уналэ темыдзэн плэкьырэр. Кьызэралотэжьырэмклэ, Хьадже-эфэндым иноу «ихаплэ мэшытым илэгу пылгъэу шытыгъэти, осыет кьышлжьи, а ежъ ихаплэ кьэу ашлынэу кьялгъэужьыгъагъ. Ежъ ныори а кьэм дальхьагъ ыкли хэт ихьадэ дальхьэми зы дышгъэ плыжъ кьытынэу лгъэу кьышлжьи гъагъ. Ыпклэ ытыти, а кьэм зихьадэ дальхьанэу фаем чыгур ыщэфыщтыгъэ. А дышгъэр мэ-шытым ифэлэ-фашлэхэм апэлухьэщтыгъэ» (н. 10). Мы кьэм хьышгъэу пылгъэм тыналэ тетэгъэдзгъэр, тэ тимыхабзэу, Косовэ шыпсэущтыгъэ адыгъэхэм лгъэмэ зыщадгъэтлылыщт чыплэр пэшлорыгъэшгъэу ащэфын фитныгъэ зэрлагъэр ары. Тэ талгъэныкьоклэ чыплэ гъэнэфэн логъым зэмзэгъыныгъэхэр кьиклэу зэрэху-рэр кьыдэтлыгъэмэ, мы кьэбарымклэ узыгъэгъозэрэ гупшысэ Мариет кьытпигъо-хъу кьытшлшы.

Кьуаджэм ихьышгъэ изылахьэу лгъэко пчъагъэу Дония Становце дэсыгъэм унэгъо шъхьэлэпчгъэу Мариет ташегъэгъуазэ. Бгъагъэу яшагъухэм адэтыгъэм гъэпсыклэ гъэнэфагъэу ялагъэм кьышегъэжъагъэу зыхэшлжьи гъагъэхэри, япчгъэлупэ изэгъэфэгъэгъэ шыкли, кьэгъагъэу, пкышлхьэ-мышлхьэ чыгъэу кьагъэкьыщтыгъэхэри авторым тегъашлэх. Мариет гьгъэшлагъоу Косовэ адыгъ-эхэм яшлхьаф шыклагъэхэри игъэклотыгъэу кьэтхыхьэх. ШПэныгъэлэжьым зте-фыгъэу кьелуатэх унэшл шлхьафхэр, натрыф упклэпклэ шлхьафхэр, цыпх шл-хьафхэр зэрэрагъэклогьыщтыгъэхэ шыклэр. А шлхьаф шлныым кьахилхьэ-щтыгъэ зэдэлжъныгъэр ары унэгъо тлокьырэ щырэ нахь мыхурэ лгъэпкь маклэм зэгурылонгъэу хэлъыгъэм лъапсэ фэхьугъэу шлэныгъэлэжьым ылыгъэрэр. Зэдэлужь-зэшлшжьи гъыгъэу Косовэ шыпсэущтыгъэ адыгъэхэм зэфырялагъэм абзи, яхабзи ымыгъэклогъэу лгъэпкьгъэу кьыззыригъэнагъэх, цыфыгъэ шапхьэу адыгъэр адрэ цыф лгъэпкьхэм кьахэзыгъэщырэр чларигъэнагъэп. Мы шысэмклэ убэми умаклэми лгъэпкьгъэу укьызэтенэнэу уфаемэ узэдэлужьыным, узэкъоты-ным, зэдэбгъэштэным мэхьанэшхо зэрилэр Мариет кьыдгургъало.

Джэндэрэ Мариет цыфхэм ялгъэлэсныгъи кьырелотыкы гуапэ тшигъэхъоу. Ащ зэрэхигъэунэфыкьырэмклэ, унагъо лгъэпчэ изынэгъырэ нэмылэми зыгорэм ылэ емыклоу, лгъэшлагъэ горэ имылу ахэтыгъэп. Лгъэхьэнэ гъэнэфагъэм лгъэмэ-псы-мэу, хьакъу-шыкьоу, хьап-шыпгъэу, лгъэщысэу ашлштыгъэхэр лгъэпкьгъэу тхылгъым хэтэлгъагъох. Гъэшлэгъоныр цыф лгъэ-лгъэхэм ашлшгъэу кьызэритхыхьэрэр ары. Гушылэм пае, кушгъэр зыхэпшлжьи щт пхгъэ лгъэпкьыри, зэрэшлштыт шыклэри гурылогъошлоу авторым кьызэритхыхьэрэм ишлуагъэклэ, нибжьи кушгъэ зымы-шлгъэ цыфыр пыхьэмэ, фэшлшгъэунэу шлошлхьуныгъэ регъэшлшы. Етлани, сьд

фэдэрэ Іэшагыи зэрагъэфедэштым тегъэпсыхьагъэу шыгыгъэ кьодыеу шымытэу, дэхэгъэ ин ягъэу, гум ыхьышт-ымыхьыштымкIэ зэхэдз ин ашIэу, гурышэ-гүхэхьэ зэхэшIэшхо ягъэу зэрашышттыгъэм Мариет тыльегъаплтэ. Лъэпкъым ыпашьхьэ шIушIэгъабэ кьышызылэжыгыгъэ, ягъэшагъэхэмкIэ лъэуж дахэ къэзыгъэнэгъэ нэгъырабэмэ ацIэхэр лъэпкъ зэхашIэм, зэхэшыкIыым пытэу хэуцуагъэх. Ахэм гуфэбэныгъэшхо Мариет афытегъэшIы. Ашымыгъупшэу зыцIэ кьыраложьхэу шIэныгъэлэжыым нэлуасэ тызфишыхэрэр пIоблэшIхэр, дакIохэр, тьжынынышIхэр, пхъашIэхэр, цокъашIэхэр, хьакушIхэр, гьукIэхэр, нэмыкIхэр. Ац фэдиэу Iофыгъэ зэмлIэужыгъуабэхэмкIэ IэпIэсагъэу Косовэ исыгъэ адыгэхэм кьахафэшттыгъэм кьыпкъырыкIэ, шыпкъагъэ зыпкъырыль гупшысэм Мариет кьыфэклIо: «Чы-лэм дэхэр сьд фэдэрэ лъэныкьомкIи зэфырикъужышттыгъэх. IэпIэсагъэу, кьу-лайныгъэу ахэлыгыгъэу кьаIотэжьхэрэмкIэ, нэмыкI цыф лъэпкъэу зыхэсыгъэ-хэм башэрэ атефагъэхэу кьыпшыхьурэп» (н. I6).

Гушъхьэ лэжыгыгъэу лъэпкъым ышыгыгъэ пстэуэхэм шэн-шэпхьэ гъэнэфагъэ-хэр альапсэу ылытэзэ, ац якьыгъэлъэгьукIыным авторым зырегъэушъомбгъу. Нысэщэ джэгум, сабий къэхьугъакIэм, хьэдэгъэ фэIо-фашIэхэм, IэнэшIыкIэм, шыныгъэо зэфшъхьафхэм, хьэкIэ Iанэм ихабзэхэм, унагъом унэгъоунашъоу шызекIохэрэм кьашIэкIыгъэ Iофтхьабзэхэу, апэрэу шIэныгъэм кьышылуагъэ хьугъабэмэ тхылым ташыIокIэ. Мариет гушъхьэ лэжыгыгъэу лъэпкъым игъэшIэ гьогу кIыхьэ шызэлуигъэклагъэу кьытхыхьэхэрэр кьыты кьодыеу шымытэу, ахэм яхьылIэгъэ ушэтын-зэфэхьысыжъ гъэнэфагъэхэр ешIы. Ежъ адыгэхэм ялъэпкъ хэбзэ-бзыпхьэхэм, яшэн-нэшанэхэм, язэхэхьэкIэ-зэхэтыкIэ шапхьэхэм хэшIыкIэу афыриIэм кьыпкъырыкIызэ, адыгэхэу хэкужыым ыкIи Тыркуем исхэмрэ Косовэ кьыкIыжыгыгъэхэмрэ яхабзэхэм лъэхъанэм епхыгъэ зэтемыфэныгъэу кьахафэхэрэр, лъэпкъэу зыхэсхэм яфэмэ-бжымыэу кьатырихьагъэхэр кьызэхефых, игурышэ-гупшысэхэр кьарелуалIэ. Ац кьыхэкIэу, дэх зымыIэ авторскэ еплъыкIэр, гупшысэр тхылым инэклубгъэо пстэуми ашызэхэошIэ, гумэкI упчIабэр зыхэлукIырэ авторскэ мэкъамэр ашызэхэохы.

Кьыхэгъэшыгъэн фаер Джэндэрэ Мариет игупшысэ шъхьафитэу, шъхьаи-хыгъэу, илъэпкъ гузэхашIэ кьыхэщэу кьызэрэриIотыкIырэр ары. Гушлуагъуи, гукъауи, хьяри, лыузи хэтэлыагъэ шIэныгъэлэжыым игушъыIэ: «Адыгэу Косовэ исыгъэр мэкIэ дэдагъ, ау бзэри хабзэри Iэпэ-цыпэ зырызэу кьагъэнагъ» (н. 26). МакIэми лъэпкъ хабзэм шышэу кьаухьумэшъугъэр, непэ ахэр ац фэсактых икьэ-бзэныгъэ, ибайныгъэ кьэгъэнэжыгыгъэнымкIэ, зыхэсыгъэхэ цыфхэм яеу кьахэ-хьагъэр кьин ашымыхьоу шагъэзые, адыгэ шэн-хэбзэ шIыкIэм игъогу пытэу теуцожых. Адыгабзэм, хабзэм, намысым яфэшъошэ уасэ тыди цигъотынэу ац гугъэ кьытеты.

Аужырэшъхьэм Косовэ кьыкIыжыгыгъэ адыгэ купишым шъхьаф-шъхьафэу, унэгъо шъхьэпэпчэу Мариет нэлуасэ тафешIы. Унагъо пэпчэ ис нэгьырэ пчъа-гъэри, ац альэкъуацци, ацци, ятацци, кьызшыхьугъэхэ илъэсри, зышыпсэушты-гъэхэ чыпIэри, IэпIэсэныгъэ-гъэсэныгъэу яIи, Iофэу зыпылхьэри, аужыпкъэм, нэгьыро зырызхэм гуфаплтэу алыпплтэзэ, ятеплыи, яцIыфгъэпсыкIи, яжабзи, тхэкIо IэпIэсэр гум кьыгъэкIэу, шIэныгъэлэжыым рытегъэлъэгьукIы. Ац кьы-хэкIэу, тахэхьагъэу, тинэлуасэхэу шымытхэми, ежъ Мариет Косовэ кьыкIыжыгыгъэ адыгэхэм афишыгыгъэ гузэхашIэр кьытлыгыгъэIэсын елъэкIы, егъашIэм тшIэшты-

гъэхэм фэдэу, ягушѳагъуи, ягумэкли тэ кьыдгурегъаю, зэхытегъашѳэ, Іахьыл-гупсагъэ афытегъэшѳы. Арэуцтэу кьытфэкложыгъэ тилъэпкьэгъухэм пэблагъэ тазэрэфишѳырэр тхылъым изышлогъэшхохэм ащыц.

Тхылъым уеджэ зыхъуклѳэ, гу лъыотэ кьэбарѳуатэхэм кьаотэрэ гукъэкыжы-хэм ежъ яеплъыклѳэ, яшлшлѳэ, ядунегурыѳуаклѳэ кьыхагъахьохэрэми Мариет зэралъыплъэрэм, еклоуи ахэр иѳошлѳагъэ зэрэшигъэфедэхэрэм. Ащ ишыхьат «ѳѳагъ», «аѳо» ыѳозэ, зыгорэм игушыѳэ авторым бэрэ тхылъым зэрэшигъэфедэрэр. А шыклѳэр кьэбарѳуатэхэм ягубзыгъагъэ, яакъыл чан, яѳушыгъэ иозгъэ-лъэгъуклѳэрэ амалэу шлэныгъэлэжыым егъэфедэ.

Мариет иѳошлѳагъэ мымаклѳэ тащыѳоклѳэ адыгэ гушыѳэхэу, джырэ тилъэ-хъан зэрэтымгъэфедэжъхэрэм кьыхэклѳэ, гурыѳогъуае кьытщыхъухэрэм. Къы-хафэх адыгэхэр зыхэсыгъэхэ албанцэхэм абзэ щыш гушыѳэу яжабзэ шагъэфедэ хъугъэхэри. Уигъэрэзэнэу щыт ащ фэдэ гушыѳэхэм ямэхъанэ кьызыщызэхифырэ гушыѳалъэ Джэндэрэ Мариет зэрэзэхигъэуцагъэм. Тхылъеджэхэмкли, тхылъым ѳоф дэзышлѳэщтэхэмкли ар Іэпыѳэгъу хъушт.

Клѳэклѳэу кьэпѳон хъумэ, «Адыгэу кьэнэжыгъэх» зыѳѳѳорэр Косовэ кьыкыжыгъэ адыгэхэм ядунай, ижыырэ лъэхъэнэ чыжъэхэм къашегъэжъагъэу ащ материальнэ байныгъэу яѳагъэр ыкли ягъэшѳэ гъогу кыхъэ щызѳѳагъэклѳэгъэ гушъхъэ лэжыгъэр кьызыѳотыклѳэрэ, адыгэ лъэпкъым инепэрэ мафэ итэзы-гъэлъэгъуклѳэрэ, инеуц тыфэзгъэгупшысэрэ тхыль. Лъэпкъ этнологиём, культу-рологиём, хъишъэм нэклубгъо «нэклѳэу» ыкли «шлунклѳэу» кьыхэнагъэ хъугъэ-хэр кьызыгъэкужыырэ гушъхъэ гъомылэу хъун зэрильэкыщтыр кьыдэтлъытэ-зэ, тхылъым лъэпэ мафэ ыдзынэу фэтѳѳо.

Шъхъэлъхъо Дарико

ЦЫФЫМ ИЩЫЭНЫГЪЭ ИЛЪЭС ПШЫРЫПШИ, ЛЪЭПКЪЫМ — ШЪЭРЫШЪ

Косовэ кыкIыжыгыгъэ апэрэ адыгэ купыр Адыгэ Республикэм кызыкIожыгыгъэр 1998-рэ илъэсыр ары. А купыр чыгужыым кызыщы-теуцожыгыгъэхэ мафэр Адыгэ Республикэм мэфэкл мафэу, кьэзгъэзэжыгыгъэхэм я Мафэу хахыгъ. (Мэфэклыр зытефэрэр шышъхъэум иапэрэ мафэр ары.) Ащ ыуж илъэс пчъагъэ тешIэжыгыгъэ нахъ мышIэми, зыдэ-сыгъэхэ чылэр анэгү клэт зэпыт. Фэзэщха, агъэзэжыкы ашIоигъуа, хъауми гъогу кьинэу кьакIугъэм агу егъэузыжъа? Ар кьэшIэгъуай. Нэбгырэ пэпчъ ыгу илъыр зэфэшъхъаф, ау чылэм итеплъэ зэклэми, зы нэбгырэ ылъэгъурэм фэдэу, агу кызыэрэклыжыкырэр кьаIуатэ.

Косовэ исыгъэ адыгэхэм кызырэIуатэрэмклэ, хэкужыым зесыхэм чыпIэу Дышъэклэи зифиIорэм щыпсэуштыгыгъэх ыкIи а чыпIэр ары зэрыкIыжыгыгъагъэхэри (сэ сызэрэгугъэрэмклэ, МыекIопэ районым, Шъхъэгъуашъ ихъэнэ-гъунэхэм адэжъ). Ар 1864—1865-рэ илъэсхэм афэдэ лъэхъаныр арыгъэ. ЗэрыкIыжыгыгъэгъэхэ гъогур кьашIэжыкырэп, ау а чыпIэу зэрысыгъэхэм зынэсыжыкыхэм шъоф цумпэмэ ягъуагъ, ахэр кьа-угъоити зэрашхыштыгъэр кьашIэжыкы кьафалотэжыкыштыгъэу. Ар маим-июным афэдэ охътагъ. Къухъэу мыщ адыгэхэр изыщыгыгъагъэм икапитан-ныштыгъэу Канитц Фелип Феликс Лейпциг 1875-рэ илъэсым тхылъэу кышыдыгъэклыгъэм чыпIэу адыгэхэр зыщыригъэклыгъэр, ахэр нэб-гырэ пчъагъэу зэрэхъуштыгъэр зэклэ кышетхы¹. Ащ псыхъоу Дунай тет кьалэу Влади-Видино ипорт адыгэхэр кышыкIыкы етIанэ Косовэ ацагъэх. Анахъэу ащ ахэтыгыгъэхэр абдзахэхэр, шапсыгыгъэхэр арых. Ахэр а чыпIалэм чылэ 35 хъухэу щытIысыгыгъагъэх. Ахэр Д. Становце, Милошево, Урсовац, Тиквезе, Лазарево, Бевелан, Добревска, Витиниска, Телиновац, Подевано, Думэс, Айвалия, Чечавица, нэмыкIхэр.

Урыс-тырку заоу 1877—1878-рэ илъэсхэм щыIагъэм урысхэр щы-текIуагъэх. Заор заухым Берлин зэгурьIоныгъэу щыIагъэм унашъо

---

¹ Канитц Ф. Дунайская Болгария и балканский полуостров. Лейпциг, 1875 г.

щашыгъагъ. Балканым адыгэу исыр зэкӀэ ращынышъ, нэмыкӀ чыплӀэхэу Осман империем ылыгыгъэм ащӀнхэу. АдыгӀэхэу непӀрӀ Болгарием, Румынием, Грецием арысыгъэхӀр а унашъом тетӀу ращыжыгъагъӀэх, КосовӀэ исыгъӀэхӀри ащ кыыхуыбытагъӀэх, ау къоджӀэ заулӀэ кӀинӀнӀнӀу хъугъагъӀэ. АхӀмӀ адӀс унагъӀохӀр 1952-рӀэ ильӀэсым кыщыублагъӀэу нэмыкӀ кӀӀэралхӀм якӀужьӀу рагъӀжагъӀ. АнахъӀу зыдӀэкӀожыщтыгъӀэхӀр Тыркуе хӀгъӀгур арыгъӀ. АхӀм ащыщӀу КосовӀэ кӀинӀнгагъӀэхӀр арых хӀкужъым къашӀжыгъӀэхӀр.

ЗыдӀэщысыгъӀэхӀ чыплӀӀр кыыхахын зӀхъум, енгугагъӀ, Кавказ исыхӀэ зӀхъум зыщыпсӀуштыгъӀэхӀ чыплӀӀм фӀдӀу, псыхъоу ЛабӀэ ыгъӀэгъуа-зӀхӀзӀзӀ кыыхахыгъагъӀэу кыысщӀхъу. ХӀгъӀӀгоу зӀрыкӀыгъӀэхӀм иуашъуи, итыгъи, ичыгуи, ипсыхъуи зыдахыгъӀэ фӀдӀу чыплӀӀр кыыхахыгъӀ. КъызӀэкӀожьхӀм, ащыщӀхӀр зӀрыкӀыжыгъагъӀэхӀ чыплӀӀу зыфӀлорӀм кӀохи, къеплыгъагъӀэхӀу къӀаӀожы: ар МыкӀьопӀэ районыр ары. «ТятӀжъхӀр чыплӀӀу зӀрысыгъӀӀр зытӀлӀӀгъум, КосовӀэ ихъанӀ-гъунӀу тызӀрысыгъӀӀр тауж итӀу къӀкӀуагъӀэ фӀдӀу кытщыхъугъ», — джащ фӀдӀэ зӀхашӀ а чыплӀӀхӀм ахӀмӀ арагъӀшыгъӀӀр.

ЧылӀу зыдӀэсыгъӀэхӀм Дония Становце ыцӀагъӀ. Тыркуем зельыгъ уахъ-тӀм тыркубзӀкӀӀэ ащ Ихъсание раӀощтыгъ. АпӀдӀдӀэ чылӀм адыгӀэ унагъӀо щӀхъу дӀэсыгъӀӀп, зӀкӀӀмкӀи ахӀр унӀгъӀо 160-рӀэ хъуштыгъӀэх. Ау 1952-рӀэ ильӀэсым щегъӀжагъӀэу чылӀр адыгӀэхӀм абгынӀу рагъӀжагъӀ. Ащ кыыхӀкӀӀу албан унагъӀохӀм адыгӀэ хаплӀэхӀр ащӀэфыжъӀу аублагъӀ. ИльӀэс тӀокӀитӀурӀэ тфырӀм кыкӀлоцӀӀ чылӀм зӀкӀӀмкӀи адыгӀэ унӀгъӀо тӀокӀырӀэ щырӀэ нылӀӀп кыдӀэнагъӀӀр. АдыгӀу ащ дӀэкӀыжыгъӀэхӀр зӀкӀӀри Тырку хӀгъӀгум екӀужыгъӀэх. УнӀгъӀо тӀокӀырӀэ щырӀу чылӀм кыдӀӀнӀжыгъагъӀӀр непӀ тихӀгъӀӀгӀу къӀэкӀожыгъӀэхӀу щӀӀпсӀуэх. КъызӀралорӀмкӀӀэ, ахӀмӀ сыдигъуи кызыдрахъакӀыгъ гугъӀэ: «ЯрӀэби, кытӀӀкӀуна адыгӀӀм ичыгу тытеуцӀожынынӀу?» Ллакъоу чылӀм дӀэсыгъӀэхӀр: ЦӀӀхӀр (ахӀр нахъыбӀэ хъуштыгъӀэх), ЖъӀухӀр (ХъасаныкӀьокӀӀэ яджӀӀштыгъӀэх), ЛпышӀхӀр (зы унагъӀо), ГутӀӀхӀр, ТыгъужъхӀр, БаснийхӀр, ТхъагъушӀхӀр, АбадзӀхӀр (ахӀм ГышӀхъаблӀкӀӀэ яджӀӀштыгъӀэх). БаджӀхӀр, ШӀӀуджӀӀнхӀр, ДӀнакӀьохӀр, НакӀӀхӀр — джа лакъӀохӀр Тыркуем икӀыжыгъӀэх.

ЧылӀу зыдӀэсыгъӀэхӀр зыдӀэщысыгъӀӀр чыплӀӀэ дӀэхӀ дӀдагъӀӀу къӀаӀӀтӀжы. Ар къушъхытӀумӀэ азфӀагу исыгъӀ. Зы бгъумкӀӀэ тыгъӀэ кыкӀьокӀыплӀӀм гъӀзӀзӀгъӀӀгъӀэ къушъхъӀм «ГырӀдч» ыцӀагъӀ. ТыгъӀэ кӀьохъажыплӀӀм дӀжъ гъӀзӀзӀгъӀӀгъӀэ къушъхъӀм мӀз дахӀэ тетыгъӀ, ащ ыцӀагъӀӀр «Чичавиц» («Лпыжъым иягъ» кыкӀыштыгъӀӀр).

Псыхъоу ЛабӀэ, зӀныбжъ чыплӀӀм исхӀу, кӀӀлтырысыгъӀэх. Ащ нӀмыкӀӀу чылӀр тӀоу ыгӀоштыгъӀ псыхъоу цыкӀлум, ащ «КъулӀдӀжъжыӀы цыкӀлур» раӀощтыгъ. ЧылӀр зӀрӀдахӀм щӀхъу хӀмыльӀу блӀкӀхӀрӀр къе-хъуапсӀштыгъӀэх, ащ кыыхӀкӀӀуи «Стамбул цыкӀлӀу» кыфӀаусыгъагъӀ,

етлани «Париж цыклуи» алоштыгь. Чылэм километриц фэдизкІэ пэчы-
жъэу мэшоку гьогу блэкІыштыгьэ. КъушьхьитІумэ азфагу узыдап-
лэкІэ, шъуантІэу, къабзэу, хьэблэ-хьаблэу зэтеутыгьэ чылэр къэлъа-
гьоштыгь. Цэй лăксор шъхьафэу шысыгь. Ахэм Абадзэхэр (Гьышхьаб-
лэхэр) къагосыгьэх, Хьасаныкъохэр (Жьэу) чылэ гузэгу шьыпкъэм
исыгьэх. А чыпІалэм НакІэхэри, Мэхьошхэри, Шэуджэнхэри шыпсэу-
штыгьэх.

«Къулэджэжъе цыкІоу» чылэр тІоу зыгошыштыгьэм лъэмыдж
цыкІу телыгь. А лъэмыджыр Цэй Ильясэ Хьаджмосэ ыкъом аригьэ-
шыгьагь. Лъэмыджым мыжъо лъакъохэр кІэтэу, метриплІ фэдиз
икІыхьэгьагь, метриц ишъомбгьогьагь. А лъэмыджым телулэгьэ
пхьэмбгьухэр псым ыхьыштыгьэх къиурэм къэс. ИкІынхэкІэ кьин ахьу
зэхьум, мэшоку гьогу гьучІыхэр тыралъхьэхэи, лъэмыджыр агьэтэрэ-
зыжыгьагь. Джи непэ къызнэсыгьэми лъэмыджыр псаоу аІо,
зашІыгьагьэр ильэс тІокІиплі фэдиз хьугьэми, непи ащ рэпсэух. Ар Цэй
хьаблэм ячІынатІэу телыгь, ахэмэ яеуи алоштыгь. Псыхьоу Лаби лъэ-
мыдж телыштыгь, ари бэрэ псым ыхьыштыгь. Ар чылэм дэхэм
ямылъку зэхалъхьы ашыгьагь. ЕтІанэ хабзэм лъэмыдж дэгьу псыхьом
къытыришыхьэгьагь. А лъэмыджым узикІыкІэ, мэшоку гьогум уекІу-
нэу шытыгь. Лабэ уеплтынкІэ псы рэхьатым фэдагь, ау къызиуикІэ, унагьо-
хэм яхатэхэм иягьэ къякІыштыгь. ГьэшІэгьоныр, ащ пай зы унагьо
нэмыІэми иунэ ыгьэупсэпагьэу къашІэжьрэп.

Чылэр зышиухэу нэмыкІ чылэу «Велика рика» зыцІагьэр къызше-
жьэрэм дэжъ псы чьэр шыугьэ блэчыштыгь, адыгэхэм ащ «Псышъу-
гьэ», сербхэм «Ситница» ралощтыгь. А Ситницэр Лабэ хэлъэдэжыш-
тыгь. Чылэм мэшыт дэтыгь, хьэджэ зытІуш дэсыгь: Хьэджэ-Мосэрэ,
Хьэджэ-Исмахьилэрэ Цэймэ ашышыгьэх, Хьэджэ-Къулэ Мэхьошхэм
ашышыгь. Коджэдэхэр зэхыхьы ашыгьагьэу, диным пай шеджэхэу
еджапІэ чылэм дэтыгь, хабзэм иеджапІи «Велика рика» зыфилорэ чы-
лэм дэтыгь. Ар 1936-рэ ильэсым къыззІуахыгьагь, албаныбзэкІэ шыра-
гьаджэштыгьэх. Чылэм сымэджэщ дэтыгьэп, почтэ дэтыгьэп, хасэ дэты-
гьэп, зэхэхьапІэу лыхэм ялагьэр мэшытыр арыгьэ.

Дония Становце 1930-рэ ильэсым Цэй Щэрифэ апэдэдэу тучан
къышыззІуихыгьагь. А тучаным узфаер зэкІэ — шхыни шыгьыни —
чІэлыгь. Тучаныр заор къызежъэм хэкІодагь. ЕтІанэ Цэй Руфатэ ту-
чанэу къыззІуихыгьагьэр 1941—1945-рэ ильэсым нэс дэтыгь, нэужым
хабзэм тучан чылэм къышыззІуихыгьагь. Дония Становце къызыдэ-
кІыжыштыгьэ ильэсым адыгэ унэгьуабэхэм яунэе тучанхэр ялагьэх, ау
шэн-шэфыжын, хьожын Іофхэм апылхэр дэсыгьэу къашІэжьрэп.

Чылэм шъхьалхэр дэтыгьэх. Ахэмэ лъэшэу апылгыгьэр Хьасаныкъо
(Жьэу) Индаррэ ащ ыкъоу Щаипрэ арыгьэ. Апэрэ шъхьалэу Лабэ те-

тыгээр псышхьалыгь, етланэ ар электричествэклэ хьаджэу хьужыгьагьэ. Ащ нэмыклэу Хьуцукьо Шьалихь, Лышэ Яхьые, Жьэу Якьуб аюу шьхьал Іэхьэгьуклэ зэдагыгьыгь. 1955-рэ ильэсым яунэе псышхьалхэр хабзэм зэфишыжыгьагьэ.

Чылэм дэс унагьо пэпчъ псынэ илэщтыгь, ахэмэ псынэкьуаохэр ялэщтыгьэ, класекли псыр кьарахэу хьуштыгь. Унэ клоцхэм псыр арышагьэу шытыгьэп. Псынэ ашын зыхьуклэ, унагьом чьиплэр кьыхихьыштыгь. Етланэ а Іофым фэлээ албанцэхэр аубытхэти, метрибгьу-пшы фэдиз икууагьэу арагьэтлыштыгь. Атырэм икууагьэ елытыгьэу пклары алахьштыгь, ау ар Іоф льяплэу шытыгь.

Затгыхэклэ, мыжьоу радзыхьштыр чьиплэ гьэнэфагьэ горэм клохэти кьашэщтыгь. А мыжьом «Чэтмыжьо» ралоштыгь, ар мыжьо гьэцлышгьутагьэу, пшахьо кьыхэмыкынэу шытыгь.

Чылэм псэпэ псынэхэри дэтыгьэ. Зыр зашыгьагьэр кьэкложынхэм ыпеклэ ильэс пшыкьутф горэ шылу ары. Языгьэшлыгьагьэр Жьэу Якьубэ икьорыльфэу Юсуф ары. (Ар непэ шылэжьэп, Тыркуем шылагь). Еж ышхьэклэ Іуагьэ зытырильхэжыгьэу шытэу а псынэр ащ аригьэшлыгьагь. Непэ кьызнэсыгьэми гьогунапцэм Іутэу блэкрыэр зэклэ ащ кьырахьэрэ псым ешэ, кьэуцухэш зышагьэпсэфы. Псым уешьонклэ Іэшлу, чьылэ. А псынэм Юсыф ипсын ралоштыгь. Ащ нэмыклэу Сэфаркьо Ибрахьими псынэ аригьэшлыгьагь, ау чьиплэу зышари гьэшлыгьэм лэмыдж кьышашы, псым тлэку иягьэ еклыгьагь.

Чылэм кьэхэлъищ дэтыгь. Чылэ гузэгу дэдэм кьэхалэ итыгь. А кьэхалэр ханэжыгьэу хьадэ дальхьажьыштыгьэп, чэуклэ кьэшлыхьагьэу, кьэлапчэ хэлэу шытыгь.

Адрэ кьэхэлъитлури кьэшлыхьагьэхэу, чылэм пэмычыжэу шытыгьэ. Зыр псырыклхэм, адрэр Цэйхьаблэхэм яягь. Псырыклхэм якьэхалэ льягэу, чылэм хэлэтыклыгьэу, Лабэ ипсынэпкь тетыгь. Хьаджэ-эфэндым иньо ихаплэ мэщыт шагум пылыгь. Арыти, осыет кьышыжы, а еж ихаплэ кьэхалэ ашынэу кьялэлуужыгьагь. Еж ныори ащ дальхьагь ыкли хэт ихьадэ дальхьэми зы дышгэ плыжь кьытынэу лэлу кьышыжыгьагь. Ыпклэ ытыти, а кьэхалэм зихьадэ дэзыльханэу фаем чьыгур пэшорыгьэшэу ышэфыштыгьэ. А дышэр мэщытым ифэлэ-фашлэхэм апэлухэщтыгьэ. Дышгэ зимылэм марки 100—120-рэ ытыштыгь. Кьэнэтлэхэхэр пхьэм хашыкыштыгь, етланэ мыжьом хашыклэу хьугьэ. Мыжьосынхэр тырагьэуцоштыгьэп, кьэгагь тырагьэтлысхьэуи шытыгьэп, чьыг тырагьэтлысхьэщтыгь, ау пхэшьхэ-мышьхэ чьыгхэр шагьэзыештыгь. Акэцэ чьыгхэмклэ кьэхалэр кьэшлыхьагьэ фэдэу шытыгь. Бэным кьэ чэу тетэу шытыгьэп.

Бзыльфыгьэхэм кьэхалэр якьуанлэу шытыгьэп, хьульфыгьэхэр биррам пчэдыжым кьэм клохэти, ягупсэу дэлхэм дыуахь кьафахьыштыгь.

Къыхэгъыщыгъэн фае чылэм хъэмамэ зэрэдэмытыгъэр, къалэу Вучитрнэу километрэ пшыкIуеу апэчыжэм кIоцштыгъэх загъэпскIынэу. Чылэр фэшыгъэу псэуцштыгъэ пIомэ хэукъуагъэ хуышт, сыда зыпIокIэ адыгэ унагъоу дэсыгъэр мэкIэ дэдагъ. Зыхэсыгъэхэ албанхэм шылакIэр зэрагъэдэхэщтым ащ фэдизэу мэхъанэ ратыцштыгъэп, къэбзэ-лъабзэу адыгэр зэрэпсэурэм фэдагъэхэп, яхэкIхэр адыгэхэм яхатэхэм къадатэкъонымкIи ихъау ялагъэп.

Чылэм узыдаплъэкIэ, гъогоу иIагъэхэр гъэчыгыгагъэхэп, мыжъокIэ зэхэсэу, урыкIонкIи мыпсынIкIэу мэзахэхэу цытыгъэх. Мы аужрэ илъэс-хэми анэсэу газ ялагъэп. Чылэм дэххэм унэ ашIын зыхъукIэ, чIыпIэм икыыхэхын пэкIэрэкIхэу пылшыцштыгъэх, а чIыпIальэм ренэу мэл къур-мэн щашIыцштыгъ. Мэлышъхъэр унэ кIоцIы хуыцштым чIатIэщтыгъ, «ар псапэ хуышт» аIоти. Унэу ашIырэм ынэIу сыдигъуи къыблэм агъазэ-щтыгъ. «Нэмаз зыщашIрэ унэр къыблэ унэн фай, ар быслъымэн ун, насып, рэхъат зэрыль унэ мэхъу. Чабэм уфэгъэзагъэмэ дэгъуба!» — аIо ахэм.

ХапIэм апэдэдэ унэу ашIыцштыр зыдагъэуцуцштым пэчыжъэу, псыу-нэр рагъэуцоцштыгъ, етIанэ унэр рагъажъэщтыгъ.

Чылэу зыдэсыгъэхэм унэу дэтыгъэхэр зэкIэ гъуржъ пIыжыкIэ зэкIэ къэшIыхъэгъагъэх. Гъунэгъухэм шъхъадэкIыпIэ цыкIукIэ ахахъэцшты-гъэх. КъашIэжыи чышIыхъэгъэ чэухэр зэряIэщтыгъэхэр. Куанд зыфалорэ чыгъэ лъэпкъыр ащкIэ агъэфедэщтыгъ. Ар дэжъыи чыгыр арыгъэ. Чылэм унэ зэтетэу дэтыгъэр багъэп — пIы зэрэхуыцштыгъэр. Ащ фэдэ унэхэр зилагъэхэр: Жъэухэр (Хъасаныкъоохэр), Цэйхэр, Шэуджэнхэр, Мэхъошхэр арых.

Щагухэр игъэкIотыгъэхэу, къэгъагъэхэр адизхэу, пхъэшъхъэ-мышъ-хъэ чыгъхэр яхъоеу цытыгъэх. Щагум къэлэпчъэшхорэ къэлэпчъэ цыкIурэ хэлъыгъ, ар чэщрэ IункIыбзэ шъыпкъэкIэ рагъэтыжыщтыгъ. КъызэрэтIуагъэу, гъогоухэр чэщрэ агъэнэфэщтыгъэп, ау щагухэр чэщрэ нэфынэщтыгъэх.

Апэдэдэу зэкIоужхэм ашIыгъэгъэ пхъэхъурэе унэхэр пшысэм фэдэу агу къэкIыжыых, ахэр убэтэжыын унэхэу цытыгъэхэп, зэшIогъэ-тIысхъагъэхэу унэ шIукIаехэу цытыгъэх. Унэ кIоцIыр фыркъо ятIэкIэ игъэу, етIэф кIэижыгъэу цытыгъэх. Лъэгуми етIэ джэхашъо илшыц-тыгъ, пхъэм хэшIыкIыгъэу тетIысхъапIэхэр итыцштыгъэх. Мыщ фэдэ пхъэунэхэр ялагъэх Жъэухэм, Абадзэхэм, Мэхъошхэм, ау къыздэкIыжыхэ уахътэм ахэр дэтыжыгъэхэп чылэм.

ЗыгорэкIэ унагъом исхэр зэхэкIынхэ фае зыхъукIэ, ахэкIынэу ху-рэм яхапIэ унэ фырашIыхъэщтыгъ, ащ фэдэ чIыпIэ ямылэ зыхъукIэ, апэ-мычыжъэу агъэтIысыщтыгъ. Унагъом исхэр зэхэкIхэ зыхъукIэ, тым чIыгоу иIэр быслъымэн гошкIэкIэ агощыцштыгъ: бзыльфыгъэм — зы Iахъ, хульфыгъэм — IахытIу.

Бзыльфыгээр унэ хапlэм хаlэцтыгээп, ау нэмыкl чlыплэ тедзэ яlэмэ чlыгу ратыштыгь. Цыфым хапlэр зыхихыкlэ, «Тхьам ущегьэун» аlоти, фэлялоштыгьэх.

Псэуалъэу шагум дэтыгьэхэм гьэпсыкlэ гьэнэфагьэ яlэу щытыгь. Унагьоу хьызмэтым пылбым унэу зычlэсым нэмыкlэу бэ ищыкlэгьагьэр. Кьызэраложьрэмкlэ, яцагухэм бгьагьэу адэтыгьэр бэ хьуштыгь.

Унэм — хьакlэщыр, унэшхор, унэ лыер, пщы-гуашэхэм яунэ, кьомрэ нысэмрэ яунэ, пшгьэшгьэ унэр хэтыштыгьэх. Ащ нэмыкlэу ялагь пщэрыхьаплэр (ащ пыт раоштыгь), шlоlухэр, кlымэфэ шхынхэр зэрытыштыгьэ чэлэр (ар агьэфабэцтыгьэп). Шагум хьалыгьугьэжьэ хьакур ышгьхэ бгьагьэу дэтыштыгь.

Шагум еglани шгьхьафэу дэтыштыгь зыщыпхьашlэцтыгьэхэ унэ, ащ радиониц раоштыгь. Ащ метрий икlыхьагьэу, метрих ишъомбгьуагьэу, шгьхангьупчьэхэр хэлэу, пчьэр шагумкlэ кьэгьэзагьэу щытыгь. Шагум хьэмбарэ дэтыгь, ащ коц ратакьоштыгь, кон зыгlу-зыщ пхьэмбгьум хэшlыкlыгьэу ялэштыгь. Ахэмэ натрыф арылбыштыгь.

Мэлэщыр, мэкьощыр, чэмэщыр, шэщыр, чэтэщыр унэм нахь lудзыгьэхэу щытыгьэх. Унэм пэчыжьэхэу хьульфыгьэ псыуни, бзыльфыгьэ псыуни шагум дэтыштыгьэх.

Унэхэр нахьбэрэмкlэ шlыхьафкlэ ашlыштыгьэх. Ащ пай пчыхьэм кьекlоkлхэзэ, «неущ тишlыхьаф» аlоти, алопщыштыгь. Бынэу кьэджагьэм ныш ыукlыштыгь, шхынхэр ышlыштыгь шlыхьафым кьекlуштхэр ыгьэшхэнхэу.

Зэрауагьэу кьэмыкlорэ башэ кьахэкlыштыгьэп. Кузэкlэт зиlэр зэкlэри кьакlоштыгь, унэм льяпсэ фашlыштым ищыкlэгьэшт мыжьор кьашэнэу.

Унашгьхэр алэтын зыхьуки, шlыхьаф ашlыштыгь. Чыжьэу ушгьтми, плъэгьумэ кьапшlэцтыгь ащ фэдэ шlыхьаф зэрэшылэр. Узгьэгьуазэрэ шапхэу пхэкlыхьытlу унашгьхэм тырагьэуцоти, клапсэ пашlэцтыгь. Хьабли, чыли, lахьыли зэкlэ кьэзльэгьурэм зыгорэ кьахьыштыгь. Гушыlэм пай, лъэпэди, джани, шгьхьатехьуи кьырахьылэн альэкlыштыгь. Кьахьырэ шlухьафтынхэр lофышlэу lутыгьэ цыфхэм аратыжьыштыгь. Унашгьхэр залэтыхэкlэ, гьуржгьэ гьэжьэгьэ плъыжгьэ тыралхьэштыгь. Мы чылэмкlэ унашгьхэ lэтынымкlэ, пхьэшlэн фэлофашlэ гьэцэкlэгьэнымкlэ фэлэзэ дэдагьэхэу кьаложьы Цэй Хьаджымосэ ыкьохэу Илясэрэ Осмэнрэ, Жьэу (Хьасаныкьо) Тlахьирэ ыкьо Махьмудэ, Баджэ Ибрахьимэ (ятэ ыцлэ кьашlэжьэрэп).

Унэр зыхашlыкlыштыгьэ ятlэр шlыхьафкlэ паупкlыштыгь. Цыфхэр аугьойхэти, кьулэджэ ятlэм пчыхьэм псы хакlэштыгь, агьэушынштыгь. Уцlыныгьэ ятlэм пчэдыжьым хахьэхэти, льякьокlэ аутэцтыгь, хьанцэмкlэ клаугьуаезэ. Ятlэм щымыш хахьэ хьунэу щытыгьэп,

кьалыным* ральхьэти, гьуржьым фэдэу паупкыштыгь. А паупкыгьээр зы мафэклэ чьэпхьыти, ятлонэрэ мафэм зэпырагьазэти, агьэгьущтыгь, етланэ пльыжьыбзэу агьэжьэжьыштыгь.

Унэр ашыным ыпэклэ мыжьо льяпсэ фашыштыгь, льячлэр кым шагьэтыти, гьатхэм тэфэу унэр рагьажьэщтыгь. Унэ клоцыр сыдигьуи фыркьо ятлэклэ аити, етланэ фыжь рагьашьоштыгь, клашьор дахэу пхьэклэ алулэщтыгь, шьхьангьупчьэхэр тлоу зэклоцлытэу ашыштыгь, ау шьхьангьупчьэ кыбыргьасэ ялагьэп. Унэхэм пчьэлупэ шьуамбгьохэр, клэсэнхэр ялэхэу, учлэтысхьэмэ учлэсынэу щытыгьэх. Унэр заухыклэ, апэдэдэу унэчлэхьажь-моулыд щашыштыгь. Ащ пай мэл аукыштыгь, шхынхэр ашыштыгьэ, чылэм дэс унагьо пэпчь еджэхэти, гьашхэ ашыштыгь.

Унэчлэхьажьым кьаклохэрэм зэклэхэми унагьом кьышхьэпэнэу зыгорэ кьахьын фэягь. Кьурлан еджэщтыгьэх, тхэ ельэлущтыгьэх, «Унэр ордэунэжьэу, хэплэ мафэ хьунэу» алоти.

Унэ шыным нэмыклэу, етлани, юфэу унагьом илэр нахь псынклэу кьыфэхьуным пай, шыхьяфхэр ашыштыгьэх. Ащ фэд натрыф упклэпкл шыхьяфыр. Ащ хэлажьэщтыгьэх бзыльфыгьэхэм ямызакьоу шьэожьые такьырхэри пшьэшьэжьыехэри. Шыхьяфыр мэфитло, мэфищэ ашлэу кьыхэкыштыгь, мафэ кьэс а нэбгырэ дэдэхэр кьэмыклохэми, унагьо пэпчь зыгорэ кьиклын фэягь. Мэфищ юфыр мэфитлуклэ аухэуи хьущтыгь. Кьаупклэпкырэ натрыфыр коным хьульфыгьэхэм рагьэклужьыштыгь.

Цыпх шыхьяфхэр ары нахьыбэрэ ашыштыгьээр. Адыгэхэм мэлхэр бэу ялагьэх. Ахэмэ кьатеклрэ цыр ящыгыныгь, ятэхьуагь, яшьхьантэ-ошэкурыгь.

Цыр альэсыштыгь, агьэчьэпхьыжьыштыгь, ауплэлущтыгь. Ар унэ нэкл горэм изы ашыштыгь. Етланэ «цыпхын шыхьяф тэшлышь, неуш кьакло» аломэ, нэбгырэ зырызэу кьаклухьэзэ яльэлущтыгьэх.

Зэклэмэ яцыпыхьэр зыдагыгьэу кьаклоштыгьэх. Ахэмэ «черкес цыпх» араоштыгь. Кьапхьыти, лэуадэ* ашыштыгьэх. Ахэри мэфэреным пхэщтыгьэх.

Цым пэцэ ошэкурхэр хашыкыштыгьэх. Ахэмэ килограммипшлпшыкылути фэдиз яонтэгьуагь. Мэлыжьхэм кьатрахрэ цы кыхьэр ошэкур ашыштыгь, шынынэцым чыхлэн хашыкыштыгь. Ошэкур-чыхлэн зымышырэ бзыльфыгьээр бзыльфыгьэклэ альытэщтыгьэп. Шьынэцым упкли хашыкыштыгь. Ащ пай шынынэцыр амыльэсэу ауплэлүти, етланэ цыпхыльэшпуклэ апхыштыгь. Ар зэрагьафэти пьуаблэм тыралхьэщтыгь, етланэ зэфэдэу псы стыр тыраклэщтыгь (лэм ыщэлэщтым фэдиз). Нэужым ар зытель пьуаблэр ыцыпэклэ кьаштэти, пытэу зэклуацлащыхьэщтыгь ыкли клапсэклэ пытэу апхыштыгь. А зэклоцыщыхьэгьэ пьуаблэм псы тыраклэмэ, агьэчэрэгьумэ, дэпкьым радзылэзэ, зы сы-

хьатэ анахь макIэмэ аубэщтыгь. Ащ ыуж, пIуаблэр зэкIоцIахыти, цыр зэрагьэээкIыщтыгь, цы мыльэсыр пщIэти, псыр пхырымыкIынэу хьуштыгьэ. Ащ фэдэ упкIэм пшгьэшгэ зидэмыкIохэр, кIэлэ зикъэмыщцэхэр хаггэальыщтыгьгэх, апкъхэр дахэ хьуным пай.

Шыхьафым кьекIолаггэхэр быным ыггашхэщтыгьгэх, ау кIэлэ зикъэмыщцэу чылэм дэсхэри а шыхьаф ггэшхэным хэлажэщтыгьгэх. Чылэм пшгьэшгэ цIэрылоу дэсым ыцIэкIэ пшгьэшгэжыые цыкIу горэм ыIэ апхыти, кIэлэ зикъэмыщцэ горэм дэжэ агъакIоштыгь, кIалэу зыдаггэкIуаггэм пшгьэшгэжыыем ыIэ кьытIэтэжыыти, Iэшy-Iушy горэ кьыриггяхьыщтыгь. А кьахьырэр шыхьафым щыIэхэм ашхыщтыгь. Шыхьаф шхынэу ашыщтыгьгэр: чэтщыпс, питэ*, шэдэс (щэкIэ ггэжыуаггэу пындр, шьоушыгьу хэлгэу).

Чылэм цыф IэпэIасэу дэсыггэхэр

Чылэм дэсхэр дэгьу дэдэу зэрэшIэхэу, зэпышыхьаггэхэу шытыгьгэх. Унагьо пэпчэ изы нэбгыр нэмыIэми зыгорэм ыIэкIэ емыкIоу, Iэшлаггэ горэ имыIэу ахэтыггэп. Зы унагьом пхгэшIэ Iазэ исыщтыгь, ятIонэрэм дэгьоу дышгэ идаггэ щашыщтыгь, яцэнэрэм щыдэщтыгьгэх... Джаушцтэу, зым зыр делэжымэ, зым Iэпызырэр адрэм кьыштэжыэу псэухэзэ кьахьыгь.

Сунагьу ылоу чылэм дэсыггэмэ кузэкIэтхэр ялаггэх. Ахэм ашыщтыгьгэх Цэй (Хьаджмосэкьо) Ильясэ, Жьэу (Хьасаныкьо) Индар, Жьэу (Хьасаныкьо) Сулейман яунаггьохэр. Джа кузэкIэт зилэхэр сыдигьуи зимыIэхэм IэпыIэгьу афэхьуштыгьгэх ямэкьумэщ лэжыггэхэр аугьои-жыныхэмкIэ.

Сыдигьуи адыгэм ишыIэныггэ пIуаблэм мэхьанэ шиубытэу кьыхьыгь. Пшоблэ шынымкIэ Iэзаггэхэу агу кьэкIыжыых Мэхьош Уахьидэ, Мэхьош Хьасан, ГутIэмэ япхьу Сурэт (Цэй). Мыхэмэ пIуаблэхэр зэщымыщцэу, шьо зэфэшхьафхэр яIэхэу ашыщтыгь. Ащ нэмыкIэу Iальмэкьхэр, хьалыггьулгэхэр ахэмэ IутIэным хашыкIыщтыгь. ЕтIани ГутIэ Сурэтрэ НакI Фаридэрэ жьыф шыным фэкьулай дэдаггэх. Ар хьамщIый уарзэм хашыкIыщтыгь. Ащ фэдэ жьыфхэмкIэ нысакIэхэм жьы афеоштыгьгэх. Ащ нэмыкIэу мэстэлгэ дахэхэри а нэбгыритIумэ ашыщтыгь.

Адыгэм ыцIэ чьжыэу ыггэIугь бзылфыггэхэм ашыщтыгьгэ дышгэ идаггэм. Дышггэпс еггэшьоггэ IуданэкIэ шыггэ тхыпхгэ дахэхэр ашыщтыгь Жьэу (Хьасаныкьо) Фахьри, Бэслгэней Асиерэ Хьусниерэ. Ахэмэ хьупкгэ яIэщтыгь лгэкьуиплI кIэтэу. Идаггэ ашыщт шэкIыр хьупкгэм тыралулгэщтыгь, етIанэ тхыпхгэр тырашыхьэщтыгь. Iэ сгэ

мэгур хьупкьэм ычлэгъэу, Iэ джабгъур ышгъагъэу зэлэпахызэ, нитлу зилэ мастэмкIэ ашгъэцтыгъ.

Бзыльфыгъэу чылэм дэхэм яджанэхэр зыдыштыгъэхэр дахэкIэ агу кьэкIыжых. Нысэ джэнэ дэхабэхэр адыгъэх Цэй Уахьидэ, Жьэу Фахьри, Жьэу Адие. Мыхэмэ анэкIэ альэгъурэр алэкIэ агъэчъыжыштыгъ. Зы нэбгырэ закъо къашIэжыгъ кIако ышIыштыгъэу — ар Гъыш ФатIимэт.

Чылэм дэсыгъ тыжынышIэ Iази. Ар Шгъаукъо Ахьмэд арыгъэ. ЯмышIыкIэу ащ тыжыным сэуат (чернь) хильхьэцтыгъ.

Адыгэм ишхыныгъомэ щэкIэ-псыкIэм чIыпIэ ин ащиубытыштыгъ ыкIи ащеубыты. Анахьэу къуаер ары шхыныбэ зыхашIыкIыштыгъэр, ащ пай кьоеихылыэр бэрэ агъэфедэцтыгъ. Ащ ишIын фэлэзэ цIыфыбэ шылагъэп, ау зышIыштыгъэхэу НакI Фаридэ, НакI Хьангуашэ, Цэй Осмэн афэдэхэр дэгъоу къашIэжых. Кьоеихылыэр ахэмэ пцелычим хашIыкIыштыгъ, ащ ышгъо тырахыти, псыжгъо тыракIэцтыгъ, ащ кыхьэкIэу шьоткIо-лъаткIоу, нахь Iэрыфэгъоу чы цIынэр хьуштыгъ.

Чылэм пхъэшIэ Iазэу дэсыгъ Жьэу (Хьасаныкъо) Индар. Ащ дэгъу дэдэу ышIыштыгъ кум хэль пкыгъохэр: кулъакъо, кулъэмыдж, кубжгъэ, гъэсэкушгъо*, бжы зыфэпIощтхэр. Ащ нэмыкIэу шгъхалчарпэр* ышIыштыгъ.

Индар ыкъоу Щаип мыщ кьэкIожыгъагъ (шыIэжэп), ятэ иIэпэ-Iэсагъэ ащ кыфэнагъэу хэльыгъ. Щаип пчъэ-шгъхангъупчъэхэр дэгъу дэдэу ышIыштыгъэх. Ар кушгъэ, стол-пхъэнтIэкIу, Iэнэ хьурай, тхьацуф зыфэпIощтхэм яшIын фэлэзэ дэдэу шытыгъ.

Яцуакъэхэр афидыжгъэу цокъашIи ялагъ — ар Хьуцукъо Рэджэб Шгъалихэ ыкъор арыгъэ. ХьакушIыным фэлэзагъ Цэй Хьаджмосэкъо Осмэн.

Унагъохэр дэсыгъэх шыдыбзыйхэр* ялагъэхэу. Ахэмэ ашыштыгъ Жьэу Тахьирэкъо Мэджидэ. Ащ гъучIым псэ кыпыгъакIэцтыгъ, зэкIэ узыфаер гъучIым хифытыкIыштыгъ.

Къэлогъэн фае чылэм шэкIоным мэханэ зэрэщыратыштыгъэр. Лышэ Яхьие шэкIо Iазэцтыгъ. Анахьэу зашэцтыгъэр тхьакIум-кIыхьэмрэ мэзчэтымрэ. ШIукIэ агу кьэкIыжыгъ мыщ дэжым Къэбэртэе Нури. Ар чылэм кыдахьы иунагъокIэ илгъэсипшырэ дэсыгъагъ. КIэлитлу илагъ. Нури дэгъу дэдэу шакIощтыгъ, шэкIуахьы иIэцтыгъ, етIани ар дэгъоу лыы еощтыгъэ. Ау дэкIыжыгъагъ, зыдэкIожыгъэри ашIэрэп.

Чылэм пшынэуабэ дэсыштыгъ. Ахэр заощтыгъэхэр нэмыцхэм къахахыгъэ Iупэпшынагъ. Iупэпшынэм емыощтыгъэ бзыльфыгъэмэ бэдэдэ ахэтыгъэп. Жьэу Индари Тыгъужь Тэвхьиди джэгухэр агъэджэгущтыгъэх. Жьэу Индар нэмыкI чылэм зыкIокIэ, «пшынао кьэкIуагъ» аIоти,

цЫфхэр кьеклуштыгьэх. Индар ильэс 30 горэм итэу сымэджэ хыльтэ хьугьагьэ, мэшлoшхо ыпкэ хэлъэу. «Пщынэо лазэр лэшт» алоти, сымэ-джаплэхэр кьыфаклоштыгьэх, ау, ауштэу хыльтэу щытыгьэ нахь мышлэми, ежэ кьэтлысыти, пщынэм еоштыгьэ. Зэхужьым, ышлэштыгьэр зыралотэжьым, пщынэ еоныр хинэжыгьагь. Индар егьашлИ пщынэр кьыштэжыгьэп, «Ащ фэдизэу цЫфхэр кьыздэзгьэхьашхыгьэм селэжьынэп» ылуи. Мыщ дэжьым кьыхэгьэщыгьэмэ хьушт, адыгэ пщынэм ымэкьэ дахи, пхьэкьычымы ижьынчы макьы, кьамылым ибзэрэбзагьы, шыкьлэпщынэм игьыбзэ-убзи лэшлэгьум мы чьыпалэм зэрэщызэхамыхыгьэр. Упчлэ кьэуцу: «Адыгэр зекьыжьым лэпкэ пщынэ лэмэ-псымэхэу илагьэхэр зыдырихыжыгьагьа, зыдыримыхыжыгьагьа? Ахэр сыдым пай чинэнхэу хьугьэха?» Сишлoшлыкьлэ, ащ фэдиз кьин хэтыгьэ цЫфыр пщынэ еонэу, оред кьылонэу, кьашьоу пчэгум итынэу уахьтэ илагьэп, ыгукьИ ар кьыштэщтыгьэп. Адыгэ пщынэ лэпкэ лэмэ-псымэхэм ягьыбзэ цЫфым ыбзекьлэ кьылуагь. Ары гьыбзэ оредыбэу зэхильхьагьэр щымыгьупшэжьэу непи адыгэм кьызкьыдекьокьырэр.

Чылэм купышхом пае пщэрыхьаклохэри илэштыгьэх. Джэгү ашлын зыхьукьлэ ары ахэм кьызяджэщтыгьэхэр. Пщэрыхьаклоу ялэштыгьэхэр лыхэр арыгьэх. Аужырэ уахьтэм ар зыгьэцакьлэштыгьэр Цэй Седул, ащ ильэс 65-рэ фэдиз ыныбжыгь. Ар Тьркуе хэгьэгум кьожьыгьэ. Седул илэштыгь гьусэу Цэй Чязим. Джэгүр зие унагьом щыщ бзыльфыгьэхэр ахэм гьусэ афишлыщтыгь. Лыр зыльэсыщтыгьэхэр бзыльфыгьэхэр ары, ау зэхэзыльхьэщтыгьэхэри, зэлэзышлэштыгьэхэри хульфыгьэхэр ары. Пщэрыхьаклом ищыуани, ищыуанлякьуй кьыздихьыщтыгь. Шьыпкьэ, кьызэраложьырэмкьлэ, ыпэкьлэ чылэми илэштыгь ащ фэдэ зэдыряе псэуалэхэр кьырахьакьлэху.

Сишлoшкьлэ, чылэм дэхэр сыд фэдэрэ лэныкьомкьИ зэфырикьужьыщтыгьэх. Илэлэсагьэу, кьулайныгьэу ахэлтыгьэхэу кьалождьхэрэмкьлэ нэмыкь цЫф лэпкьэу зыхэсыгьэхэм башэрэ атефагьэхэу кьыпшыкьурэп. Ау, мы аужырэ ильэхэм кьинэу альэгьугьэм итхьаусхэ кьашлы зыхьукьлэ, зэхуегьашлэ ежьхэм зыхэхэр амгьэгумэкьыщтыгьэхэми, албанхэр лэшэу кьатесыхьэ хьугьагьэхэу.

Адыгэхэр дэкьыжьхэ зыхьукьлэ, яхалэхэр албанмэ ащэфыжыщтыгь. Ащ кьыхэкьлэу чылэм дэсым инахь бэдэдэр албанцагь. Ахэмэ ясабийхэр ильэс пшлыкьлүщ-пшлыкьлүтфым дагьаклох, кьарагьащэ, шлэхэу мэбагьох. Сыдигьуй «макьлэр — нэклакь» алоба?! Чылэм адыгэу дэсыр макьлэ зэхьум, пэо-клао ашлэху, яхэкьлэр ящагухэм кьалуатакьохэу, кьин арагьэлэгьоу кьыхэкьыгь. Адыгэр сыдигьуй кьэбзэ-ляабз, адрэхэм ар ашлэрэп, ау адыгэ клэрыплэу хьухи, кьэбзэклаехэри зэе-тлуаеу ахэмэ кьахэкьлэху хьугьагьэх.

НЫСЭМ ИФЭЮ-ФАШГЭХЭР

Косовэ исыгээ адыгэхэм унэгъо шлэным мэхьанэ зэрэратыштыггэм шэч хэлээп, шылэн фаеп лээпкэи ащ фэдэ еплыккэ а юфыггом фыримыюу. Унагъо ашлэн зыхуккэ, пшгашгэр кызыхашышт унаггом унэгъо унашгюу илгым мэхьанэ ратыштыгг, джащ фэдэкъэбзагг пхур дэклон зыхуккэ зэрэплыштыггэхэри. Бгъуитлумккэи благгэккэ кыхахыштыр зэхадзыштыгг. «Ны тэрээрэ ты тэрээрэ зилэр цыфы хушшт» алоштыгг.

Адыгэхэм зэрэмышлэхуу, зэрэмыльэггухуу кээзэрэшштыггэх аюу уахтэ гори кьяккуггагг, ау а уахтэм ахэр лээшюу кыхиубытаггэхэп. Пшгашгэхэр ныбжыккэ дэдэу даклоштыггэх, илгэс пшыккүтф-тлоккым бзыльфыггэр унаггю имысы зыхуккэ, «инасып кэггужгю» алоштыгг. Пшгашгэхэр зыныбжг хэккотэггэ лы «шысыггэм» адаклоштыггэх, бэри кыхэккыштыгг пшгэшгэ ныбжыккэхэр ллэггюабэхэм адаккэхуи. Кгашлэгжы хабзэу лгым ишгюз зыллэккэ, ллэггэ шгюзым шыпхуу дэмыккэ илаггэм кызэрэраггэшжыштыггэр, «сабий ибэхэм ны дэггю афэхужышшт» аюти. Ащ нэмыккэу, унаггом лгыр лгэу нысэр кызинэккэ, пшыккю зикгэмышчэ исмэ зэриштэгжыштыггэр квалогжы. Ащ фэдэ шэнхэр зэккэ адыгэхэм ахэлгыгг, научнэ литературэм ар хэхгягг «левиратство» и «сороратство» ююу.

Ныбжыккэхэр кээзэрэшэнхэм ыпэккэ зэрэлгггюштыггэх, зэрэшлэштыггэх, зэпсэлгыхшштыггэх. Пшгашгэр ккалэм ыльэггюштыггэ джэггю шылэ хгумэ, шыхгяф горэм ккloxэмэ. Зызэрэлгггюхэккэ ккалэм пшгашгэр ыгу рихгэу, пшгашгэри кызезэггыккэ, а пшгашгэр нысапхгэккэ аггэнафэшштыгг. Пшгэшгэ ггэнэфэным юфыггю зэфэшггхгяфхэр пылгыггэх. Нэбгыритлуми ябынхэм араюштыгг гухэлгэу ялэр. Ащ ыуж ккалэм ыльэныккю раггэккыти, пшгашгэм ыдэгжг лгыккэ аггакклоштыгг, «шгуйпшгашгэ тыгу рехгы кытэшгютышштмэ» аюти. Ащ ккloxэрэр ккалэм янэш-ятэшхэр арыггэх. А мафэм пшгашгэм ябынхэм «лгэггун» хгаккэхэр кызэрафэкклошштхэр ашлэшштыгг, ау зафагггэхгызырэу яжшштыггэхэп, лани афашгышштыгггэп, ккэккюагггэхэри бэрэ

щысыщтыгъэхэп. «ТиунагъокІэ тызэхэупчыхъажьын» аІоти, пшъашъэм ибынхэм джэуап къатыжыщтыгъ. Ау къэлогъэн фæе, джэуап шыыпкъэм ипалъэ мафэ зрагъэнафэщтыгъэр. Мафэу агъэнэфагъэм ипалъэ къызысыкІэ, пшъашъэм ибынхэм загъэхъазырыщтыгъ, джа мафэм кІалэм ибынхэм адэжъ къыкІыти еІани куп къакІощтыгъэ. Ащ тышнышхэр арых хахъэщтыгъэхэр нэбгырищ нахъ мымакІэу, ау тфым ехъу хъумэ дэхагъэп. Пшъашъэм ибынхэм Іанэ къашІыти, хъакІэу къафэкІуагъэхэр ахъакІэщтыгъэх, пшъашъэр бынхэм зэрэратыщтыр къараІощтыгъэ. А купыр тегушыІэщтыгъэ джэгур зашІыщт уахътэм, ау бэдэдэрэ къыщысыщтыгъэхэп. Ащ ыуж мэфэ зыІуцкІэ нысэу афэхуыщт бзыльфыгъэм шъуашэ фахыщтыгъэ Іэлыынэ игъусэу. Пшъашъэм ибынхэми кІуагъэхэм къаратыщтыгъэ кІалэм пай шъуашэ Іэлыынэ игъусэу. Джа Іэлыынэхэр зызэфагъахъыжърэ мафэм щегъэжъагъэу пшъашъэр гъэунэфыгъэкІэ алъытэщтыгъэ. Пшъашъэр агъэунэфынэу кІогъагъэхэр къызыкІожъхэкІэ, кІалэм иунэ щыощтыгъэх, джэгу щашІыщтыгъэ, псыІэшІу щешъощтыгъэх. Зыгъэунэфыгъэ кІалэм иунэ кІохэ зыхъукІэ, «Щербеташъо тэкІо» аІощтыгъэ, нысашъэм кІохэ зыхъукІэ, «Лэпсашъо тэкІо» аІощтыгъэ. Пшъашъэр янэ-ятэхэм ахэсыгъ, ау загъэнэфагъэм щыублагъэу кІалэм иунагъо иунашъокІэ зекІощтыгъэ. КІалэр пшъашъэм иунэ (ядэжъ) къэмыкІоу чІыпІэ горэм щызэлукІэщтыгъэх гъусэхэр яІэхэу.

Ащ фэдызым пшъашъэм зигъэхъазырыщтыгъэ. Пшъашъэр дэклонкІэ мэфитІу горэ къызынэкІэ, ыгъэхъазырыгъэ Іэпэщысэхэр, ищыгъынхэр аригъэлъэгъуным пае гъашхэ ышІыщтыгъэ, Іанэ ыгъэхъазырыти, иІахъыл-блэгъэ бзыльфыгъэхэр къырищалІэщтыгъэх. Ежъ къакІохэрэми пшъашъэм шІухъафтынхэр къыфахыщтыгъэх — ахэр зэмІэужыгъуабэ хуыщтыгъэх. Щыгъынхэм зяплыхэрэм ыуж зэкІэми уты атырадзэщтыгъэ, зэкІуацІашыхъэщтыгъэ, агъэхъазырыщтыгъэх. Пшъашъэр ащэ зыхъукІэ, ыгъэхъазырыгъэ Іэпэщысэхэр бэу зыдихыщтыгъэ. Пщы-гуащэм, унагъом исхэм нысэтынэу ахэр аритыщтыгъэ. Нысэтынэу ыгъэхъазырыщтыгъэр кІалэу зыдэкІощтым Іахъыл-благъэу Іэм елытыгъэу щытыгъ. Пщыпхъумэ Іэлыынэхэр аритыщтыгъэ, гуащэм-пщым шъуашэ къафихыщтыгъэ, пщыкІохэми джанэхэр афигъэшъуашэщтыгъэ. Агъэунэфыгъэ пшъашъэм ахэр зэкІэри къыздихыщтыгъэх.

Аузэ уахътэу зызэрэщэщтхэр къызысыкІэ, шъузыщэ дахэкІэ кІалэм пшъашъэр ядэжъ къыщэщтыгъэ. Шъузыщэ кІохэрэр — иІахъылхэр, ишъэогъухэр арыгъэх, кІалэу къзыщэрэм яти ахэтын фэягъ, бзыльфыгъэхэри бэу зыдащэщтыгъэх. Ау кІалэу къзыщэрэр шъузыщэ кІощтыгъэп, чІыпІэ горэ агъэнафэти, а чІыпІэу агъэнафэрэм щызэлукІэщтыгъэх. Пшъашъэу къащэщтым зимыгъэхъазырэу (нысэ джанэ зищымылъэу) къяжэу щысыщтыгъэ. Нысапхъэр яунэ исызэ напщэ тырахыщтыгъэ,

цЫфыбэ еплъымэ, нэ темыфэным пай. Щыгъынэу щыгъыщтым нэ шхъонтлэ цЫкIу хагъанэщтыгъэ бжыныфыцэ игъусэу. Пшъашъэм илэхьылхэри зэкIэ къэзэрэуугоищтыгъэх. Щагур зэлухыгъэу, цЫфыбэ дэтэу шъузыщэхэм къыжэщтыгъэх. Шъузыщэм хэт лыхэр щагум къыдахэщтыгъэп. Бзылъфыгъэхэр ары щагум къыдащэщтыгъэхэр. Пшъашъэм янэ апэ итэу апэгъокIыхэти, а бзылъфыгъэхэр щагум къырагъэблагъэщтыгъэх. Щагум къыдэхьэгъэ бзылъфыгъэхэм зэкIэри апэгушIуатэщтыгъэ, шъузыщэхэм пщынао ахэтыщтыгъ, ныхохэмрэ ныбжьыкIэхэмрэ шъхьаф зызашIыхэрэ уж зы джэгупэ рахыщтыгъэ, етIанэ хьакIэхэм алэхэр арагъэтхьакIыти, IэшIу-IушIоу къапагъохыгъэхэм ахагъэлабэщтыгъэх.

Ащ ыуж пшъашъэм ытыщхэм джэгур къырагажэщтыгъэ. Бзылъфыгъэу дэтхэр зэкIэри зырызэу къашъощтыгъэх. Нысэхэм чэзыур занэскIэ, нысэу чэзыур зынзсыгъэр игуащэ дэжэ Iухъанышъ, ыIэклI ыубытынышъ, изын къыIихын фэягъэ, етIанэ къэшъонэу къыгтехъэщтыгъэ. Джэуцтэу нысэхэр зэкIэри къашъощтыгъэх. Джэгур заухрэм бзылъфыгъэ хьакIэхэр агъэIысыхэти, чай-кофе зыфэпIощтхэр къаратыщтыгъэх. Стаканэу кофе е шаир зэрытыгъэр агъэуцужьы зыхъукIэ, ахъщэ тыралъхэщтыгъэ. Нахъ апэблагъэхэм нахьыбэ тыралъхэщтыгъэ — ар сомишъэ фэдиз хъун ылтэкIыщтыгъэ. ЕтIанэ пшъашъэр зыгъэхъазырырэ бзылъфыгъэхэм а ахъщэр аратыжыщтыгъ. Нысашъэм стаканэу чайкофер къызэратыгъэмэ ащыщ гъэбыллыгъэкIэ аштэщтыгъ. Ар нысэр щагум къыдащэу машинэм къырагъэтIысхэ зыхъукIэ, ар къаштэти аубатэщтыгъ, е ядэжэ къыздахьыжыти, нысакIэм рагъэлъэгъужыщтыгъ. Щай зешъуахэхэкIэ пщыпху фэхъуцт бзылъфыгъэхэу шъузыщэхэм ахэтхэр нысапхъэм дэжэ ращэщтыгъэх. Нысапхъэм пщыпху фэхъуцт бзылъфыгъэхэм нэIуасэ зафишIыщтыгъ, IэшIэгъэ дахэхэр аритыщтыгъэ. Ащ ыуж IэшIагъэу къаритыгъэхэр алэ тедзагъэхэу унэм къыкIыжхэти, пщыпху хъуцт бзылъфыгъэхэр зэкIэри къашъохэу пчэгум къыгтехъэщтыгъэх.

Бэшхо темышIэу нысапхъэр шъузыщэ къэклогъэ бзылъфыгъэхэм къахашэти, анахьыжэ бзылъфыгъэу ахэтым къырашчалэщтыгъэ. Нысэм сьд фэдиз ныбжьэ иIэми дженэ фыжэ кIыхээ щалэщтыгъэ, апэрэу дакIо зыхъукIэ, ащ шэч хэмылгъэу щытыгъ. А бзылъфыгъэм лъэгукIэтын шэкI дахэ метригIу фэдиз хъоу къыубгъуцтыгъэ. Анахьыжыым нысапхъэр ыIэклI ебзуцтыгъэ, етIанэ ащ IэшIу-IушIухэр нысэм тепхэу къыфишIыщтыгъэ. Нысапхъэр пчэгум бзылъфыгъытIумэ къырашэщтыгъэ. Ахэр нысапхъэм илэхьылхэм ащыщыщтыгъэх.

А Iофыгъохэр загъэцкIахэхэкIэ нысапхъэр къыздыращыгъэгъэ унэм ращэжыщтыгъэ, пчээр къырагъэтыти, «шъуфаемэ нысэр къышъоттынэу ахъщэ къашъуштэ» аIощтыгъэ. Нысэр зэрарамытыщтыр зашIэкIэ,

пшым кьеджэщтыгъэх ахъщэ кьырагъэтынэу. Бзыльфыгъэхэу нысапхъэр кьэзымытIупщыхэрэм кьызфалорэ ахъщэм фэдиз пшым аритыщтыгъэ. Джащ ыуж нысэр кум кьырагъэтIысхъэти, ищыгъынхэр, илэпщысэхэр кьыздащэхэти кьэкIожыщтыгъэх. УзыплъэкIэ, шъузыщэр шIэхэу кьапшIэщтыгъ, якухэм е машинэхэм ащыщ горэм быракъ пыльыщтыгъ. Гукъао нахъ мышIэми Косовэ исыгъэ адыгэхэм адыгэ быракъ кьафэнагъэу щытыгъэп, ау шъузыщэмэ IэплъэкI дахэхэр якухэм апалъэщтыгъ, етIани шъузыщэ зыфэкIуагъэхэми кьащэшт бзыльфыгъэм иIахьыл кIэлэ ныбжьыкIэхэм а кухэм IэплъэкI зырыз кьапалъэщтыгъ.

Къэлогъэн фай, бзыльфыгъэм яшагу кьызэрибгынэрэм тетэу «нысэ» аIощтыгъэ. Нысапхъэр машинэм рагъэтIысхъэти, бзыльфыгъэхэр кьыготIысхъэщтыгъэх. Машинэр зыфырэ лIы закъор ары хульфыгъэу адисыщтыгъэр.

Нысэр машинэм кьызрагъэтIысхъэкIэ, тыщхэм машинэм ищэрэхъ псы кьошын тыраклэщтыгъэ, «гъогумаф, сыхъатмаф» аIоти. Нысэр зэплъэкIыщтыгъэп, лъэкьо джабгъумкIэ машинэм рагъэуцоштыгъ, унэу зэрашыгъэр кьэмыльэгъожьы нэс уфагъэу щытыщтыгъ, етIанэ агъэтIысыщтыгъ. Нысэр агъэнэфагъэу ащэ зыхъукIэ, иIахьыл кIалэ горэ дагъа-кIощтыгъ, а кIалэр лъэшэу зыдэкIуагъэхэм кьагъашIощтыгъ, шIухъафтынхэр бэу кьыратыщтыгъ. КIалэр чэщым кьэтэу кьыхэкIыщтыгъ, ау зыдэкIуагъэр мычыжьэ зыхъукIэ, пчыхэм кьыгъээзжьыщтыгъ.

IпкIэ къэтIуагъ машинэу шъузыщэм хэтхэм IэплъэкI зэрапашIэщтыгъэр, ау кьахэкIыгъэх нэмыкIэу кьэзылогъэ цIыфхэр. ГушыIэм пай, Тыгъужь Тэвхидэ Изэ ыпхъу (Цэймэ япхъу) кьызэрэтиIуагъэмкIэ, машинэм пашIэщтыгъ мээныкъом жъуагъохэр ыгузэгу итэу зытешIыхъэгъэ быракъ уцышъо. Шъузыщэхэр кьаклохэ зыхъукIэ шхончкIэ оштыгъэх, пчыхъэу кьащэщтыгъ. Нысэр машинэм кьызэрэрашырэм тетэу IэшIу-IушIухэр тыратакъоштыгъ. Ахэр унагъом пхъу анахъыжьэу исыр ары тезытакъоштыгъэр. Нысэгъу ныбжьыкIэхэу сабий зимыIэхэр рагъэкIуалэщтыгъэп. IэшIу-тепхъэу фашIыхэрэр зэкIэми аугъоиштыгъэх, «кьыпIуфэмэ дэгъу» аIоти, анахъэу «кIалэ зыхэмыкIырэ бзыльфыгъэм зыIуфэкIэ ишIуагъэ кьакло» аIоти, рагъэшхыщтыгъ.

Нысэр пчъэшъхъалум блэмыкIы рапшIэу пчъашъхъэм ыгупэкIи ыкIыбкIи шъоу щифэщтыгъ, унэм ращэ зыхъукIэ зэклагъаклозэ кIыбкIэ ращэщтыгъ, ау пчъэшъхъалум тырагъэуцоштыгъэп, ыIэхэр шъоупсым хагъаоштыгъ, пчъашъхъэм щэ рагъалэти, етIанэ шыбзэм илъэу коцым хагъэлабэщтыгъ, коцыр ыпэкIэ ратэкъуштыгъ, «Бэрчэт унэм кьыханэу» аIоти. Нысэм пчъэшъхъалур зэрзэпичыгъэм тетэу ышъхъагъ Къурланыр шызэрахъэщтыгъэ, ар хъураеу щэ кьышрахъабыщтыгъэ, етIанэ ыIэ джабгъу блыгучIэм чIалъхъэщтыгъэ. Мыщ дэжьым лъэгукIэтын ны-

сэм щыфашыщтыгъэ, шъэожъые цыкыу рагъэубытыщтыгъэ, «шъэохульфэ хьунэу» аоти; къэлогъэн фае а шъэожъые цыкыр нысэм ыбгъэ зэрэдагъэлабэщтыгъэр — ащ нысэм шухьафтын кырытын фэягъ. А шъэожъые дэдэр етлани нысэр гьолъыжкын зыхьуклэ, лэгъунэм рахьэти, нысэм иплэ щэ хагъэуклорэихьэщтыгъ, бгъонэу рауалэти. Нысэр къогъум къуагъэуцоштыгъ. Ащ ынэгу ихъуагъэми, имыхъуагъэми ынэгу зэхашыкыныу цыфхэм къахаплъэщтыгъэп. Нысэм илэгъунэ нысэ-дисхэр дисыщтыгъэх. Ахэм нысэм ифэло-фашлэхэр агъэацкэштыгъ. Агъэунэфыгъэу къашэрэ нысэр зычэщ-зымафэрэ рагъэсыщтыгъ, фэджэгуштыгъэх, етланэ ращыжыщтыгъ. Шъузыщэхэр кызырэсыжыгъэхэм тетэу ланэхэр шыгъэу, бзылфыгъэхэмрэ хулыфгыгъэхэмрэ шъхьафшъхьафэу пэтлысхьэщтыгъэх.

Нысэищыжыр

Нысэр мэфэ нэфынэу ращыжыщтыгъ. Нысэр дахэу агъалэщтыгъ, ау яунэ гъэлагъэу кырашыныр дэхагъэклэ фальэгъуштыгъэп. Ар ращыжы зыхьуклэ, нысэм гуагъэуцохэрэр мыдэхэдэдэу кыыхахыщтыгъэх, идэхагъэ амыгъэклэдыным пай. Ахэм «сабый ямылэ хьумэ шлоп» алоштыгъ. Ащ пай бзылфыгъэу гоуцоштхэм якъыхэхын юф кыпагъэкыштыгъ. Ахэр лым ыльэныкъон фэягъэх. Къэлогъэн фай пщыпху илэми зэрэгуагъэуцоштыгъэр. Ахэм нысэр нысэ лэгъунэм кырашыщтыгъ, ныхохэр зэрысым къащэщтыгъ. Нысэм ынэгу ихъуагъэщтыгъ, ылэхэр шъхьатехьом къычлагъэщыщтыгъэп «стхьэщт» аоти, а унэм ипчъэшъхьалуи тырагъэуцоштыгъэп, цыф бзаджем иягъэ къемыкыным пай. Апэу нысэр гуащэм дэжь расалэщтыгъ, ылэклэ, иджэнаклэ арагъэбэуштыгъ, «гуащэр шлу ыльэгъунэу» аоти. Гуащэм ыуж нысэгъу гуащэхэм арашалэщтыгъ, ахэми алэклэ ебэуштыгъ, ау яджэнаклэ ебэуштыгъэп. Нысэм ланлэ ещэкыныр зиухырэм, унэм ыгузэгу рагъэуцоти, апэу гуащэм лэшлу-лушлэхэр тепхъэ къыфишыщтыгъ, «бзашло, цыфы лэшлу хьунэу» ылоти, етланэ «баи хьунэу» аоти, ахьщэ зэклэми къатэкъуштыгъ.

Тепхьэр аугъоиштыгъ клэлэцыкылхэм, пшъэшъэ ныбжьыкылэхэм, шгузэу клалэ зымыгъотыхэрэм (ахэмэ «нысэ тепхьэм щыщ ашхымэ клалэ агъотыщт» алоштыгъэ).

Пщыпхур нысэм клэлырыхьэти, ышъхьэ щэ телабэщтыгъ, «Бисмилахь, нысэ мафэ тфэшл» ылозэ тхьэм елъэуштыгъ — ащклэ нысэм ышъхьэ «кыилэтыщтэп» (зиггэпэгэщтэп) алоштыгъ. Джа юфыгъохэр загъэцкылахэклэ, нысэм ыкыб кымыгъазу зэклэклэзэ унэм зыкыжыщтыгъ дэдэм ынэгу илэ хьагъэр кырахыти къагъаплъэщтыгъэ. Нысэм идэ-

хагъэ а чыпIалъэм апэу кыщылъагъоштыгъ, итеплъэ закъоп, изекуакIэкIэ къашIэщтыгъ. «Мэшэлахь, мэшэлахь, унэгъо лъапсэу, шъэ-охульфэу хьунэу» аIозэ, нысэм фэлъаIоштыгъэх. КъашIэжбы нысэм фэгъэхьыгъэу мыщ фэдэ хъохьу:

Шъэохульфэу, джэнэкIэхъоу,
Чэтым фэдэу Iушъашъэу,
Мэлым фэдэу Iушъабэу,
КъаIо-кIожьым хэмытэу,
КъаIо-Iожьым хэмыхъэу,
Унагъом шыщы хьунэу.

Мы хъохьум иIэпэ-цыпэхэр тэ тадэжыи кыщаIо, Тыркуе хэгъэгуми кыщзэхэтхыгъ, ау «къаIо-кIожьым хэмытэу, къаIо-Iожьым хэмыхъэу, унагъом шыщы хьунэу» зыфIорэ гущылэхэр апэрэу зэхэхыгъэ. Уегупшысэмэ, сьдэу бэдэда а гущылэмэ ямэхьанэ кыубытырэр!

Ащ ыуж нысэр инысэ лэгъунэ ащэжыштыгъ, ау лэгъунэр кIэлэ-пшъэгъэ ныбжьыкIэмэ рагъэтыти, унэм рамыгъахъэу шызэнэкъокъуштыгъэх. Ахэмэ нысэм шIухьяфтынхэр аритын фэягъ. Нысэм имыIэ зыхъукIэ, нысэм иIахьылхъэу джэгум шыIэхэм къатын фэягъ, нахьыбэрэмкIэ ахъцэ къатыштыгъэр. Нысэр ращыжбын зыхъукIэ, альагъаIохэти иIахьылхъэр къащэцтыгъэх. Ащ къаIоштыгъэхэр, нысэм иIэхэмэ, ышыпхъунахьыкIэрэ ышынахьыкIэрэ арых. Ахэм зи къа-мыхъэу къаIоштыгъэх, ау кIожьхэ хьумэ шхын IэшIухэр дарагъахьыштыгъэх.

Нысэр къызашэрэ мафэм зэкIэ къаIохэрэм шIухьяфтынхэр ащ къыфахьыштыгъэх, ахэр гуащэм ратыштыгъ. Нахь Iахьыл блогъэхэм шIухьяфтынэм IэшIу-IэшIухэмрэ, тIы псаурэ гъусэ къыфашыштыгъэ. Пхъум джэгум кыхьын фэягъэ хьалыжъо матэ. Хьалыжъор шъэм нахь макIэу къызыхьыкIэ, кыхьыгъэхэм ахалыгтэщтыгъэп. Ащ кIыгъун фэ-ягъ етIани питэ тепситIурэ* хьалыгъуипшIырэ.

ТIыхэм абжьакъохэм мыIэрысэхэр апашIэщтыгъэх, къэгъагъ пшъэ-рыльхэр аральхэщтыгъ, гъунджэхэр анатIэхэм апалъэщтыгъ. Ащ фэдэ тIы псау тIокI-тIокIырэ тфырэ фэдиз джэгум къырацалIэщтыгъ. Ахэр зэкIэри джэгум хэкIуадэщтыгъэх.

Мэлышъоу атырахьэрэм ащыщ джэгум кыхадзэщтыгъ, а Iофыгъом «шъозехъэ» раIоштыгъэ. «Ар джэгум нахь чэф кыхалхъаным пай» аIоти ашIыштыгъ. Нысэм ипщыкыо унашъхъэм дэкIуаети, кы-гъэжъажъэти шагум дэтэу джэгухэрэм шъор къахидзэщтыгъ. КIэлэ ныбжьыкIэхэр зэхэбанэхэти зэбэныштыгъэх, шъор къахэзыхьэрэм лIыгъэшхо зерихьагъэу алъытэщтыгъ, «кIэлэ зикъэмыщэмэ, ащ шIэхэу кыщэцт» аIоштыгъ.

Юфыгъо гъэшлэгъонхэр джэгум шырагъэклоклыштыгъ цыфхэм агу нахь кьинэжыным пай. Ахэм зэу ащыщэу нысачэм клоштыгъэ шыухэм якъэбар дэгъоу агу къэкълъжы, «ахэм джэгур къагъэдахэщтыгъ» ало.

Пшъэшгъэ икьугъэу джэгум клохэрэм IэплъэкI хэдыкълъгъэхэр абгъэ дэлъэу дахыштыгъ, ау ар зыми рагъашлэштыгъэп.

Шыуитф-хы фэдиз хъухэу нысачэм къыдахыштыгъэх. Ахэмэ «Iэплъэкълъхыхэр» аралоштыгъ. Шыухэм ащыщ горэ къаджэштыгъ пшъашъэу зыфаехэм ыцIэ кьылозэ, «IэплъэкI кьерэшт» ылотI. Пшъэшгъэ хъатиякlor зыцIэ кьыралогъэ пшъашъэм дэжъ Iухъэти, «IэплъэкI къаштэ» рилоштыгъ. Ащ фэдэ IэплъэкIэу агъэхъазырыштыгъэхэр дэхэдэдэщтыгъэх. Ар ышъокIэ зэшъо-зэщэу, ыкьуапэхэр дышъэпс егъэшъогъэ IуданэкIэ идагъэу шытын фэягъ. IэплъэкIыр пшъашъэм пшъэшгъэ хъатияклом кьыритыштыгъ. ЕтIанэ пшъэшгъэ хъатияклом IэплъэкIыр кIалэхэм яхъатиякlo ритыти, ащ шыухэм ащыщ горэм ритыжыштыгъ. IэплъэкIыр зыштэщтым иш, щэч хэмылъэу, пчэгум щигъэджэгун фэягъ. Купэу шытыр гушlo-жъотым хэтэу шыум лыпылпэштыгъэх, «ащ инысачэ шIэхэу тлъэгъушт» алотI. (А шыухэр зэкIэхэри IэплъэкIым зыдыкIэлъэIухэуи кьыхэкIыштыгъ.) Пшъашъэм IэплъэкIыр зитыкIэ «Iэуж» ытыгъэм фэдэти, нэмыкI псэлъыхъо ыгъэгугъэжыштыгъэп. КъашIэжы, илъэс шъэныкьо горэмкIэ узэкIэлэбжымэ, Д. Становцэ Цэйхэм янысачэ щатыгъагъэ IэплъэкIыр. НакIэмэ якIалэ шыоу къыдахы, «Цэйхэм япшъашъэу Ракуй иIэплъэкI сыфай» ыIуи къэджэгъагъ. IэплъэкIыр рити, Ракуй а кIалэм дэклогъагъ. А унагъор бын-унэгъо дахэу Тыркуем щэпсэу непэ кьызнэсыгъэми. Ащ фэдэу, джа нысэщэ дэдэм, Абайхэм япхъоу Бирамхъан Шэуджэнхэм якIалэ IэплъэкI шыритыгъагъ. Къэлогъэн фае, шыухэм зэкIэхэми зыфаер къадэхъуштыгъэу зэрэщымытыгъэр. IэплъэкI зэрамытыхэрэри кьыхэкIыштыгъ. Ащ пай, шыухэр амыгъэукълъгъэжыным фэшI, нысэм иIапIэхэм къахахмэ аратэуи кьыхэкIыштыгъ. ЕтIани хъуштыгъ пшъашъэм IэплъэкI зэритыгъэр ибынхэм агу римыхъэу, фамыдэу. Ащ пай кIалэм пшъашъэр ытыгъун фаеу хъуштыгъэ.

Адыгэхэм «агъэунэфыгъэ» къэщакIэм нэмыкIэу яIагъ «атыгъугъ» алоу, ащ пшъашъэр «аIэкIэкIыгъ» ралоштыгъ. Джырэ лъэхъаным а къэщакIэр ахэлъыжъэп.

Пшъашъэм зыкъыгъэхъазырити, кIалэр кьыIухъэштыгъ чIыпIэу агъэунэфрэм дэжъ кIэлэ гъусэ иIэу, Iахбыл горэм дэжъ ар рищалэштыгъ. Унагъоу нысэр зэращалэрэм «тешэ иI» ралоштыгъ. Зытрацагъэхэм ялI гъусэ горэ иIэу пшъашъэм ытышхэм адэжъ кIоти арилоштыгъ: «Шъуипшъашъэ тадэжъ ис, благъэкIэ тышъошта?» ылотI. А кIуагъэхэм ауж кIэкIэу итхэу пшъашъэм дэжъ упчIаклохэр агъаклоштыгъэх. «Сыфай, сыкъенэжы» пшъашъэм зилокIэ, бынитIур зэшIуштыгъэх.

Тешэм нысэр мэфищ-тхьамафэ фэдизрэ кьэтыщтыгь. Ащ джэгү щашыщтыгь. Ащ ыуж кІалэм иунэ нысэр кьэщэжьыщтыгь шызы-цэшхокІэ. Агьэунэфыгьэ нысэ кьэщакІэм фэдэу кьэщэжьыщтыгь, ау ищыгьынхэр кьарагьэхьыжьыщтыгьэх ежь кьыздимыщэжьхэу. Нысэр тешэм кьырашыжьы зыхьурэ мафэм ехьулІэу пшгашьэм ищыгьынхэр кьэзыхьыжьхэрэр кьакІощтыгьэх. Щыгьынхэр кьэзыхьыжьхэрэм шу-хьафтынхэр аратыщтыгьэх, ахьакІэщтыгьэх, «благьэхэр кьэкІуагьэх» аІоти агьашІощтыгьэх.

Тешэ зиІагьэхэр янысэ шыпкьэм зэрэдэекІощтыгьагьэхэм фэдэу нысэм кьыдэекІощтыгьэх. Шьуашэ, дышгьэм хэшЫкЫгьэ пкьыгьо-хэр игьусэу, кьыфашыщтыгь. Щыгьынхэр кьэзыхьыжьхэрэми нэжь-Іужьэу яІэхэм шыуашэхэр кьафахьыщтыгь шхынхэр ягьусэхэу. Кьаты-гьугьэ нысэр зинысэхэм яунэ кьызащэжькІэ, агьэунэфыгьэ нысэм фэдэ кьабзэу чэщ-зымафэ фэджэгущтыгьэх, ау ар лэгьунэм нахьыбэрэ рагьэ-сыщтыгь, бынмэ загьэхьазырыфэ. Ар мазэми нэсэу хьущтыгьэ. Пчы-хьэ кьэс лэгьунэм ныбжьыкІэхэр щызэрэугьойщтыгьэх, джэгущтыгьэх, кьашьощтыгьэх, ау агьашхэщтыгьэхэп. НысакІэм инысэдисхэр ыгьашІощтыгьэх. Лэгьунэу зыщыджэгухэрэм нысэр хьупхьэмэ зэдгьэшІэщт аІоти, хьэринэхэр рашІэщтыгьэх, унэр зэхаулыІухэщтыгь. Нысэунэр зауыхкІэ нысакІэм ахэр зэкІэри ыгьэкьэбзэнхэ фьагьэ.

Косовэ исыгьэ адыгэхэм кьашІэжьы «ныоежьэжьым» джэгум мэ-хьанэ зэрэщыратыщтыгьэр. Кьом ыкьожьым кьызищэкІэ, ныо ежьэ-жьыр ашыщтыгь. КьызэраІотэжьрэмкІэ, нысэищыжьыр зашыхэрэ ужым ныо ежьэжьыр чэщ хьугьэу ашыщтыгь. Ащ пэшІорыгьэшгьэу зыфагьэхьазырыщтыгь. Шхыныгьо ІэшІухэр ральхьэти, Іальмэкь ныом фагьэхьазырыщтыгь, ащ ІэплэекІ гьусэ фашыщтыгь, ар «Іанэ» фэхьу-щтыгь. Дзыоу ныом ыІыгьыщтыгьэм «нэт» раІощтыгь. Кьумгьаныпси аІыгьыщтыгь.

Щагум джэгоу дэтым ошІэ-дэмышІэу ныор кьыхахьэти куоу кьы-ригьажьэщтыгь: «Уи-уи-у, скьом ыкьожьым кьыщагьэм сыригьэсы-жьырэп, мардж, сшхын тІэкІу кьысэшьут» ыІоти. Ныор ежьэжьы зыхьукІэ, ныом ышхэр, ышыпхьухэр, ыкьо нахьыжь (іІэмэ) игьусэхэу ыблыпкь аІыгьэу, дащыщтыгь. Щагум дэтхэр лыкІощтыгьэх, ельІущтыгьэх шьхьай, кьафигьазэщтыгьэп. Чылэм чыпІэ іІэщтыгь «Мэздахэ» аІоу, ащ кІощтыгьэх. КІохэрэр «Мэздахэм» зынэсэхкІэ кьэ-уцущтыгьэх, кьумгьаныпсэу аІыгьымкІэ затхьакІыщтыгь, шхэщтыгьэх, тІэкІурэ кьыщысыхэти, упльэмэ плээгьурэр зэхэмшыкІыжьы зыхьукІэ, кьежьэжьыщтыгьэх. Нысэм ытыщхэм шыуашэ ныом кьыфахьыщтыгь, ащ нысэми нэмыкІхэр кьыхильхьэти ныом фагьэхьазырыщтыгь. Ныор кьызащэжькІэ, нысэр пагьэгьокІыщтыгь, ау шагум дагьэкІыщтыгьэп. Щагум дэкІыщтыгьэхэр нысэм іІахьылхэр ары. Ныом ельІухэмэ, «тип-

хъу дэу кыфыщытымэ фэтыдэщтэп» ралоэ, цагум кыдащэжыщтыгъ. Ныор цагум кыздэхъажккэ, апэдэдэу нысэр клэлырыхэти, IаплIрищэкIыщтыгъ, ыIэкI ебэущтыгъ, ыблыпкъ кыубытыти, унэм кырищэжыщтыгъ, шъхэнтэ шъабэм хигъэтIысхъэщтыгъ. Нысэр ащ фэди-зым ныом дэгущыIэщтыгъэп. Ныом джэгу фашыщтыгъ: ащ игъусагъэхэр апэу къагъашьощтыгъэх, етIанэ нысэм Iахыылхэр, нэужым зэкIэ унэм итыр зырызэу къагъашьощтыгъэх. Джэгур заухрэм Iанэхэр къашыIхэти, нысэм Iахыылхэр ахъакIэщтыгъэх.

Ныоу ежьэжьрэм «гощэпIашъэ», кIалэу къэзыщагъэм янэ — «гуащэ» ралоштыгъ. Пщыпхъухэм цIэхэр афаусыщтыгъ. ДэмыкIуагъэу унагъом ис пщыпхъум «ПшъашъэкIэ» еджэщтыгъэх, ятIонэрэм — «Пшъэ-шъэпсыгъу», ящэнэрэм — «ДэхэцIыкIу». Пщыкьо анахыкIэм — «Шъао», ятIонэрэм — «ШъэоцIыкIу», ящэнэрэм — «Оркыжъый» ралоштыгъэ. Къэлогъэн фае апэрэхэм ацIэхэр гъэнэфагъэу зэрэщытыгъэхэр.

Гъэунэфыгъэу е кытыгъугъэу кыщагъэми зэхэдз имыIэу кIалэр екIолIэжыщтыгъ ишъэогъу кIалэ горэм дэжъ. А бынэу зэкIолIэжьрэм «нанжъый», якIалэ «шъэогъусэ» е «шъэокъот» ралоштыгъ. Унагъоу зэкIолIэжъхэрэм «шъао» тIи ылоштыгъ. КIалэм ишъэогъусэхэр «нанжъыем» дэжъ кIохэти щызэхэсыщтыгъэх, джэгу шашIэу, щыджэгухэу уахътэр агъакIоштыгъ. Ау, джэгум къэклогъэ цыфхэр зызэбгырыкIыжъхэкIэ, «шъэогъусэр» игъусэу къэзыщэгъэ кIалэр нысэм дэжъ къащэжыщтыгъэ. «Шъэогъусэр» тIэкIурэ кышысынышъ, кызэкIэкIони кыкIыжыщтгъагъэ нэбгыритIур язакъоу кыгъэнэныхэшъ.

Нысэр зыращыжьрэ ужым тхъамафэ горэкIэ «шъэошъэжъ» мафэр агъэнафэщтыгъэ. А мафэм ехъулэу кIалэм ибынхэми «нанжъыеми» загъэхъазырыщтыгъэ. КIалэм ишъэогъу ныбжыкIэхэм джэгу шашыщтыгъэ «нанжъыем» дэжъ, Iанэхэр шашыщтыгъэх, шышхэщтыгъэх. Шъаор къащэжы зыхъукIэ, къакIохэрэр шъузыщэ фэдэу кыпщы-хъуштыгъэ. Шъаом янэ-ятэхэм унэ афагъэнафэти, ащ рагъэтIысхъэщтыгъэх Iахыылхэр ягъусэхэу. А унэм шъаом шъэогъусэр игъусэу кы-хъэщтыгъэ, унэм исхэм зэкIэхэм аIэкI ебэуштыгъэ къэмыгушыIэу, етIанэ пчъэшъхъаIум дэжъ агъэтIысыти щысыщтыгъэ. Шъэогъусэм къа-рилоштыгъэ: «Шъуиныси, шъуикIали тхъам мэфэ шыпккэ шъуфешI, псауныгъэ тхъам къарет, изын кыитэшъут тигъусэхэм адэжъ тыкIожы-нэу». Ащ ыуж кIалэр шъэогъумэ ахащэжыщтыгъэ, джэгущо ашы-щтыгъэ. Зы джэгупэ зырахыкIэ, бзыльфыгъэхэмрэ хъулыфыгъэхэмрэ зэфэшъхъафхэу Iанэм пэтIысхъэщтыгъэх. Нысэри нысэгъусэхэр иIэхэу а джэгум кыхащэщтыгъэ, ау къагъашьоштыгъэп. А джэгум «аужырэ джэгу» ралоштыгъэ. ЯтIонэрэ пчэдыжъым кIалэр иунэ кыитэджэжы-щтыгъэ. Шъэогъусэм шъуашэ фашыщтыгъэ шхын игъусэу. Ар ащ щегъэжъагъэу Iахыыл-блэгъэ шыпккэм фэдэу хъуштыгъэ.

Юфыгыо зэфэшъхьафхэу джэгум кыыхафэщтыгъэхэм, гушыэм пае, «тешэ и!»», «шъао и!» зыфалоштыгъэхэм, яшлогъэшхо кьаклоштыгъэ лахылы-блэгъагъэ адыгэхэм зэдырялэ хунымкӀэ.

Нэчыхъэ амытхэу Косовэ исыгъэ адыгэхэм ныбжьыкӀитӀур зэуагъаӀэщтыгъэхэп, «сабийхэр тумэн хуштых» аӀоти. Непэ кызынэ-сыгъэми а Юфыгъор зэӀлэхэм апэ рагъэшъы.

Нэчыхъэр, кызыраӀорэмкӀэ, пшъашъэр къашэнкӀэ мазэ е тхыамафэ къэнагъэу атхы, кызыащэщт мафэм атхэуи кыыхэкӀы — нахыбэрэмкӀэ джары зэрашӀырэр.

Нэчыхъэр ефэндым етхы, ащ нэбгыритӀу-щы гъусэу елэ, пшъашъэ-ми кӀалэми шыхъатхэр ялэх. БгъуитӀуми яупчых, ныбжьыкӀэхэм ягушылэ зы зыхъукӀэ, ефэндым дыуахъ афетхы. Шыхъатхэм ӀаплӀ зэрашэкӀы, зэблагъэ зэрэхъугъэхэмкӀэ зэфэгушӀох, ефэндыми ащ игъу-сэхэми шлухъафтынхэр аратых.

Кыыхэзгъэцмэ сӀӀоигъу Косовэ исыгъэ адыгэхэм унагъом игъэл-сын Юфыгыо дахэу хэлъыр зэрагъэцакӀэрэр, кызыкӀожыгъэхэм щегъэ-жыагъэу якӀалэ-пшъашъэхэм унэгъо дахэхэр ялэ зэрэхъугъэхэр.

Къалождыгъэу, къэттхыжыгъэм уеджэмэ, яджэгу адыгэ джэгу дэгъоу хуштыгъэхэм, хуэхэрэм апэчыжъ. Пэсэ дэдэм джэгу шэн-хаб-зэу шылагъэхэм ялэпэ-цыпэхэр къалождых ныӀэп. ЯкӀалэрэ япшъашъэрэ кызыздытэхъэмэ, адыгэ къашъо къашӀэу, адыгэ орэдышъом кыда-шъохэу къашӀэжърэп илӀэс шъэныкӀо зыныбжьхэми. Мыхэр джэгум зыкӀохэкӀэ, зыгорэм тӀысыхэти, шхэти, къэкӀожыштыгъэх, кӀо бзыль-фыгъэхэр зэрэгъэчэфыжъхэу, зэрэгъэщыхэу зэхэсыштыгъэх. Пшъашъэм пшъэшъэ унэ илӀэу, шъхъагъыртхэр илӀэхэу кызырэпсэлъыхъоштыгъэм игугъу къашӀынэу къашӀэжърэп. КъашӀэжърэп пшъашъэм Ӏэуж ытыш-тыгъэуи, сыда плэмэ ежъ «пшъэшъэ гъэнафэ» зыфэпӀошт шэныр ялагъ, ахэлъыгъ, агъэцакӀэщтыгъ. Нахыпэм нымрэ тымрэ, нысапхъэр агу рихъмэ, икъугъэкӀэ алытэщтыгъ. Джы ныбжьыкӀэ нэбгыритӀур ежъ-ежырэу кыыхэзэрэхых. «Атыгъугъ, агъэчъагъ» зыфэпӀошт дэкӀуакӀэр ахэлъыжъэп. Ащ фэдэ хабзэр зямыӀэжыыр илӀэс пшӀыкӀутф фэдиз хуугъэу къало. Адыгэу Косовэ исыгъэр мэкӀэ дэдагъ, ау бзэри, хабзэри Ӏэпэ-цыпэ зырызэу къахэнагъ. Ис адыгэ бзыльфыгъэхэмрэ хуульфыгъэ-хэмрэ къэзэрэщэжъхэзэ бэдэдэу зэхэшыхъагъэ хуугъэх. Наукэм кызыраӀорэмкӀэ, ащ фэдэу лъэпкъ цыкӀлур лыхкӀэ зэхэкӀухъагъэ зыхъукӀэ, сабий сымэджабэ ялэ мэхъу, ащ фэдэхэри ялэх. Джа къэкӀо-ждыгъэ нэбгырэ мэкӀэ дэдэм нэбгыриплӀ ахэт сэкьатныгъэхэр ялэхэу. ЕтӀани гъэшӀэгъоныр ащ фэдэ сабийхэр тхьоплтых, шъхъац плъыжъых. Ари зыкӀэхурэу наукэм кызыраӀорэр джа лъы зэхэкӀухъаным кыыхэкӀэу ары. Сабыйхэм узӀплыхкӀэ, джэнджэшыгъэ хэмылӀэу ащ урегъэнэгъуе.

Нахыпэм пшъашъэхэр ныбжьыкӀэ дэдэу дакӀоштыгъэх, непэ «илӀгъэ тӀокӀ, тӀокӀырэ тфырэ зыныбжь бзыльфыгъэм унагъо илӀэн фай» аӀо.

Хульфыгъэхэм ильэс щэкл, щэклырэ тфырэм нэс къашэщтыгъэ, ар гу-
жъуагъэуи алытэщтыгъэп, ау джы ыныбжьыклэ клалэр ильэс щэклым
блэклмэ ашлуаб.

Косовэ есыгъэ адыгэхэри Тыркуем шыпсэурэ адыгэхэм афэд ма-
хульэм фыщтыкълэу фырялэмклэ. Нахьыпэм махульэм мэхульэ гъаш-
хэ фашыти къашэщтыгъэ, ащ ыуж къиными, хъярыми зыщищыклагъэм
къахахъэщтыгъэ. Непэ махульэр яклалэм фэдэу ахэс. Яджэгухэри кафе
горэм шашы, ау мыхьамелыбэ шызэрахьэрэп, «сладкий стол», ежъхэм
джары алорэр, ашы. Фаер клэрэхьэ машхэ, псылэшлу ешъо, яланэ шгон
пытэ тырагъэуцорэп, джащ пае ешъуагъи, утэшъуагъи ахэтырэп. Якла-
лэхэр, япшъашгъэхэр дахэу къэшъох, уялэлуэу щытэп къэшъонымклэ,
чэзыур зынэсырэр къытехъэшъ къэшъо. Мыщ къызыкложьыгъэхэ уж
къэзышагъэхэм зы нэбгырэ закъу нылэп мыадыгэ бзыльфыгъэ къыхэ-
зыхыгъэр. Ар Хьасани (Жъэу) Ахьмэд ары. Сабыитлу илэу иунагъоклэ
къалэу Краснодар щэпсэу.

Косовэ къиклыжьыгъэ адыгэхэм зыхэсыгъэхэ цыфхэм яджэгу шы-
клэ яджэгугъ, ау мыщ къызэкложьхэм а джэгу шыклэр ахэзыжьи, адыгэ
шэн хэбзэ шыклэм тетэу джэгум ишын рагъэклокълэу фежъагъэх.
Гушылэм пае, «пшъэшъэ гъэнафэу» ямышэнэу ахэлъыгъэр агуклэ
члэнагъэ афэмышъоу шагъэзые. Косовэ есыфэхэ нэс «нэчыхъэ» уасэ
ялагъэп, ау непэ ар къахэхъагъ. Ар сомэ минитфым нахь мыбэу ыкли
нахь мымакълэу щыт. Ащ нэмыкълэу тыщасэ ахэм ялагъэп, джы тыщасэр
аштагъ, къахэхъагъ. Къэлогъэн фае къэкложьыгъэхэм ахэт пшъэшъэ
ныбжьыкълэу унагъо ихъагъэхэр зэклэри зыдэклуагъэхэр Тыркуе хэгъ-
гум къиклыжьыгъэ адыгэ клалэхэм ащыщых, ау клалэхэу къэзышагъэ-
хэм тэ тишъольыр шаплугъэ, шагъэсагъэ пшъашъэхэр шъхъэгъусэклэ
къыхахыгъэх.

САБЫМ ИФЭЮ-ФАШГЭХЭР

Сабыир ары дунаир зыфыщылэр. Сабыир нахыбэу унэм кыхьомэ, унагьом инасыпи нахыбэу альыгэщтыгь, гушлющтыгьэх. Гущылэжэу непэ кызнэсыгьэм ажэ дэмыклэу кьаохэрэми ар кьаушыхьаты: «Сабый зэрымысым насып ильэп». Аужыпкьэм «Сабый кызэрымыхьорэ унэр чыплэ тхам пфешл» алошь, агу зыфэмышлүм ебгых.

Сабыеу унэм кыхьорэр псаоу кьэхуным пай бэ агьэцаклэщтыгьэр, бэхэми зашадзыещтыгь. Унагьом сабый кымыхьо хьумэ, сыдигьокли агьэмысэщтыгьэр бзыльфыгьэр арыгьэ. Бзыльфыгьэу калэ кыызфэмыхурэм ефэндым тхылъхэу кыфитхыгьэхэр псым хильхьэти ешъощтыгьэ. Бэрэ бзыльфыгьэ пшэрхэм сабый ахэмыклэу хьуцтыгьэ. Ащ пай оды зэрэхуцтым пагьэлыщтыгьэх: чылэр чыезэ кьарагьэчьыхьэщтыгьэ. Ау, хэгьэунэфыкльгьэн фаер бзыльфыгьэу сабый кыызфэмыхурэр егьашли рагьэкльжыщтыгьэп, бзыльфыгьэм ишлэ хэлэу, лым нэмыкл бзыльфыгьэ кьырагьэщэти, ащ кыпыфэрэ сабыйхэр шьузитлүмэ зэдаплүщтыгьэх. Гущылэм пае, ильэс 80 горэмклэ узэклэбэжэмэ, Цэй Чэримэ ишгузэу Фахьри сабый кыфэмыхьу зэхьум албанкэ бзыльфыгьэ кыыщи, ащ зы калэрэ пшгэшьищрэ кыфэхьугь. Шьузитлүмэ калэхэр, зэдыряехэм фэдэу, зэдаплүгьэх.

Бзыльфыгьэр ыпкь фимыты зыхьуклэ, (джары ежьхэм зэралорэр) лээшэу фэсакьыщтыгьэх, нэ зэрэтемыфэным пай джэнэ быхьухэр зыщырагьалэщтыгьэ. Ежь бзыльфыгьэри ащ фэдэ уахьтэм лээшэу укыгэщтыгьэ, изеклоклэ-шыккэ онтэгьу хьуцтыгьэ, ау псынклэ зыщыхьуцтыгьэхэри кыхьэкльщтыгь. Апэрэ мэзищымрэ аужрэ мэзищымрэ зэпкьэджэ бзыльфыгьэр хьэклакло агьаклощтыгьэп, аужыпкьэм янэ-ятэхэм адэжьи агьаклощтыгьэп. Бзыльфыгьэм изытет амышлэу сабыир кьэхьоуи кыхьэкльщтыгь джэнэ быхьоу щыгьхэрэм апкь кьиклэу. Бзыльфыгьэм ыпкь зэрэфимытыр унэм нысэгьоу, пщыпхьоу дисхэм арилощтыгьэ. Ар ашлэ зыхьуклэ, ащ юфэу ышлэщтымкли, ышхьыщтымкли зытыралэтыкльщтыгь, фэсакьыщтыгьэх, ышлэмэ-ымышлэмэ хьуцт юфхэм ащагьэгьуазэщтыгь. Сабыир псаоу кьэхуным пай, юфыгьуабэхэр

агъэцакIэщтыгъэх: бзылъфыгъэр онтэгъу кIагъаIэщтыгъэп, бгъащтэмэ хъуштыгъагъэп, хъампIэлоу агъэтIысыштыгъэп, шцэлэ нэки тырагъэтIысхъэщтыгъэп, тыгъэр къохагъэу шагум дагъэкIыштыгъэп, псыщальэм хагъашьоштыгъэп «кIалэр къэхъумэ, Iупсыр Iучъэу жылэ хъушт» аIоти, лагъэкIэ псы рагъашьоштыгъэп «Iупсыр Iучъэу, пэпсыр къичъэу сабыир хъушт» аIоти, зыми рагъэбакъоштыгъэп «кIэлэцIыкIум егоошт» аIоти. Бзылъфыгъэу сабыир зышъо хэлъым лъэпэд лъэныкъо шцэху шымыгъэу пчъэм Iухъэу къыIуихымэ мышIудэдэу алъытэщтыгъ, «ашыгъум сабыир шIокIодыжьышт» аIощтыгъ. Пхъэр зыщакъутэрэм бзылъфыгъэр Iуагъахъэщтыгъэп «хъушъэны хъушт» аIоти. Чэщым бзылъфыгъэр шагум изакъоу рагъэкIыштыгъэп цIыф бзаджем иягъэ емыкIыным пай. Мыхэр зэкIэ тэ тыхэку ис адыгэхэми Тыркуем шыпсэ-ухэрэми яшIошIэу щыт.

Ащ нэмыкIэу сабыеу къэхъурэм шэн-хэбзэ дахэхэр хэлъы хъуным бзылъфыгъэр фагъэхъазырыштыгъ, «Янэ шэн-хабзэу къыхафэхэрэр быдзыщэм хэлъэу реты» аIоти, бэмэ зыщарагъэдзыештыгъ: «ПцIы уусы хъуштэп, кIалэр пцIыусы мыхъуным пай», «Зыгорэ бгъэбыльзэ пшхы хъуштэп, армырмэ кIалэр хъарамы хъушт, гъэбылбыгъэм итамыгъэ кIалэм тетэу къэхъушт», «Утыгъо хъуштэп — кIалэр тыгъуакIо хъушт» аIощтыгъ, бзылъфыгъэм ыбгъашьо зи дигъафэщтыгъэп, сыда зыпIокIэ ащ итамыгъэ сабыим къытенэщтэу аIощтыгъ.

Джащ фэдэкъабзэу бзылъфыгъэм ышхы-ымышхы хъуштхэр зэтырафыштыгъэх. Зибэ рагъэшхыштыгъэр пхъэшхъэ-мышъхъэхэр ары, «ащ сабыир дахэ ешIы» аIощтыгъ. Чэт тамэр рагъэшхыштыгъ, «сабыир псынкIэ хъушт» аIоти. Ышхы хъуштгъагъэм нахы ымышхы хъуштыгъэр нахыбагъ. ГушыIэм пае, чэтышъхъэ рагъэшхыштыгъэп, «сабыир пшъако хъушт» аIоти, гур рагъэшхыштыгъэп, «штапхэ хъушт» аIоти, нэгъур рагъэшхыштыгъэп, «сабыир IупшIэшхуантIэ хъушт» аIоти, бгъэлыбэр рагъэшхыштыгъэп, «сабыир быты хъушт» аIоти, пцэжьыел рагъэшхыштыгъэп, «сабыир пIэпыхушъуты, пэшъушъу хъушт» аIоти, тхъакIум-кIыхъэл рагъэшхыштыгъэп, «сабыир чъые зыхъукIэ, ынэ къапIлэ хъушт» аIоти. Джащ фэдэ шIошIхэмкIэ бзылъфыгъэр сабий къэхъу-гъом нагъэсыштыгъэ.

НасыпнчъагъэкIэ бзылъфыгъэхэм сабийхэр ашIокIодыжьхъэуи хъуштыгъэ. Ащ фэдэу къэхъурэ сабыир къэхалъэм хэплъхъан адэщтыгъэп, псэ пымытэу къэхушъ, бгъэпскIынышъ, хъэдэн фыжь цIыкIум кIоцIыпщыхъанышъ, темыуцонхэу шагум е хатэм чIэптIэн фаеу алъытэщтыгъэ. Ыпсэ пытэу сабыир къэхъоу зылIэжькIэ, къэхалъэми ахыштыгъ, цIи фаусыштыгъ.

Сабыир кызырэхуштыгээр

Сабыир кээхуным Иофыр зынэсклэ, сабыибэ зылэ кыхухуьэггэ бзыльфыггэхэр кьашэщтыггэх хушгэн ихьэггэ бзыльфыггэм пэсын-хэу, кыны кыфэху хумэ лэпылэггү фэхунхэу. Е унаггом ис нысэггү-хэр, пшыпхухэр, аужыпккэм, гуащэри лэпылэггү бзыльфыггэм фэхуо хуштыггэх. Бзыльфыггэм сабыир кыфэхуун зыхуклэ, унэ фаггэхьа-зырыштыгг. Унэр адрэ унэхэм нахь ахэдзыггэу шытымэ, нахь дэггюу еплыштыггэх. Унаггом лэу исхэм унэр кьабгынэщтыгг. Дисын фэ-яггэр бзыльфыггитлү, ахэр клэлабэ зилэу, зыплуггэхэу, цыф дэггүхэу, хьалэлхэу шытмэ шлүклэ алытэщтыгг. Бзыльфыггэр хушгэн ихьэмэ, «ишлуаггэ кьэкложт сабыир кыфэхуунымклэ» алоти, уарзэм хаггэггүа-лхьэщтыгг.

Сабыеу унэм кыхуоштыггэр шьао е пшьашгэ алоу зэтрафэу шы-тыштыггэлп, ау шьаом нахь ыггэггүшлэщтыггэх, сыда зыплөклэ «шьаор — ллакьо, пшьашгэр — хымэ ллакью» алоштыгг. Сабыеу кээхуштыр шгээожьемэ е пшьэшьэггьемэ пэшлорггэшгэу кээзышлэхэрэр кьахэклыштыггэх. Ар бзыльфыггэм изеклуаклэклэ, ыпккы иггэпсыклэ зэрэхурэмклэ кьашлэщтыгг. «Шьао хумэ, ныбэр нахь лэтыгг, хэхьош-хо илэрэп, пшьашгэ хумэ, бзыльфыггэм ылүпэ ины мэху, ыпхэкл хэхьо» алоштыгг.

Ащ нэмыклэу Иофыггөхэр аггэцаклэщтыгг кээхушт сабыир шьао-мэ е пшьашгэмэ кьашлэным пай: чэтым иззэ жьокум пальхэти, «зэзыр кызыоклэ, клалэ хушт, кэмьоу шгүшгүшгү зилоклэ, пшьашгэ хушт» алоштыгг. «А Иофыггөр аггэунэфыггэу, тэфэу хуштыгг» ало. Лгэр-мыхь бзыльфыггэр зыдисым нэклэбыдз кыызхэклыклэ, «зыгорэклэ шгүз лгэрмыхьыр ышхырэм кьенэщыгг» алоштыгг. Нэклэбыдзыр нэчлэггым кызклэклэклэ, пшьашгэ кыфэхушт, ышгьаггы зыхуклэ — шьао» алоштыгг. Бзыльфыггэм кыфэхуштыр ауштгэу кьашлэщтыгг.

Сабыим икгэхуьггом Иофыггө ггэнэфаггэхэр зэрахэщтыггэх: унэм псы фэбэ щаль-щэлгитлү, лэныстэ, мэхушэц е лүдэнэ плыжь, бзыль-фыггэм кладзэу фашыштхэр рахэщтыггэх. Бзыльфыггэм сабыир шлэхэу кыфэхуо хуштыггэ, ау кьин кыфэху зыхуклэ, Иоф зэфэшг-хьафхэр рашлэфыштыггэх: гущылэм пае, бзыльфыггэр псы фабэм хаггэтлгьсхэщтыгг, ыбг алотыштыгг, ышгьац, иджэнабггэ атлатэщ-тыггэх, унэм ггэпытаггэу илыр зэклэри кыызлүахыштыгг. Бзыль-фыггэу дисхэмэ хушгэн ихьэггэ бзыльфыггэр кырахьаклыштыгг, ллым ицуакгэ псы раггяхьоти раггашьоштыгг, ллым иггончэджыпсыклэ ыбг апхыштыгг, сабыим фаггэхьазырыггэ хгэдэн джанэхэр кьаштэхэ-ти унэм кыщырахьаклыштыгг, сабыир кээхуьггахэ фэдэу кыыз-шлуаггэшлгызэ. Ахэм зэклэхэм яшлуаггэ кэмьокло хумэ, пэс бзыльфы-ггэм ылэ даггэ щифэти коцлылабэщтыгг.

Сабыир кээхү хумэ, нэбгыритлоу дисмэ ялофхэр зэфагощытгыг. Зы нэбгырэм сабыим зыфигъазэщтыгъ, адрэм бзыльфыгъэм ифэлофашлэхэр фигъэцаклэщтыгъэх.

Ныбыдж (ныбэпцый) пыупкыныр

Сабыир кызэрэхугъэм лыпытэу ыныбыдж лэныстэклэ паупкынытгыг. Бзыльфыгъэу унэм дисхэрэм ныбыджыр паупкыны зыхуклэ, нах маклэу пызыупкыгъэм а лофыр фагъэшпуашэщтыгъ. Сыда зылоклэ «Ущэлэфэ клэлэцыклуищ аныбыдж пыуупкыны фай, ащыгъум джэнэтым уихащт» алощтыгъ. Ащ кыпагъанэщтыгъ зы лабжэм зэлищ игъусэу, «Ыцыпэ цыклу ауцтэу зашлыклэ, сабыим ымакъэ дахэ хуцт» алощтыгъ. Цы лудэнэ пльыжыклэ ныбыджыр папхыкынытгыг, ащ шэф тлэку тыралъхэщтыгъ. Ныбыджым лъэу кыпыкылырэм щыщ, пшъашгэ зыхуклэ, ынэклушъхэрэ ылушлэрэ ашафэщтыгъ, ащклэ «Пшъэшгэжыер нэклушъхэплъ, лупшлэ пльыжыгъэу хуцт» алоты. Лэныстэу ныбыджыр зэрэпаупкылырэр клэлэцыклым янэ ишъхъантэчлэгъ члалъхэщтыгъ, емылэхэу мэфищрэ члагъэлъыты етланэ атхыакыжынытгыг. Ныбыджыр дахэу кыжыныным пай алоты, хъэдэн фыжым чылу клоцлалъхэщтыгъ, ныбыджым тыралъхэщтыгъ. Ныбыджыр дахэ хунымыклэ ащ ишуагъэ кыклощтыгъэу ало. Сабыир шъао хумэ, ныбыджыр зыпызыжыклэ агъэгъути, агъэтакъоты, шъом клоцладэти дзэ кыулыкъум клон зыхуклэ, ыпшгэ рашлэщтыгъ «щэ кыытемыфэнымклэ ишуагъэ кыкло» алоты. Пшъэшгэжыер хумэ, джамыем (мэщыт) ахыты хаежынытгыгэ, ащклэ «еджэгъэшхо хуцт» алощтыгъ. Е чыгышъор агъэлэнтхыты дальхэщтыгъ, етланэ чыгышъор тырапхэжынытгыг.

Клэлалэр кызыклоклэ, кыабзэу альэсыты, хъэдэн фыжым клоцлалъхэщтыгъ, чыг лъапсэ горэм члатлэщтыгъ.

Сабыир зэрагъэпскынытгыгэр

Сабыир кызэрэхугъэм лыпытэу агъэпскынытгыг. Псым ифэбагъэ лэнтэгъумклэ кыашлэщтыгъ. Ар ащ кыемыгуаоу щытын фэягъ. Апэу сабыир зыгъэпскылырэм, тыщхэр сабыим кызылпылпъэхэклэ, шпуашэ кыфахынытгыг. Клэлэцыклым ыкышъо зыгорэ тепхыагъэ хумэ, «бзыльфыгъэр лэрмыхыгъэу чыжыгъэу щыстырэ машло ыльэгъугъагъ» алоты, клалэхэм шъофым машло щашлыгъэу щытмэ, яжэ кылаахыты клалэр зэрагъэпскылырэ псым хатакъощтыгъ. Клэлэцыклым зэрагъэпскылырэ псым щыщ щэ фэдизрэ лугъаткылощтыгъ ригъэхынэу. Псэу сабыир

зыцаггэпскырэр цыф зыщытемыуцощт чыплэхэм щыраклутыщтыгь. Сабыир апэу аггэпсклы зыхуклэ, ыпхэкл цыклу псыр щэ тыраклэщтыгь, етланэ ыплгэу, етланэ ышхьэклэ псыр кыпаггэччыщтыгь, ащ ыуж амылэклэу хьэдэн фыжь цыклу горэмклэ аггэгушгыти, хьэдэныклэм клоцашыхэщтыгь. Зыклоцашыхэщтыгь хьэдэныклэ епльыклэу ялэр зтефыггэу кьало. «Сабыеу кгэхьуггэр джэнэж горэм клоцыпшыхэмэ бэггашлэ хьушт» зыуаггэхэми талуклагг, ау хаггэунэфыкыгь етланэ клэ зэрэпщэклын фгэггэр. Ащклэ сабыим гьот илэу, зыщыфаем клэ ыщэфын ыльэклыным фаузенклэу кьащыхуштыгь. Сабыир кызыыхуггэр тхьэмафэ мыхьоу сабын наггэсыщтыггэп «пцланлэ хьушт» алоты.

Хьэдэнэу сабыир зыклоцашыхэщтыггэхэр шэу зетельыщтыггэх. Сабыеу кгэхьуггэр дахэ зэрэхьуштым апэрэ сыхьатым щеггэжыаггэу пыльыщтыггэх. Псыфабэм ыггэуэлэбыггэ пкыи пцланэр — сабыим ыпкь, ылакьохэр, ылэхэр, «дахэ хьуным пай» алоты, гушлэлыкклэ апхыщтыгь зэрэпсаоу. Гушлэлыер цы луданэм хашыкыщтыгь, бзыльфыггитлу зэггусэу лэклэ ашгэщтыгь. Икыыхаггэклэ метрэрэ ныкьорэ-тлу фэдиз хьуштыггэ, ишгьомбггуаггэ лэпиплыр зытефэрэм фэдизыгь. Гушлэлыем ишлоггэшхо кьакощтыгь клэлэцыклум ыпкышгьол псыхьаггэ хьунымклэ. Ар унаггьом апэрэ сабыеу кьихьорэм фашыты, нэмыкл сабыйхэмкли аггэфедэщтыгь. Мэфэ тлокитлу охьуфэ сабыир пчыхыи пчэдыжыи аггэпсклыщтыгь псым зи хамылхьэу. Зыггэпсклыхэрэр лгэшэу лыплгэщтыггэх пкыи мыуцын кьыхэмынэным, армырмэ сабыим ышгьо клэдын ыльэклыщтыггаггэ.

Сабыир аггэпсклы зыхуклэ, лыпллгэщтыггэх тхьаклумым псы имыхьаным, дэгу хьуным енггухэу, ащ ынапцэхэр дащаештыггэх, тыраггэпллыхэщтыггэх, пэр дахэ хьуным пай тлэклэ кьакьудыищтыгь, тхьаклумэхэр гомыпныи кы хьуным пай гуапхэщтыггэх, ышхьэ зэшгьозэщизы хьуным пай пэлэ хьурэе цыклу шалгэщтыгь. Сабыим шгьхьалэшой* хэлгэу кгэхьумэ, мзэищ охьуфэ елэщтыггэхэп, ащ кьынэужым зэйтун* даггэ щафэмэ, аггэушгьэбымэ, мажгэклэ ажьызэ хаггэклыщтыгь. Сабыир шлэх дэдэу афапэщтыггэп, ау зи щамылгэу мэфэ тлокитлум иуахгэтэ иклмэ, мышлоу алытгэщтыгь. Сабыир кгэхьу зэхьум дисыщтыггэ бзыльфыггитлумэ яз, дыплэр емыгооным пай мастэклэ лулаггэу, джэнэ цыклу кьыфишлыты кьыщилгэщтыгь. Ар нахэ зытефгэу алытгэщтыггэр ныбжымыклэ нахьыжыр арыггэ.

«Сабыир «джанэ» щыггэу кгэхьумэ хьапсэ кьытефэщт» алоты, мэхашэщтыггэх, пшгэшгьэжыне хьумэ, «дэклоггэуае хьушт» алощтыгь. Ащ нэмыкл епльыклэ зилэхэри кьахэклыгь. «Бзыльфыггэр оггумыфэ нэс ышхы шлоиггьор зэклэ ышхыгь», «Клалэм ыпшгэ клэтлэй ещэклыггэу кгэхьумэ, пчгэаггэу зэрэщэклыггэм фэдиззу сабыйхэр кьытехухьаштых» алощтыгь, ау мэхашэхэри кьыхэклыщтыггэх, бзыльфыггэм ащ ыуж клалэ кьыфэмыхьужьыщтгэу алоты.

А Юфыгъор зэфэшъхьафэу унагъо пэпч ыгъэунэфыгъэу шытыщтыгъэу сэ сеплы, зы унагъомкIэ шIур нэмыкI унагъомкIэ мымафэу къыхэкIыщтыгъ.

Бзыльфыгъэу сабий къызфэхьугъакIэм зэрэдзекIощтыгъэхэр

Бзыльфыгъэм сабий зэрэхэкIрэм лыпытэу агъэпскIы. «Бзыльфыгъэ лъфэгъакIэмрэ сабий къэхьугъакIэмрэ цыф бзаджэр афэкъаигъ» аIоти, бзыльфыгъэм лъэшэу фэсакъыщтыгъэх. «Бзыльфыгъэм сабыир къызфэхьугъэр мэфэ тIокIитIу охъуфэ нэс хъушъэн уахътэм ит» аIощтыгъ. А уахътэм бзыльфыгъэр унэм къырамыгъэкIыщтыгъэу, илIи иунэ рамыгъахъэщтыгъэу кытэзыIуагъэхэр къыхэкIыгъэх. А мэфэ тIокIитIуми псынэм рагъэIабэщтыгъэп «хъамлыухэр псым хэхъощтых» аIоти, агъэпщэрыхъэщтыгъэп, тхъацум хагъэIабэщтыгъэп, лъапцIэу джэхашъом тырагъэуцощтыгъэп «быдзыщэр кIодыщт» аIоти. Бзыльфыгъэу сабыир къызфэхьурэр кIочIаджэ хъуштыгъэ, ащ пай сабыир къызэрэхьугъэм тетэу агъашхэщтыгъ, стыр (стырыр — тхъацу зэфыр пIуакIэу бзыгъэу псыкIэ агъажъоти, бжынлыбжъэ стыр тыракIэщтыгъ) фашIыщтыгъ е пынджыр щэм хэтэкъуагъэу агъажъоти рагъашъощтыгъ. Бзыльфыгъэу сабыир зыгъашхэрэм быдзыщэмкIэ къегоон ашIошIыщтыгъэхэр мышхын рагъэшIыщтыгъэх. ГушыIэм пае, хъалыгъу рагъэшхыщтыгъэп. Бзыльфыгъэм сабыир быдз ригъашъо хъумэ еплъыщтыгъэхэп «ибыдзыщэ кIодыщт» аIоти. ЩыбжыйкIэ стыр рагъэшхыщтыгъэп «сабыим ыкIышъо къыхиутыщт» аIоти. Бзыльфыгъэм ыныбэ пытэу кIырагъапхэщтыгъ. Мы Юфыгъохэм яшIуагъэ къакIощтыгъ, бзыльфыгъэм ипсауныгъэ нахъ шIэхэу зтеуцожьынымкIэ.

Сабий къэхьугъакIэм зэрэдзекIощтыгъэхэр

Сабыир къызэрэхьугъэм тетэу ощтыгъэх, чылэм сабийхэр хахъэхэти шаIуатэщтыгъ, гушIуапкIэхэр къыхахыщтыгъ. НахъыбэмкIэ кIэнкIэхэр (ибагъэкIэ плIым нахъ мымакIэу) къаратыщтыгъ, ахъщэ къаратэуи къыхэкIыщтыгъ. ГушIуапкIэ нахъыбэу зытырэр нахъ гушIуагъэкIэ алытэщтыгъ.

Ащ нэмыкI Юфыгъохэри агъэцакIэщтыгъэх: гушыIэм пае, сабыир къызэрэхьугъэм тетэу къурмэн фашIыщтыгъ. АукIырэм щэч хэмылэу лъэкъуиплI кIэтын фэягъ, ау мэлыр нахъ псапэу алытэщтыгъ. Къурмэ-

ным унагъом изылахь хихыти, адрэр Іэхьыл-гъунэгъухэм афагощыщтыгъ сабыим къыфэлъэлонхэм фэшI.

Сабый къэхъугъакIэм пкIышъхьэ-мышъхьэ чыгъ фагъэтIысхьэщтыгъ. ЫцIэ тыраIоти, «чыгыр зэрэкIырэм тетэу сабыим инасыпи хьушт» аIощтыгъ. Нахьыбэрэ агъэтIысхьэщтыгъэр мыIэрысэ чыгыр ары.

Сабыир къэхъоу мыгъы зыхъукIэ, ыжэ жьы дагъахьэщтыгъ. Сабый къэхъугъакIэр агъэпскIэу, ныбыджыр зыпаупкIыхэкIэ, пытэу зэкIоцIашыхьэти, янэ гуагъэгъуальхьэщтыгъ. КIэлэцIыкIу къэхъугъакIэр ащ лыпытэу быдз рагъашъощтыгъэп. КъызэралорэмкIэ, къызыхъугъэм ыуж нэмзэ охтищ тешлагъэу бгъашхэмэ кIалэр нахь псау хьуштэу къашIошIыщтыгъ; е сабыир мыгумэкIэу мыгъы хъумэ, ятIонэрэ мафэм, къызыхъугъэ уахътэм нэс, быдз рагъашъощтыгъэп. Сабыир илъэситIу-щы фэдизрэ быдз рагъашъощтыгъ, ау быдзыщэр фимыкъу хъумэ, дэшхынхэри фашIыщтыгъ. Хьаджыгъэр агъэгъути, щэрэ псырэкIэ зэхашIыхьэти, шъоушыгъу халъхьэти, ар агъэпIонкIыщтыгъ такъикъ тIокI фэдизрэ. Ар джэмышхыкIэ рагъэшхыщтыгъ. КъыхэкIыщтыгъ бзылъфыгъэр хьушъэным икIуадэу, илIыкIэу — ар джэнэтл* аIощтыгъ. Сабый цIыкIоу къэнагъэр бзылъфыгъэу быдзыщэ зиIэу чылэм дэс горэм елъэлухэти, ащ ригъашъощтыгъ.

Бзылъфыгъэр илIы ымышIэу унэм икIэу зыгорэм кIон фитыщтыгъэп, ау ащ фэдэ чыпIэм илIы ымышIэу къикIэу кIэлэцIыкIум пае къаIомэ емыкIоу алытэщтыгъэп.

Сабыир мафэм щэ быдз рагъашъощтыгъ. Быдз езгъэшъорэ бзылъфыгъэм ыбгъэ техъо фишын фэягъ нэ темыфэным пай. Бзылъфыгъэм ибыдзыщэ пыткIоу утеуцомэ, щэр шIэхэу мэкIодэу аIощтыгъ. «Сабыир гъой-щай мэху» аIоти, мэфэ тIокIитIурэ унэм рахыщтыгъэп. Мэфэ тIокIитIу охъуфи цIыф рагъэплъыщтыгъэп, «цIыф дэгъу хьушт» аIоти. «Уеплгы хъумэ, нэужым мышынэ-мыукIытэ мэху» аIощтыгъ. «Сабыир пчъэшъхьаIум шъхьапырыпхыныр дэгъоп» аIощтыгъ, изакъоу унэми къырагъанэщтыгъэп зыгорэм ыгъэщтэуIукъомэ аIоти, ау зыгорэкIэ изакъоу къагъэнэн фае хъумэ, ипIэшъхьагъ КъурIанрэ лэныстэрэ чIалъхьэщтыгъ е зыдэщылъым пхъэнкIыпхьэ раусэищтыгъ, «мэлэичхэр пэблагъэу щысыщтых» аIоти.

Сабыим ихъэдэнхэр зыгорэкIэ ащыгъупшэу чэщым шагум къыдагъанэхэмэ, кIалэр хамгъэгъуальхьэу ятIонэрэ мафэм тыгъэр тырагъапсэщтыгъ, зыгорэкIэ ощх къытешхэмэ бгыкIыжъын фэягъ, армырмэ «кIалэм ынэхэр нащэ хьушт» аIощтыгъ.

Сабыим мэфэ тIокIитIу ыныбжы зыхъукIэ, нымрэ сабыимрэ цIыфхэм ахахьэхэу альэгъухэмэ иягъэ къямыкIынэу къашыхьущтыгъэ. Ащ пай сабыир унэу зэрылъым къырахыти, гуащэр зэрысым ахьыщтыгъ,

шагуми кыдахьэщтыгъэ, «Алахьым лъэпэ мафэ рихын, псауныгъэ кыритын» аоти. А мафэм щегъэжьагъэу сабыир зыхэкIыгъэ бзылфыгъэри хушъэным икIыжьыгъэу алыгтэщтыгъ. Ащ елытыгъэу шхын гъэнэфагъэ фашыщтыгъэ, зэрэунагъоу зэдашхэщтыгъэх. КIэлэцIыкIоу къэхьугъэр мэфэ тIокIитIу охуфэ псы зэрэрамгъэшьяугъэр а чыпIалъэми кыщалоштыгъэ. «А уахътэм кыифэрэм мэлаичхэм псы кырагъашьо янэ ибыдзыщэ хэтэу» алоштыгъ, мэфэ тIокIитIум кыуж мафэ къэс зэ псы рагъашьоштыгъ.

Сабыир унэм кызыхьокIэ, унагъом Iофыгъуабэ ыгъэцакIэщтыгъ. Зыгорэ зымыгъэцакIэкIэ, сабыим ипсауныгъэ, инасын иягъэ екIыщтэу къашлошыщтыгъ. Сабыир кызэрэхьугъэм тетэу а Iофыгъохэм ягъэцэкIэн ыуж ихэщтыгъэх. ЗэрагъэпскIыщтыгъэр, зэрафапэщтыгъэр, цэр апэу кыыхэкIы хьумэ зэрэдзекIоштыгъэхэр, хушъэн шъхьацым рашIэщтыгъэр, лъэтегъэуцор, узэу кьеузхэрэм зэряIазэщтыгъэхэр — джахэм зэкIэм япхыгъэхэу Iофыгъо гъэнэфагъэхэр агъэцакIэщтыгъэх. ЫпэкIэ кызэрэтIуагъэу, сабыир илъэситIу-щы фэдизрэ быдз рагъашьоштыгъ. Сабыир быдзым пагъэгъукIыжьын зыхьукIэ, ным иджанэ зэригъээкIыщтыгъ сабыим бгъэр ымыгъотынэу, е бгъапэм щыбжьый хьаджыгъэ тыратакъоштыгъ, ащ нэмыкIэу щыфэ ашыщтыгъэ щыбжьыир, щыгъур шъоумкIэ зэхашыхьагъэу, ащ сабыир бзэгукIэ зенэсыкIэ кыыстыти, ащкIэ шагъэгъупшэщтыгъ.

Цзусыныр

КIэлэцIыкIур къэмыхъузэ цIэу фаусыщтым тегушыIэщтыгъэхэп, «ащыгъум цыф бзаджэм иягъэ сабыим кыыригъэкIыщт» аоти, ау «мэфиблым блэмыкIэу цIэ фэмыусымэ, насыпынчъэ хъушт» алоштыгъэ. Ащ пае кIэлэцIыкIум цIэу фаусыщтыр къалоэ, ытхьакIумэ мэфиблырэ иджэщтыгъэх. «А цIэр ары тхьэм ыпашъхьэ зихьажькIэ зэреджэщтхэр», алоштыгъ. Ащ «ныбыджыцIэкIэ» еджэх. НыбыджыцIэм мазэу кызыхьугъэр, уахътэр, мафэр кыыгъэлягъоу кыыхахыщтыгъ, гушыIэм пае: Рэджэб, Къадыр, Рэмэзан, Мухъарам, Зулхьиджэ. Унагъом хьакIэ иIэмэ е а мафэм ехъулIэу хьакIэ къафакIомэ, ащ цIэ фырагъэусэу кыыхэкIыщтыгъэ. Ащ нэмыкIэу мафэ къэс реджэнхэу сабыим цIэ фаусыщтыгъ. КIэлэцIыкIум ыцIэ янэ риоштыгъэп, ныр ащ шыукIытыхьэщтыгъэ. Ащ кыыхэкIэу сабыим итеплъэ-Iуплъэ елытыгъэу цIэхэр афаусыхэу бэрэ кыыхэкIыщтыгъэ. КIэлэцIыкIум цIэ кыыфэзыусыгъэм шыуашэ кыыфишыщтыгъ. Ар адыгэ хабзэу щыт. Нахьыжэу тыздэгушыIагъэхэм янэ-ятэхэм ацIэхэр тэ тишъолгыр цIэу шыIэхэм бэрэ атефэхэу

кыхэкыгы. Ау нахыбэу цэу яэр зыхэхэм, Кьурланым итхэм атефэх. Непэ цэу аусынэу рагъэжагыэх Аслъан, Гъазий ыкIи ащ нэмыкIхэр.

Сабыим цэу фаусыщтым пэкIэрэкIхэу пылыщтыгыэх, «КIалэм насыпэу фэхуштыр ыцIэ епхыгы» аIоти. Цэусыным ны-тыхэр хэгущыIэщтыгыэхэп, ар емыкIушхоу альытэщтыгы. Тыжъ-ныжъхэр, тышнышхэр ары цIэ зыусыщтыгыэхэр, ау нышым зиусын ыльэкIыштыгыэр ныжъ-тыжъхэм изын кьыратэу, кьельэлухэмэ арыгыэ. Бэ зыгъэшIагъэу, цыф дэгъу горэ чылэм дэсмэ, сабыим ыцIэ ащ фаусыщтыгы, фэдэ хуэнэу аIоти. Ащ пай зыцIэ аусы ашIоигъом дэжъ кIохэти, изын кьыIахыштыгы. Изын кьаритэуи кьаримытэуи хуштыгы. Изын кьызаритыкIэ, сабыим цэу фаусырэм гушыIэу «цыкIу» пагъахьощтыгы ыкIи ыныбжъ хэкIуатэу лIэжъын охуфэ цIэм «цыкIур» пытэу кьалощтыгы. ГушыIэм пае, нахыжъым Ахьмэд ыцIагъэмэ, Ахьмэд-цыкIу кьэхьугъакIэм фаусыщтыгы. Ящэнэрэу чылэм а цIэ дэдэр щаусын фаеу зыхьукIэ, а цIэр зыфаусыгъэм ятэ ыцIэ кьыдалозэ еджэщтыгыэх. ГушыIэм пае, Кьадырыкьо Ахьмэд аIощтыгыэ. Мыхэр зэлытыгыэхэр хульфыгыацIэхэр арыгыэх, ау ныбыджыцIэр пшъашъэми кIалэми афаусыщтыгыэ, нэ атемыфэным пай. Бэрэ кыхэкIыштыгы унагъом нахыжъэу исыгъэхэу зидунае зыхьожьыгыэхэм ацIэхэр аусыжъхэу, ащкIэ икIыгъэм ыпсэ кьыгъэзэжъыгыэ фэдэу еплъыштыгыэх. Кьэхьурэм цэу фаусыгъэр кьекIоуи кьемыкIоуи хуштыгыэ. Сабыеу кьэхьурэр сымэджалэ хьумэ, ыцIэ зэблахьоу кыхэкIыштыгыэ. Сабыеу кьэхьухэрэр лIэхэ зыхьукIэ, кьыкIэлъыкIощт кIэлэцIыкIур бзыльфыгъэм кьыфэхуны зыхьукIэ, нэмыкI унэ ащэти сабыир ащ кьышчыхуштыгы.

Кушъэхапхэр

Сабыир кьызыхьугъэм тхьамафэ зытешIэкIэ, кушъэхапхэ ашыштыгы зыIуагъэхэм талукIагъ, ащ нэмыкIэу тхьамэфищ зыIуагы, мэфэ тIокIитIу зыIуагъэми талукIагъ. А Iофыгъом теубытагъэ иIэу шытэп. Кушъэхапхэ зашIырэ мафэр тырагъафэщтыгы мэфэкумрэ бэрэскэшхо мафэмрэ яз. А мафэхэр анахь мэфэ лъапIэу альытэщтыгыэх. Мэфэку зыхьукIэ, щэджэгъо нэмазым ыуж, бэрэскэшхо хьумэ, щэджэгъо нэмазыр кьэмысызэ кIэлэцIыкIур кушъэм хапхэщтыгы, ащкIэ сабыим нахь рэхьат ыгъотыным шыгугъыштыгыэх. Апэрэ сабыеу унагъом шъао кьызихьокIэ, унагъом кушгэр ышыштыгы, ау пшъашъэ зыхьукIэ, тышхэм зэкIэ кушъэхапхэм ехьулIэу ищыкIагъэр кьахьынхэшъ, сабыим кьылыпльэнхэ фэягъ. А кьылыпльэхэрэм кушъэләпIэр кьахьыштыгы, нэжъ-Iужьэу унэм исхэм гъэшIуапкIэ-укIытапкIэ кьафахьыштыгы, ахэм шхын IэшIухэр ягъусагъэх. КушъэләпIэм хахьэщтыгыэхэр: чыхIэн, кушъэ

шъхъант (ащ фыгъо сапэ ильын фай), кушъэ шашыф, кушъэпсыхэр (ахэр тIу хъунхэ фай), кушъэ шъхъантэжъыхэхэр (ахэр шы мэхьух, тIур зэфэди- зых — ахэмэ «Iэдэдз» арало, ящэнэрэр лъакъом тыралъхэ, шъхъантэ- хэм цы аралъхэ), нэгуридз, кушъэбэщ, алыркъэб (е кушъэкIэт Iоми хъушт, ащ сабыир шаум щикIыщтыгъ), бэкъудадз е «кумац» (ар шыынэ цыкIум икъупшъхъэ хашIыкIы).

«Унагъоу сабыир кызыфэхьурэм пшъэшъэ кушъэ зишIыкIэ, адрэ сабийхэри пшъашъэ хъушт» аIоти ашIыщтыгъэп. Кушъэри кушъэбэщ- ри чыгаем хашIыкIыщтыгъ, «сабыеу шапIурэр бэгъашIэ хъушт» аIоти. «Кушъэ ашIышт пхъэр мэфэку мафэм иуупкIымэ шIоп» аIощтыгъ, бэ- рэскъшо е блыпэ мафэм ар тефэмэ нахь псапэу альытэщтыгъ, щэ- джэгъоужэу, бжыхъэу шытын фэягъ. «Гъатхэм пхъэр кызыуупкIыкIэ, «пхъэгие ео»* (мэтакъо) аIощтыгъ. А пхъэр тыгъэ кыкъокIыпIэм дэжъ гъээзэгъэ къушъхъэм кытраупкIыщтыгъэ. КъызыупкIын фэягъэр лIыжъ бэгъашIэу, лIыжъ псаоу, зипкIынэ-лынэхэр пытэу шытыр арыгъэ.

Кушъэр чыгаем, лъэдийхэр (лъакъохэр) хъамшхунтIэ чыг лъап- сэм ахэшIыкIыгъэ хъумэ, дэгъу дэдэкIэ альытэщтыгъ. Лъапсэ амыгъо- тымэ, пкъым хашIыкIыщтыгъ. ЕтIани, «кушъэр мыцIэшъутэным пай» аIоти, кушъэ лъэдиймэ шъохэр аклэдэщтыгъэх. «Ащ фэдэ кушъэр «пщы- нэм фэдэу мэхъые» аIощтыгъ. Кушъэр ашIы зыхъукIэ, гъучIунэ халь- хъэщтыгъэп, зэуж лэдэхкIэ зэдагъэлъадэщтыгъэ, пхъэIунэкIэ зэрагъэу- бытыщтыгъэ.

KIэлэ кушъэр итеплэкIэ пшъэшъэ кушъэм фэдэдэдагъэп. KIэлэ кушъэм ышъхъагъ кушъэ нэбжыитIур зедиубытэу пхъэ рыгъэкIуагъэу шытыщтыгъ. Ар Iэрыфэгъуштыгъэ кIэлэцIыкIухэр шъофым зыдахьы- хэмэ, чыгым рыкIашIэнымкIэ. Пшъэшъэжъыхэхэр шъофым зыдахьы- щтыгъэхэп. KIэлэ кушъэм унагъом итамыгъэ тырадзэщтыгъ, пшъэшъэ- жъыем икушъэ мээныкъом ыкIоцI жъуагъо итэу тырашIыхъэщтыгъ, «ынэгу мазэм фэдэу нэфынэу, ижъуагъо мыкIосэнэу» аIоти.

Кушъэм нэмыкIэу кушъэ пхъэмбгъуи яIэщтыгъ, кIалэр тыдэ ахьы- ми ащ тырапхэщтыгъ. ХэгъэунэфыкIыгъэн фае, кушъакIэр кIалэм кыфашIыфэ нэс, сабыир гумэкIы хъумэ, кушъэ хъаф аштэу кыхэкIыщ- тыгъ, ау ар сабий зыхэмлIыкIыгъэу, сабыибэ зышапIугъэ кушъэн фэ- ягъ. Аужыпкъэм сабыир тышым ахьы зыхъукIэ, икушъэ зыдахъэу хъуш- тыгъэ, зыдакIохэрэм кушъэ ямыIэ хъумэ. Сабыир кушъэм хапхэн хъу- мэ, хъэблэ нيوخэр къашъэу хъуштыгъэ, хъакIэу къэкIуагъэмэ адышагъэсынэу. Iанэ ашIыщтыгъ, сабий цыкIум фэIаIощтыгъэх. Сабыир кушъэм хип- хэщтыгъ янэжъ, ау ныжъ имыIэмэ бзыльфыгъэ рэхъатэу, сабыибэ ыпIугъэу, янэ-ятэхэр зэдыриIэу кыхахыщтыгъ. Сабыир кушъэм рам- гъэгъуальхъэзэ чэтыр шагъэчъыерэм фэдэу ашIыщтыгъ, «Чэтыужъым фэдэу орэчъый, рэхъат ерэл» аIоти. «Кушъэр кIэлэцIыкIум иун» аIощтыгъ.

«Унэ фабэу, унэ рэхьатэу, унэ тхьагъоу, чые Іэшлү илэу тхэм фешл» аІоти, рагъэгъуальхьэщтыгъ, фэляІощтыгъэх. Кушъэм сабыир зыхагъэгъуальхьэкІэ, ышъхьэ шъхьантэ чІалъхьэщтыгъэп. Агъэхьые зыхьукІэ, ышъхьэ «улэрэкъын» фэягъ. АщкІэ сабыим ышъхьэ плІэмые мыхъоу, хъурэе дахэу, псыхьагъэм фэдэу хъуцтыгъэ. Шъхьэр ыкыбыкІэ дахэ зыхьукІэ, напэри дахэ мэхъу. ПкІэнчъэу аІорэп ныІа: «Шъхьэхъурэе нэпэ Іае шыІэп», «Ышъхьэтыку узеплъыкІэ, ынапи олъэгъу». Ащ фэдэм «адыгашъхь» рало. Сабыир рэхьат кушъэм ихъухьанэу аІоти, кушъэшъхьантэр къалэтыти чІалъхьэщтыгъэх: КъурІаныр, пхъэнкыпхъэкъурэрэ бжыныфыщэрэ зэкІоцІышыхьагъэхэу. Кушъэм шыгъжые шхъуантІэхэр пальэщтыгъэх, кІэлэцІыкІум ынатІэ шыуан шІой щафэщтыгъэ нэ темыфэным пай. Унэм сабыир изакъоу къинэ хъумэ, икушъэ пхъэнкыпхъэр къыраусэищтыгъ.

КъызэралорэмкІэ, кушъэ ордэхэр сабыйхэм къафалощтыгъэх. Хэта ины хъугъэр ицІыкІугъом кушъэ ордэ фамыусыгъэу, къыфамыІуагъэу? Кушъэ ордэ гъэнэфагъэ къалоу шытыгъэп, ау ежъ унагъо пэпчъ исабый кушъэ ордэ фиусыщтыгъ. Сабыир ины хъумэ зэрэщытын фаеу ныжътыжъхэр зыкІэхъопсыхэрэр ордэкІэ къыралотыкІызэ, сабыим дэгущыІэщтыгъэх.

Іэбжъанэм зэрэдзекІощтыгъэхэр

Іэбжъанэм ипыупкыІын Іофыгъо зэфэшъхьафхэр рашыІлэщтыгъэх. Іэбжъанэр зыпаупкыІыщт мафэр агъэнафэщтыгъ, ар мазэм икыихьэгъу тефэмэ дэгъу дэдэу алытэщтыгъ. КІэлэцІыкІоу къэхъугъэм ыІэбжъэнэ кыхьэкІэ зицутхъэжыи зыхьукІэ ары зыпаупкыІыщтыгъэр. Чэщым Іэбжъанэр паупкыІыщтыгъэп, зыгорэм иуни шыпаупкыІыщтыгъэп, сыда зыІокІэ «ащ ыуж мэфэ ІокІитІур пхэнджэу кІощт» аІощтыгъэ. Анахъ мэфэ дэгъоу алытэщтыгъэр тхьаумэфэ мафэр ары. ПызыупкыІыщтыр кыыхахыщтыгъ. Шъэожые хъумэ, пызыупкыІын фэягъэр кІэлэ ІорышІэу, кІэлэ псаоу, кІэлэ дэгъоу кыыхахыщтыгъ. Пшъэшъэжые хъумэ, бзыльфыгъэ ІэпэІасэу, дахэу, дэгъоу кыыхахыщтыгъ. ТІуми янэ-ятэхэр зэдыряІэн фэягъ. Іэбжъанэр лэныстэ чан цыкІукІэ паупкыІыщтыгъ. Іэбжъанэр паупкыІы зыхьукІэ, Іэджабгъум иІэхъомбэшхокІэ къырагъэжъэн фэягъ. Іэбжъанэри лъэбжъанэри зы мафэм паупкыІыщтыгъэ. Іэбжъанэр паупкыІыным ыпэкІэ кІэлэцІыкІур хъаджыгъэ дзыом хагъэІабэщтыгъ, «бэрчэт хъунэу» аІоти, ащ ыуж ахьшалъэм дагъэІабэщтыгъ, «баи хъунэу» аІоти. «КІэлэцІыкІум ахьщэу къыштэрэр Іыпхыжыи хъуцтэп, армырмэ тхьамыкІэ хъуцт» аІощтыгъ. Іэбжъанэу паупкыІырэр чылэм мэщыт дэтымэ ахьыти, идэпкъ хаещтыгъэ, армырмэ

чыгым ышшо тырагъэкӀыти дальхъэщтыгъэ, етӀанэ чыгышгъор тырапхъыщтыгъэ. «Чыгыр дэгъоу кӀы зыхъукӀэ, кӀалэр бэгъашӀэ хъушт» аӀощтыгъэ. Ӏэбжъанэр пызыупкӀырэр унагъом пӀблэгъэ дэдэу хъуштыгъэ, Ӏахьыл фэдэу алыгътэщтыгъэ, аштэщтыгъэ. Сабыир ины зыхъукӀэ, ыӀэбжъанэ пызыупкӀыгъэм шъхъэкӀэфагъэ, Ӏахьылыгъэ дызэрехъэщтыгъэ. Непэ къызнэсыгъэми а Ӏофыгъохэр Косовэ кӀикӀыжыгъэ адыгэхэм рагъэкӀокӀы, агъэцакӀэ.

Цэр, ащ ехьылӀэгъэ Ӏофыгъохэр

Цэр сабыим мэзихым къыдыхэкӀы, нахь пасэу е нахь гужъуагъэу къыхэкӀэуи мэхъу. Сабыим ыцэхэр къыхэкӀы зыхъукӀэ, гумэкӀэу мэхъу. Цэ къыхэкӀыныр къегуао хъумэ, цэр нахь шӀэхэу къыхэкӀынуэ аӀоти, кӀое гъугъэр аупсыти, кӀэшъунэу кӀалэм ратыщтыгъ, «цӀлхэр мыузынымкӀэ ишъуагъэ къэкӀо» аӀоти. Сабыим ыцэ апэ къызэрэлъэгъуагъэм лыпытэу пындж агъажъоти, унэм исхэм зэкӀэхэм арагъэшхыщтыгъ. Ащ «щэдэс»* рӀаощтыгъ. Сабыим цэу къыӀукӀэщтыр пынджым фэдэу фыжъэу, зэныбжъэу хъунэу ащ тыраӀощтыгъ. Цэхэр къыхэкӀыхэ зыхъурэ уахътэм сабыир шыуагъэ имыӀэу мафэ къэс бгъэпскӀын, ышъхъэ псы фабэ тепкӀэн фэягъ. Ауштэу умышы зыхъукӀэ «имыӀэмэ, сикущэ ерэубати, псы шыуан кьерэгъэфаби серэгъэпскӀ, сцэхэр къыхэкӀынуэ», — ыӀозэ «сабыир мэтхъаусыхэ» аӀо.

Цэу апэ къыхэкӀырэр ычӀэгъмэ е ышъхъагъмэ зэтырафыщтыгъэ. Апэдэдэу цэшъхъагъыр къызхэкӀыкӀэ, «дэгъоп» аӀоти, сабыим ыцӀэ зӀблахъуштыгъ. «ЗызӀблэмыхъукӀэ сабыим игъашӀэ макӀэ хъушт, е ныбжы иӀэ зыхъукӀэ, кӀинышхо къеолӀэшт» аӀощтыгъ. Цэ чӀэгъыр апэ къыхэкӀымэ «сабыир бэгъашӀэу насыпышӀо хъушт» аӀоти гушӀощтыгъэх. Апэу цэр къызэрэхэкӀырэр ным зильэгъукӀэ, къыхэкӀыгъуае хъушт зэрӀорэм пай, ным ымыльэгъурэм фэдэу зишыщтыгъ. НэмыкӀэу зылгэгъурэм, сабыир Ӏэщым ыхьыныешъ, чэмцуюм хигъэузон, шӀухъафтын кыфишын фэягъ. Сабыир илъэсих-блы зыщыхъурэм ыцэ Ӏузыщтыгъ, цэу Ӏузыгъэр унашъхъэм дадыещтыгъ фӀэлаӀохэти: «Хъацэр Ӏузыгъэшъ, цэ дахэ кыӀэтэт», «Хъацэр цэ дах», «Алахьым нахь цэ дахэ кыӀуегъэкӀэжъ». Цэр зыӀуачэу, Ӏуданэр пылъэу унашъхъэм дадыеу, е къолэбзыхэм янабгъо ахъэу зыралхъэкӀэ, дэгъу дэдэу алыгътэщтыгъ, ащыгъум «сабыим цэ дахэхэр кыӀукӀэжыщт» аӀощтыгъэ. ХэгъэунэфыкӀыгъэн фаер ясабийхэм цэ дэхэдэдэхэр зэрӀутхэр ары.

Цэр ежъ-ежъэу Ӏузыгъэ хъумэ, зыгорэм кӀоцӀащыхъэщтыгъ, ау Ӏуачымэ, Ӏуданэр зэрэпылъэу унашъхъэм дадыещтыгъ. Янэрэ ятэрэ цэр Ӏуамычымэ, хэт Ӏуичыми иягъэ къэкӀоштыгъэп.

Шъхьацым зэрэдзеклоштыгьэхэр

Клэлэцлыклар кызыхьуклэ, шъхьацэу тетрэм «хьушгэн шъхьац» рало. Хьушгэн шъхьацыр зытырахьуклэ, шъхьацым ышгоу зызэблихьужэу кыыхэклы. Сабыир тхьопльэу кьэхьоу, етланэ шлуцэ хьужэу, е шлуцлэр тхьопльы хьужэу кыыхэклыштыгь, ау ар нахь макл зэрэхьуштыгьэр. Хьушгэн шъхьацыр ильэсым дытырахьуштыгь, нахь шлэхэу тепхьирэм кьэс нахь дэгьоу зылуагьэми талуклагь, сабыир нахь хэхьогьошлу хьушт, нэ тефэштэп кырагьэклэу. Ау ильэсыр нахь тэрэзэу зылытэхэрэр нахьыбэх, сыда зыплоклэ шъхьэупланлэр умыгьэузынымклэ, уиягьэ емыгьэклынымклэ ар нахьышлу. Шъхьэр заупсышт мафэр агьэнафэштгыгь, мэфэкур нахьыбэмклэ кыыхахьуштыгь, мазэм икыихьагьумэ нахьышлоу альытэштыгь. Шъхьэр рагьэупсыштыгь янэрэ ятэрэ зэдырилэу, лэмафэу хьульфьыгьэ горэм. Шъхьэр чанклэ аупсыштыгь, джашыгьум шъхьацэу кьэклыжыштыр нахь лужэу хьунэу кьащыхьуштыгьэ. Шъхьацыр тырахьы зыхьуклэ, сабыим фэльалоштыгьэх ныбжыы клыхьэ хьунэу, псауныгьэ пытэ илэнэу, пшъашгэм етлани шъхьац дахэ, шъхьац клыхьэ кыфэклыжынынэу фалоштыгьэ.

Клэлэцлыклар ышъхьац зэрэтырахьирэм тетэу «шъхьэфэятлэклэ» афьклэштыгьэ. Ар ышгоклэ шхьуантлэу, тыкыыр-тыкыырэу, етлэ гьэгьугьэу шыт. Косовэ ихьанэ-гьунэ нэпкыыхэм кьачлахьуштыгь. Ар дэгьу дэдагь шъхьацымклэ: сабыим ынэ клахьэрэп, ыжэ дэхьагьэми, иягьэ еклэу шытыгьэп. Шъхьэфэятлэр лагьэ горэм ралъхьэти, кызыуцлыныклэ, сабыным фэдэу зыцафэзэ зырагьэпскыштыгь. Аужыпкьэм цыфхэу кьэкложыгьэхэм кыздахьыжыи, бэрэ ашъхьацхэр рафьклэхэу ялагь. «Ар «голубая глина» зыфалорэм фэдэн шьулуа?» сьуагьэти — «Ащи тепльыгь Кьурджыпс инэпкыыхэм кьачлэтхи, ау ащ шъхьацыр регьэклы» алуагь. Шъхьацыр заупсыхьэклэ, сабыим ышъхьэ дагьэ щафэштыгь е тхьу цыинэ тлэку нагьэсыштыгь шъхьашгьор мыетэным пай. «Шъхьацыр дэгьоу кыгьгьэклышт» алоти, клэлэцлыклар ра-гьэшхьуштыгь былымым кыыхэклырэ пкыы лыеу «шъхьацгьэклыр». Ар агьажьоти, гуатхьы зыхьуклэ, лудэнэ цыпэцлыклару зэклоцлыкыштыгь. Луданэ пэпчэ фэльалоштыгьэх, шъхьац клыхьэ кыфэклынэу алоти. «Шъхьацэу тырахьирэр иптэкьухьэмэ хьуштэп, сабыир егьашлэм шъхьэузылэу хьушт» алоти, пэклэрэклэхэу пылыштыгьэх. Шъхьацэу тырахьирэр пшэчынышъ, ащ ионтэгьуагьэ фэдиз дышгьэ шьузабэ е клэлэбэ горэм ептын фэягь.

«Шъхьацын тыжыын е дышгьэ ахьщэ хаплъхьэу члэптлэмэ, шъхьацыр нахь лужэу кьэклыжыштыгь» зылуагьэхэми талуклагь, ау а чыплэм утеуцо хьуштыгьэп. Нэмыкл еплыклэ зилэхэми талуклагь: «Шъхьацыр члэптлэмэ гонахь, чыгкышгьор тебгьэлэтхьэу даплъхьэмэ нахь псап, цыф темьуцонымклэ нахьышлу» алоу.

Льэтегъэуцор

Льэтегъэуцор зашырэр сабыир кӀонэу енэцӀы зыхьукӀэ ары, «КӀогъошӀу хьунэу, емыбэджынэу, ыльакъо пытэу тетынэу» аӀошъ. Ар бэрэскэшхо мафэу, шэджэгъо уахьтэм тефэу ашы. Льэтегъэуцор унагъоу сабыир кызыщыхьугъэм исхэр ары ныӀэп хэлажьэхэрэр, зи кырагъэ-благъэрэп. Унагъом ӀэшӀу-ӀушӀухэр бэу егъажьэх. Анахьэу питэр ары агъажьэрэр. Ар хьалыжьом фэд, кьуае дэль. Сабыир а агъажьэрэм тырагъэуцо, абзышъ, лагъэм ралъхьэ, лагъэм ышъхьагъ Ӏуданэ ращэ, а Ӏуданэр сабыим ыльакъохэмкӀэ зэпырагъэчы. Ащ нэужым а лагъэм бэщ псыгъо цыкӀу тыралъхьэ, етӀанэ, а бэщыр къаштэшъ, сабыим льэныкьоу щыӀэхэр рагъэлъэгъу, «мыри гьогу, мыри гьогу, мыри гьогу» аӀозэ. Лагъэм шхынэу ильыр рахьыжьэшъ, унэгъуиблмэ къафрахьакӀы, «льэтегъэуцо шхыныр къетэхьакӀы» аӀозэ. Зэратхэрэр сабыим кыфэлъаӀох, «Алахьым льэпэ мафэ сабыим регъэдз» аӀошъ. Сабыир дэгъоу кӀонэу зыригъажьэкӀэ, апэу мэщыт гьогум азанэр къаджэ пэтэу ращэщтыгъ «еджагъэ хьунэу» аӀоти.

Узэу сабыим кьезыщтыгъэхэр

Сабый кьэхьугъакӀэм кӀэлэузхэр кьезыщтыгъэх. Ахэмэ узэрӀэ-зэщтыр ежъ адыгэхэм агъэунэфыгъэу уз пэпчъ Ӏээгъухэр кыфагъотыщтыгъ. Сабый кьэхьугъакӀэм бэрэ кьеутэкӀыщтыгъ «кӀэлэгъэщынэ» зыфӀорэ узыр. КӀалэм ыпкыышъол мэшӀошхо кыштэщтыгъ, Ӏупсыр кыӀучьэу, шӀуцӀабзэу ышыщтыгъ. КьызэрӀорэмкӀэ, «А узым кӀалэр зымыгъалӀэкӀэ, бэгъашӀэ хьуцт» аӀощтыгъ. Сабыеу ар кьызэутэкӀырэм епщэщтыгъэх, КьурӀан феджэщтыгъэх, хьэдэн шӀуцӀэ ынэгу рахьощтыгъ. Ащ нэмыкӀэу сабыим щыгъыныр щахыти, мыжьо кӀоцӀашьхьэти, тыгъэм икьохьагъум унашъхьэм шъхьапырадзыщтыгъ. ЧыпӀэу зытефэрэм дэжъ щычӀатӀэщтыгъ. Апэдэдэу кӀалэр ауцтэу хьугъэу зыльэгъурэм игъончэдз зыщыхыти, кӀалэм шэ ельэбакъощтыгъ. Сабыир зэрыль унэм исэмэгу шъхангъупчъэ кыӀуахыти, кӀалэр шъхангъупчъашъхьэм тыралъхьэщтыгъ. Ащ фэдэ Ӏофыгъохэр загъэцӀакӀэкӀэ, сымаджэр мэхъужьэу аӀощтыгъ.

Сабый кьэхьугъакӀэм шьоплыри кьезыщтыгъ. А узыр цыф пстэухэм кьяузэу щытыгъ, ау сабыигъор ары нахьыбэрэмкӀэ кызыаутэкӀыщтыгъэр. Сабыеу ар кызыэузырэр нэмыкӀ сабийхэм аӀуагъакӀэщтыгъэп, пыпхынэу щытыти. Сабыим мэшӀошхо кыыкӀилъхьэти, ыкӀышъо плыжьэу кытырипхьэщтыгъ. А кьэцэу кытырипхьэрэр кӀоцӀым мыкӀоным пай, шагум рамыгъэкӀэу, унэ фабэм рагъэсыщтыгъ,

агъэпсклыщтыгъэп, агъэфабэщтыгъэп, ышхы-ымышхы хуыцтхэри зэ-тырафыщтыгъэх. Ишылушлухэр бэу рагъэшхыщтыгъэх, шьюупс рагъашьо-щтыгъ, ау лы рагъэшхыщтыгъэп. А узыр мэфищккэ кыхэккыщтыгъ, мэфищэ кьеузыщтыгъ, мэфищккэ хэхъажьыщтыгъ. Шьоплыр кызыу-зырэм мэлышъхэм ыккыцкэ кырахыти зэрэцынэу шафэщтыгъ. Ишыагъэ къэккыон зыхъуккэ, сыхъат тлоккырэ плырэм кыдыгъазэщтыгъ, ащ ыуж джыри щэ гъогогъу шыпфэмэ, ишыагъэ къаккоти хужьыщтыгъ.

Сабыихэр гъожьузыми ыгъэсымаджэу хуыцтыгъэ. Бзыльфыгъэу сабыир быдз езгъашьорэр лым зыккыккэу, зымыгъэпсккыжъэу ккэлэр быдз зыригъашьоккэ, гъожьузыр кьеузыщтыгъэу ало. Апэдэдэу а узыр кыш-тагъэу зегуцафэхэккэ, сабыир гъожьзаккэу афапэщтыгъ, юфыгъуабэхэр рашлэфыщтыгъ лые кырымыхыным пай. Бэрэскэжъые мафэм, пчэды-жъым жъэу-жъэу, тыгъэр кыккыомыккызэ, цыф ымыльэгъоу чэт гъожь шыабыщтыгъ. Ащ шлоу кыпыккырэ зэккэ машэ аткыти члэгъэщ-тыгъ. Лэу чэтым кыхэккырэ дэгъоу алъэсыщтыгъ, псы маккэ клагъа-хъоти агъажьыщтыгъ. Лыр зыжъуахэккэ, ли лэпси фэшхырэм фэдиз са-быим рагъэшхыщтыгъ. Къельжырэ машэу аткыгъагъэм раклэжъыщ-тыгъ. Машэр агъэсэижьыти, мыжъо тырагъэожьыщтыгъ. Сабыир хужьынэу цытмэ, джащ кыдыгъазэщтыгъэу къашлшы. Ащ нэмыккэу чэт гъожьым ылаккэ лэу телыр рагъэшхыщтыгъ. Етлани, ллагъэ гор-рэм идышъэ пкыгъохэм ащыщ (кулон) псы щалъэм халъхъэти, чэщым мазэр кыхагъапсэщтыгъ. Джа псэу мазэр зыхэпсагъэм, сымаджэр гонэккэу пчэдыжъыблырэ рагъашьыщтыгъ, псэу зэрагъэпсккырэми хаккэщтыгъ. Ащ ишлогъэшхо къаккыщтыгъ, сымаджэр шлэхэу хужьыщ-тыгъ. Ащ нэмыккэу бэрэскэжъые чэщым шхынцумпэ (инжир) блы хъоу унашъхэм тыралъхъэщтыгъ. Ар зырызэу пчэдыжъыблырэ сымаджэм гонэккэу рагъэшхыщтыгъ. Ишыагъэ къаккыщтыгъэу къаложьы.

Кыхэхгъэщыгъэн фаер узхэм ялазэхэ зыхъуккэ, тыдэ шылэ адыгэхэ-ми бэрэскэжъые мафэм лэзэныр рагъажъэ, мазэм инэф лэзэгъу хагъуатэ, блыр бэрэ агъафедэ. Ахэмэ къагъэлягъо цыф лъэпккэу адыгэр зыхэ-сыгъэм а юфыгъохэр къахихыгъэу зэрэщымытыр.

Сабыир джэголъэ шлохэм арыджэгъоу, ылэ шлохэмккэ ыжэ дэлэбэжмэ, лые хъоу кыхэккыщтыгъ. Ащ игъэхужьыни лэзэгъухэр кы-фагъотыщтыгъэ. Нысэу кызацагъэр илъэс мыхъугъэм ышъхъац са-быим ыжэ далъэшъущтыгъ, е чэтыу шыцкэм ыккэ сабыим ыжэ щэ далъэшъущтыгъ. Юфыгъуитлумэ яз загъэцккэ, сабыир шлэхэу хужьы-щтыгъэу ало.

Жэгъубэгыр кызыузырэм тлолъфэныккэо зилэ бзыльфыгъэр иджэнаккэу сымаджэм ыжэпккэ щэ клагъалэщтыгъ. Ар пчэдыжъыщы-рэ ашлэщтыгъ. Е коцхаджыгъэр агъэпккыщтыгъ, дагъэ хаккэти. Ар зэрэфабэу хъэдэн фыжъым тыралъхъэти, пшъэм ращэккыщтыгъ. Сы-маджэм иуз ащ кыдыгъазэщтыгъэу ало. Ащ нэмыккэу къэбыр агъа-

жъоцтыгъ, бжыныфыр зыпылыгыгъ благъэри щэм халъхъэти зэ кытырагъажъоцтыгъэ. ИтIур зэхалъхъэти, ар зытыралъхъэгъэ хъэдэн фыжыыр зэрэфабэу пшгэм кырацкыщтыгъ. Охужьыфэ ар рашIафыщтыгъ. А узым фабэр ары лъэшэу кьекIуцтыгъэр.

Згъэшлагъоу, сунэтыр непи ацагъэцакIэ шъэожьые зиIэ унагъохэм. Шъэожьыем илъэсищым щегъэжъагъэу пшыкIуцф охуфэ нэс кыубытрэ уахътэм ар фашIы. А мафэу сунэтыр зыщашырэр кIалэмкIэ анахь мэфэ лъапIэу, мэфэшхоу алыгъэ. Пасэм щылагъ а Iофыгъор ыгъэцакIэу цIыф — ащ «джырахъ» ралощтыгъ. Джырахъым ыналэ тетэу иIоф ыгъэцакIэщтыгъ. ПэшIоргъэшгъэу ащ гущыIэ дашIыти, аныбжыкIэ зэдимыштэщтыгъэми шъэожьые зиIэ унэгъо заулэмэ сунэт зэдашIэу кыыхэкIыщтыгъ. 1990-рэ илъэсым нэс сунэтыр ышыщтыгъ тырку лъыжъ горэм Джэлал ыцIэу, ащ бужырэ уахътэм больницэхэм ащашIэу хужьыгъагъэ. Джэлал ежъ чан гъэчэтагъэкIэ сунэтыр ышыщтыгъ, етIанэ яжъ тыритакъоти ыгъэхужьыщтыгъэ. А мафэр мазэм ихэхьогъоу кыыхахыщтыгъ, «шIэхэу хужьыщт» аIоти, шаор зиехэм загъэхъазырыщтыгъ, ефэндым къеджэщтыгъэх. Iахьыл-благъэхэр кырацалIэщтыгъэх, ахэм зэкIэми кIалэм шIухъафтынхэр кыфахыщтыгъэ, нахьыбэрэмкIэ ахъщэ кыратыщтыгъ. Тыжъхэм дышгъэ пкъыгъо кIалэм кыратыщтыгъ, а дышгъэ пкъыгъор кIалэм кызыищэкIэ, кыщцэрэм ратыщтыгъэ. Сунэт мафэр кIалэм инысэщэ мафэ фагъадэщтыгъэти, «зыгорэкIэ а мафэм тынэмьсмэ» аIоти, ныжъ-тыжъхэм нысэм пэшIорыгъэшгъэу шIухъафтын фашIыщтыгъэ.

Унагъом «Тыпсэ» къурмэн ышыщтыгъэ. Къурмэныпхэм лъэ-къуипIэ кIэтын, бжъэ тетын фэягъэ. Сунэт унэ, сунэт пIэклор аIоти, кIалэм унэ фызэлахыщтыгъэ, охужьыфэ кIалэр ащ илыщтыгъэ, исыщтыгъэ. Непи унэр зэлахы, ау сунэтыр джы больницэм щашIы.

Мы тыкыызтегущыIэгъэ шэн-хабзэхэр нахьыпэм зэрэщытыгъэр непэ зэрэщытыр пIонэу гъэшIэгъонэу зэтекIхэу щытхэп. Унагъом узыхэкIэ, зэкIэхэми хэшIыкI фыряIэу кIэлэцIыкIум ехьылIэгъэ Iофыгъуабэхэр игъэклотыгъэу къалотэн альэкIы. Ащ къеушыхъаты а Iофыгъуабэхэр зэкIэ унагъо пэпчъ зэрэщызырахъэрэр. Зы Iофыгъо горэ зыфамыгъэ-цакIэкIэ, сабыим ищыIэныгъэ, ипсауныгъэ, ицIыфыгъэ-гъэпсыкIэкIэ иягъэ кьекIыщтэу ахэмэ къашIошIы непэ кызынэсыгъэми. БгъэшIэгъон екъу, къын хэтэу, зышъхъэ къезыхьыжъэжыи ядэжъ шъхъахьыжъэу къэкIо-жыгъэгъэхэ цIыфхэм анахь агъэлъапIэу къахьыжыгъэр — адыгэ кIэлэ-цIыкIубэ зыщапIугъэ пшгъэшъэжъые кушгъэрэ шъэожьые кушгъэрэ. А кушгъэхэр Цэйхэм яех. Цэйхэу ащ кыкIыжыгъэгъэхэр зытекIыгъэгъэхэу Хъаджмосэ а шгъэо кушгъэм хэлгъэу цIыкIужьыеу рахыжыгъагъэ. Ащ хэлгъэу щапIугъэх: Хъаджмэт, Ильяс, Махьмуд аIоу ыкIи Хъаджмэт икIалэгъэу — Юсыф, Изэт, Ахьмэд. Кушгъэр къэзыыхьыжыгъэу Цэй Исхъакъи а ку-

шъэм хэлъыгъ. Исхъакъ къызэриIорэмкIэ, кушъэр кушъэ маф, зы нэб-гыри хэлIыкIыгъэп. Ахэр непэ тиадыгэ лъэпкъ музей иэкспонатхэм ахагъэуцуагъэх. А кушъэхэм адыгэ кушъэ орэд дэхабэ зэхахыгъ, адыгэ бзылъфыгъэхэм яшъэфыбэ ашIэу къычIэкIын.

Анахъ гушIуагъоу шытыр ясабыеу къыздащэжыгъэхэм зэкIэхэм адыгэбзэ дахэ зэраIулыр ары, сыда пIомэ янэхэм, ябыдзыщэ хэльэу а бзэм иIэшIугъэ аIуфагъ, яорэд адыгабзэкIэ зэхахыгъ.

АДЫГЭХЭМ ЯХЬЭКІЭПЭГЪОКЫКІ, ЯШХЫН, ЯГЭНЭ ЗЕХЪАКІ

Косовэ кыкыжыгыгэ адыгэхэм хэгэгү ихьэ-иклэу ильэсишгэрэ шэклрэ кыкыжыгэ. Ау сыд хэгэгү зесыхэми, цыфыгыгэ шапхэу адыгэр адрэ цыф льэпкэхэм кыахэзгэщырэр чанагэп. Ящыгү-пастэ, яхьэклэзешаклэ юфыгыгэу кыдеклокыхэрэр зэхэубытагыгэу, зы хэзыгыгэ фамышлэу, кыыздырахьаки, зэрахыгэгэ хэкужыым кыагысыжыгыгэ. Кызэралорэмклэ, шхыныгыгэу ялагэр чыплэу зыщыпсэхэрэм кышыкын ыльэкыштыгыгэ хэтэрыклхэр, чыгум кыаритыштыгыгэр, хьалыгэр ары. Шагубзыухэр, мэлхэр, чэтхэр боу ялэщтыгыгэх, ахэр зэклэ яланэ тетыгэх, ягьомылэщтыгыгэх.

Адыгэм сыдигэуи шэн-лэдэбыр хэлэу кыыхыгыгэ, ар етлани анахэу кызышлыгагыштыгыгэр ланэм пэсэу шхэ зыхьуклэ ары. Ар кыаушыхьаты ежхэм аггэфедэрэ адыгэ гушылэжхэм: «Хьаклэ кьэклошт юри гьэтлыль, бэрэ шылыгыгэ плэу умышхыж», «Ишхаклэ еплти, ицыфшыккэ кьэпшлэшт».

Адыгэхэм яхабз ланэ ашлынэу унагьом кын илэми, хьэр илэми. Етлани, унагьом пчэдыжыым, пчыхьэм, шэджагыгэ ланэ ышлыштыгыгэ.

Унэгэу клоцым ис цыфхэр зыщышхэщтыгыгэхэ ланэм гьэнэфэгэу уахьтэм кьекыуаллэхэу шытыгэп. Унагьом ис цыфхэр зэжэжхэу ланэм зэдыпэтлысхьэщтыгыгэхэп. Ау анахьыжэу унагьом исым илахь хэмыкыхэу, адрэхэр шхэным пэтлысхьэщтыгыгэхэп.

Ланэм хулыфгыгэм ильфыгыгэхэр дыпэтлысхьэщтыгыгэхэп, шхьэггусэ илэмэ, ар ышхьагыгэ итэу ыгашхэщтыгыгэ, имылэми ренэу шхьагыгэрыт илэн фэагыгэ. Анахьыжыым шхэныр зиухыклэ, хулыфгыгэ клалэхэр агашхэщтыгыгэх, етланэ сабыхэр яггусэу бзылыфгыгэхэр зэдашхэщтыгыгэх. Гьэшхэн юфыр анахь зыфэггэзагыштыгыгэр унагьом нысэу исыштыгыгэр ары. Ащ фэдэу клоштыгыгэх пчэдыжышхэр, шэджэггюашхэр, пчыхьэшхьашхэр.

Унагьом шэклэ-псыклэр дэшхынэу илэщтыгыгэ, ау хьаклэ кьэклон хьумэ, унагьом идэшхын нэмыкл шхыныгыгэхэр кыыхахэщтыгыгэх.

Хьэклэ Ианэм сыдигъуи яшъыпкъэу зыфагъэхъазырыштыгъ хьэклэу къэкӀоштым елытыгъэу. Хьэклэр хульфыгъэ хъумэ, шхыныгъоу ашыштыгъэхэм лыр нахъ бэу кыхафэщтыгъ, зетефыгъэу шхыныгъоу зыгъуш ашыштыгъ. Хьэклэр къэкӀонышъ кӀожьын зыхъукӀэ, шхыныгъоу къытрагъэуцорэм ренэу лэпс хэтын фэягъ, ащ лыбжъэ игъусэщтыгъ. Хьэклэр мэфэ зыгъуш горэм щысыны зыхъукӀэ, шхыныгъохэр зетефыгъэу ашыштыгъэ, ау бэу къызэдатыщтыгъэп. Хьэклэу къэкӀуагъэм, шъхъэкӀэфагъэу рахырэр кыхагъэщыным пай, мэл фаукӀыштыгъ, къурмэн фашыштыгъ, лы зыхъукӀэ, лы куп, бзыльфыгъэ хъумэ — бзыльфыгъэхэр аугъоити дахьэклэщтыгъ. Хьэклэм апэдэдэу пӀэстэ Ианэ фашыштыгъ. Ианэм нэбгырэу пэсы пэпчъ лэгъэ зырыз фагъэуцути, пӀэстэ бэлагъ фыралъхъэщтыгъ, къое тыкъыррэ лы гъэжъагъэмрэ телъэу, щыпсыри ащ къыдатыщтыгъ. Ианэм цыфхэр пэмытӀысхъэхэзэ, былымышъхъэ хьэклэм ианэ тыралъхъэщтыгъ. Ар тыралъхъаным ыпэкӀэ, хьэклэр къэмысызэ, шъхъэм шъоу телъыр тырахыштыгъ, ыцхэр Ӏуаутыштыгъэх, ыжэпкъ кӀагъэзыштыгъ, тхьэклумэхэр тыраупкӀыштыгъ, ау нэхэр къыранэщтыгъэх. ЕтӀанэ хьэклэм ыпашъхъэ ар къыралъхъэщтыгъ, фаукӀыгъэр къышӀэным пай. Хьэклэм гъусэу иӀэхэм шъхъэр ежъ афигощыштыгъ, шъхъэкуцӀым щыщ къаритыштыгъ. ШъхъэкуцӀыр Ӏээгъу аӀоти, сымаджэ зӀэм фикъыжъыштыгъ. Ащ ыуж лы лэпс къатыштыгъ.

Хьэклэр зие унагъом бысым раӀо. Бысымым хьэклэ Ианэм тхъэматэ фишыштыгъ, ар унэгъо кӀоцӀым щыщы хъунэу щытыгъэп. Гъунэгъуми е шъэогъуми унагъом иунэгъоунашъо дэгъоу зышӀэн фэегъэ цыфэу ар щытыгъ: Ианэм пэсхэм ыныбжъыкӀэ анахъыжъэу, анахъ ӀокӀэ-шыкӀэм фэлазэу, куп ыгъэдэӀон зерищэн ылъэкӀынэу ащ амал хэлъын фэягъ.

Ианэм ренэу шъхъагърыт иӀэщтыгъ. Шъхъагърытыр ыныбжъыкӀэ хэмыкӀотагъэу, Ианэм пэсхэм яфӀэо-фашӀэ ыгъэцкӀэн ылъэкӀынэу щытыгъ. Ианэм пэсыхэ зыхъукӀэ, хьэклэр ыпшъэкӀэ щысыштыгъ, тхъэматэр — иджабгъукӀэ, анахъыжъыр — исэмэгукӀэ агъэтӀысыштыгъ. Хьэклэр щысхэм ыныбжъыкӀэ анахъыкӀэми, анахъыжъым фэдэу дзекӀоштыгъэх. Ианэм пэсхэр пэтаджэщтыгъэхэп, ау кыхьэрэм «къеблагъ» раӀон фэягъ. Шъхъагърытым кыхъагъэм тӀысыпӀэ къыфигъотыштыгъ. Анахъыжъми анахъыкӀэми тӀысыпӀэу щыӀэм елытыгъэу ар агъэтӀысыштыгъ, цыфхэр зэлягъэкӀуатэхэу, агъэтэджэу, агъэгумэкӀхэу щытыгъэп. Шхэныр зауырэ ужым «Ӏэнэ дыуахъ» къахъыштыгъ: «Ианэ къэзышыгъэм псауныгъэ пытэ иӀэу Алахъым бэрэ щегъаӀ, непэ псапэу къыгъэхъагъэр исабийхэм алуегъакӀ, тшхыгъэм нахъыбэ тхъам къыретъжъ» аӀоти, бысымым фэлаӀоштыгъэх. Тэ, хэкужъым исхэм, Ианэм пэсхэм гушыӀэ арагъэу, къагъэгушыӀэу зэрэщытхэм фэдэ хабзэ мыхэм ахэлъэу щытыгъэп. Ианэм упэсэу угушыӀэныр къырагъэкӀуштыгъэп, ар мышӀоу алытэщтыгъ. Сэ сишӀошыкӀэ, ар адыгэ хэбзэ шъыпкъэу щыт.

Мыхьамелэм ыпашъхьэ гушылэ щыпшыжъынэу щытэп. Ыпэклэ кызыэрэхэдгъэщыгъэу, сыдигъоклэ хульфыгъэхэмрэ бзыльфыгъэхэмрэ зэдашхэщтыгъэхэп. Хульфыгъэхэр шъхьафыгъэх, бзыльфыгъэхэри шъхьафыгъэх, сабий лани ашыщтыгъэ. Ар зытырашыхьэщтыгъэр «лыхэр псынклэу машхэхэш, бзыльфыгъэхэр шхагъэ адэхурэп» алощтыгъэш ары. Шхэныр заузыклэ нэбгырэ пэпчэ лэшлу игъусэу шае ратыщтыгъэ.

Хьаклэу къэклуагъэр бзыльфыгъэ хъумэ, фауклыщтыгъэр нахьыбэрэмклэ чэты, тхьачэт. Чэт, тхьачэтхэр яхьоицгъэх. Чэтым пкэу илэхэм ащыщэу анахь хьаклэм бгъэлыбэр ратыщтыгъэ, ащ ыуж кыкырэм чэт копкыр, клэпцыр фагъэшъуашэщтыгъ. Чэтым нахьы тхьачэтыр нахь агъэлапэщтыгъ. Чэтри, тхьачэтри шлозыбыщтыгъэр лыхэр арыгъэ. Ар аукы зыхуклэ, лым ипало зэригъээкыти тхэм елъэущтыгъ, къурмэн мафэ хъунэу, хьалэл шхын афэхъунэу. Унагъом исхэми чэтым пкэу хэлхэр гъэнэфагъэу афагощыщтыгъ. Гушылэм пае, нысэхэм пшъэтыкыр, цагэр аратыщтыгъ. «Чэтым илы дэгъу тэ тшхына?» алощтыгъ ахэм. Тамэр пшъэшэ шхынклэ альытэщтыгъ. Чэтым ыльакъорэ ышъхэрэ чладзыщтыгъ. Чэтыр псыжъо хагъаоу цыр зытырахыклэ, «Уяни нэс, уяти нэс, ори утэгъэлыгъо» алозэ, тхылыплэ машлоклэ агъэлыгъоштыгъэ.

Чэтыр нэбгыритлу тлысыти зэпкырахищтыгъэ. «Чэт зэпкырыхыклэ зымышлэрэм унагъо ышлэщтэп» алощтыгъэ. Лыр псыфэблэшынэклэ шэ альэсыщтыгъэ, ащ ыуж шыгъу тлэку тыратакъоштыгъэ.

Хьаклэу къаклорэм еупчыщтыгъэхэп шысынэу е кложынэу щытмэ. Кызыэралорэмклэ, чэщ-мэфищ охуфэ хьаклэм ильэгъунклэ еупчыщтыгъэхэп, чэщ-мэфищыр зыклоклэ, унагъом ар шыщы хужыгъэу альытэщтыгъэ. Хьаклэр ошлэ-дэмышлэу къэклуагъэ хъумэ арыгъэ ауштэу зашыщтыгъэр, ау хьаклэр кызыэрэклоштыр ашлэ зыхуклэ пэгъоклыщтыгъэх. Хьаклэр унагъом апэу кызыхьэклэ, хьын кыыхьын фэягъ. Гушылэм пае, шхыныгъо горэ е, унагъом сабий исмэ, сабыир ыгъэгушлон фэягъ. Ащ фэдэ лофыгъохэр нахьыбэу зытефэщтыгъэхэр бзыльфыгъэ хьаклэхэр арыгъэ.

«Хульфыгъэм хьын илэп» ало. Джаш фэдэкъабз пшъэшэ ныбжыклар хьаклакло кломи.

Унагъом ихьаклэ хульфыгъэ хъумэ, нахь хьаклэшхоклэ альытэщтыгъэ. Сыда плэмэ ащ нахь лофыбэ кыпыклыщтыгъ: унагъом исыр зэклэ кыпеклоклыщтыгъ, ежъ имызакъоу чылэм е хьаблэм тес цыфэу акыллэгъу, гушылэгъу фэхъун ыльэклыщт цыфэхэри дахьаклэщтыгъэх, ыпэклэ кызыэрэтлуагъэу, ышхыщтымклэ нахь егугъуштыгъэх. Хьаклэм (хульфыгъэ хъумэ) унагъом шыщми е гъунэгъу клалэми еубытыллагъэу гъусэ фашыщтыгъ, щагум шигъэгъозэнэу, игъолыплэ, ичыбыплэ лыпыллэнэу, шоигъоу кырипорэр зэклэ фигъэцэклэнэу. А клалэу ахэр зыгъэцэклэрэр

ыныбжыкIэ хьакIэм нахьыкIэу шытыгъэми, нэутхагъэ хэлын фэягъ. ХьакIэр хульфыгъэ хумэ, Iахьыл благъэу шымытыгъэмэ, бзыльфыгъэхэу унэм исхэр пэгъокIыштыгъэхэп. Мыблэгъэ дэдэ хумэ, унагъом анахьыжъ бзыльфыгъэу исым дэжъ хьакIэр ихьэти, сэлам кырихыштыгъ, е бзыльфыгъэр хьакIэм ихьакIэщ кIони, «фэсапши» рIон фэягъ.

ХьакIэу къэкIуагъэм «фэсапшкIэ» пэгъокIыштыгъэх. Ар щагум кыдэзышагъэм унагъом ис цIыфхэм захищэкIэ, нахь зэпэблагъэу зэкIэупчIэхэу кырагъажьэщтыгъэ. Апэрэ упчIэу къатыштыгъэр: «Сыдэу ушыгъ?». (Ар бзыльфыгъэхэр ары нахь зыгъэфедэхэрэр). Хульфыгъэхэм «Сэлам алейкум» (Мамыр огъот — кыкIырэр) аIозэ, шIуфэс зэрахыштыгъэ. Бзыльфыгъэхэм IапIэ зэрашэкIыштыгъэ, бзыльфыгъэ нахьыкIэр нахьыжъым ыIэкIэ ебэун ыIтэкIыштыгъэ. Хульфыгъэхэм, ежъ зэрагъэунэфырэмкIэ, кыздикIыгъэр амышIэу, IэлъэныкIомкIэ IапIэ зэрашэкIышъ, нэгущомкIэ зэнэсыхэзэ сэлам зэрахэу къахэхьагъэу кьаIуатэ. ХэгъэунэфыкIыгъэн фаер, «Сэлам алейкумыр» зыгъэфедэрэ хульфыгъэхэр аныбжыкIэ зэпэчыжъэнхэу шытыштыгъэп. Нахьыжъми нахьыкIэми емылтытыгъэу хьакIэм ыпэу бысымыр ары сэламыр зыхыштыгъэр.

ОшIэ-дэмышIэ хьакIэм зэремыжагъэхэр адыгэхэм кызыхагъэшы-хэщтыгъэп, яIэмкIэ пэгъокIыштыгъэх. «Уимыхьамелэ мыхьазырми Iофэп, унэгукIэ ухьазырмэ» аIощтыгъэ. АшкIэ непи Косовэ кыкIыжыкIыгъэ адыгэхэм ядэжъ уихьэмэ, кыуажэхэу шысыхэ фэдэу, нэгущIохэу яунэ урашэ, «хьэкIэ мафэ утфэхунэу тетIо» аIозэ кыппэгъокIых, «хьакIэм ильэуж мафэ хунэу» аIозэ, тхьэм ельIуэх. ХьакIэу къэкIуагъэм ыуж ошIэ-дэмышIэу хьяр кьафакIомэ, ар хьэкIэ мафэу альытэ, ау хьакIэм ыуж кьин IофкIэ яунапчъэ зэIуахын фае хумэ, а цIыфым шэмэхьашэх.

Бзыльфыгъэ хьакIэм иIоф нахь псынкIэу зэшIуахыштыгъэ, сыда Iомэ унагъом ис бзыльфыгъэхэр ары ащ иIоф зыгъэцакIэщтыгъэхэр. Хьэблэ шьузхэр кырагъэблагъэхэу кыыхэкIыштыгъэ, ау ащ ныш фаукIыштыгъэп, чэт, тхьачэткIэ иIоф зэшIуагъэкIыштыгъэ. Бзыльфыгъэм сыдигъуи, унэм апэу кыихэ хумэ, хьын кыыхьын фэягъ, икIыжы хуми, шIухьафтын горэ ептын фэягъ. Анахьэу атыштыгъэр ежъхэм хэдыкIэ-IэшIагъэу яIэхэр арыгъэх.

ХьакIэщхэр яIэщтыгъэхэмэ сIуи сызкIэупчIэм, яIэщтыгъэу аIуагъ. Ар щагум унэу дэтхэм ахэдзыгъэу, унэ закъоу шытыштыгъ, ащ ыпашъхэ шышIоIур Iутыштыгъ. Ау а шышIоIум зэреджэщтыгъэхэр къашIэ-жърэп. «Шыхэр чыг горэм пашIэщтыгъ» кытэзыIуагъэхэр кыыхэкIыгъ. ХьакIэщым пчъэлупэ кьешIэкIыгъэщтыгъ кытэзыIуагъэхэри къахэкIыгъ. КъахэкIыгъ зыIуагъэхэри: «Унэ тэ тызэрысыни тилэщтыгъэп, сыд хьакIэща зигугъу кьэпшырэр?! Ау тятэжъхэм кьаIотэжъыштыгъ, чIыгужьым ихьакIэщхэм кьэбархэр кьащаIуатэщтыгъ аIоти». ХьакIэщым

ыклоцл зэрэщытыгээр кээлөгтэжыгыгэхэм кырагъэжъэни зыфэдагээр мары алонэу ашлэрэп. Къэбар цыпэ зырыззу къахэтхыгъэмклэ: джэха-шъор етлагъоклэ теягъэщтыгъ, етлэбай ралоу унэм плэклор итыщтыгъ, ащ ышъхъагъ тедзэ горэ илэщтыгъ. Шъхъантэ-ошэкурхэр илыщтыгъ, ау пщынэ лэмэ-псымэхэр илыщтыгъэу къашлэжэрэп. «Нэмаз щашыщтыгъа адэ?» зысэлом, ари къашлэжэу кысауагъэп. Чылэу зыдэсыгъэхэм зы унэгъо закъо горэм хъаклэщ илагъэу къашлэжы. Ахэр Жьэухэр арыгъэх. А хъаклэщым лъэгэклаеу шъхъаныгъупчъэ хэлъыщтыгъ, быгъу шэрэбыр, унэр нэфынэ хъуным пай, ащ луалъхъэщтыгъ. «Хъаклэщым хэт клоцтыгъэхэр?» сЛуи сызклэупчлэм, ащ клон, ихъан, исын зылъэклыщтыгъэхэр хульфыгыгъэхэр арыгъэхэу ауагъ. Хъаклэм дэжъ цыфхэр клохэти кыщысыщтыгъэх, ари бысымым, хъаклэр кызырэклуагъэм пай, макъэ кыыуигъэлугъэмэ арыгъэ нылэп.

Хъаклэщ хъаклэ хъун зылъэклыщтыгъээр хульфыгъээр арыгъэ. Ащ зэрэчылэу пэклэрэклхэу пылъыщтыгъэх, нэмыкл унагъохэм рагъэбла-гъэщтыгъ, ахъаклэщтыгъ, ау бысымыр имыгъусэу, ащ ишлэ хэмылэу зыми ыдэжъ ригъэблагъэщтыгъэп, хабзэ зэрафэхъугъэу, бысымыри да-щэти кыдахъаклэщтыгъ. «Ар сыдым пай ауштэу ашыщтыгъэ?» сЛуи сызклэупчлэм, къауагъ: «Зибысым зыхъожьырем ачъэ фауклы». Тэ та-дэжы ащ фэдэ гущылэжъ шызэхэпхышт, арышъ, а шэн-хабзэр тыдэ шылэ адыги ашломыдахэу шагъэзыягъ. Бысымыр зэблэпхъумэ, ар емыклу, ащклэ шъхъаклошхо ащ еохы. Ащ кыкыларэр бысымым уфэмылыгыгъэу, уфэмыхъэклагъэу ары. Гущылэм пае, хъаклэр нэмыкл чылэ горэм рагъэ-благъэмэ, бысымыр ащ дэкло, мыщ дэжъым нэбгыритлури зыдэкла-гъэхэмклэ хъаклэ мэхъух.

«Хъаклэщым хъаклэр изакъоу шычъыештыгъа?» сЛуи сызклэупчлэм, «шычъыештыгъ» зыуагъи, «шычъыештыгъэп, гъусэ илэщтыгъ» зыуа-гъи кыыхэклыгъ. Ар теубытэгъэ лоф зыхэмыллыгъэ лофэу сеплыы. «Хъа-клэщ хъаклэр лахылытэу ашлэщтыгъа?» сЛуи сызляупчлым,— «Мылахылы-ныи ылъэклыщтыгъагъэ» зыуагъэхэр кыыхэклыгъ, ау, сэ сишлэшклэ, хъаклэщ хъаклэр унагъом илахылыщтыгъэп. Цыфыр гъогу рыклозэ чэш хъугъэмэ е тлэклу кызгъойшэягъэмэ, хъаклэщым ихъэти кышыуцуш-тыгъэу сэ кысышэху. Хъаклэщым ренэу ипчъэ лухыгъэщтыгъ, сыд фэдэ уахътэми уихъан плъэклынуэ шытыгъ. Ар мафэ къэс зэлахыщтыгъ, цыфэу исхэр зызбгырыкыжъхэклэ, джэхашъор нысэхэм чэщым тыра-ештыгъ. Къашлэжэрэр хъаклэщхэм пкъэужыые убытыплэхэр зыра-лэщты-гъэхэр ары. «Ар сыдым пай ашыщтыгъ?» зысэлом,— «Цыфхэр шытзэ зыпшъыхэклэ, аубытыщтыгъ, загъэпсэфыным пай» ауагъ. «Хъаклэщыр агъэфабэщтыгъэба?» сЛуи сызклэупчлэм, кысауагъ, тенэч хъакухэр арытыщтыгъэу алуи, ау ащ сэ тлэклу сехъырэхъышэ, сицихъэ тель дэдэу шытэп. «Хъаклэр жъэу ежъэжыын хъумэ, пчэдыжыым агъашхэщтыгъа?»

кIэм бысымыр дишэти гъунэгъу унагъом дихьакIэщтыгъ, бзыльфыгъэ-ми джащ фэдэкъабзэу бысымгуашэр даклощтыгъ. Нахьыпэм, цIыфхэм зэрэзеклощтхэр зэрямылагъэм кыыхэкIэу, бзыльфыгъэхэр хьэклапIэ мази, мэзитIуи, мэзищи къэтхэу кыыхэкIыщтыгъэх.

Пшъэшгъэ ныбжьыкIэхэр хьакIако кIуагъэхэу шыдаклохэу, янасып шагъотэу бэрэ хьуштыгъ. Пшъашгъэм псэлъыхьохэр кыифаклощтыгъэх, аужыпкъэм чылэм джэгу шыIэ хьумэ кылыгагъакохэти, бысымгуашэр игъусэу ащэщтыгъ. Ащ фэдэ пшъашгъэхэр джэгум шагъэльапIэщтыгъэх, къахагъэщыщтыгъэх.

Унэгъо хьакIэм зэрэкложьыштыр, зыкложьыштыр пэшIорыгъэшгъэу унагъом исхэм арилощтыгъ. Зэрэкложьыштым бысымыми зыфигъэхъа-зырыштыгъ. Бзыльфыгъэм ябынхэр кылыыклощтыгъэх, кылыымы-клохэми бысымгуашэр, кIон амал иIэ зыхьукIэ, дакIоти, бынхэм япшъа-шгъэ къаритыжьыштыгъ. Пшъашгъэм шъуашэ фашIыштыгъ, гъунэгъу-хэм, Iахьылхэм шIухьафтынэу кыратыгъэхэр зэхэугъоягъэу зы пхьуантэ дальхьэти дырагъащэщтыгъ. ЕтIани гъогу гъомылэм нэмыкIэу пшъа-шгъэм шхын дырагъэхьыштыгъ. Пшъашгъэм ябынхэр кылыыкIуагъэу ащэжьы зыхьукIэ, унагъоу зихьэклагъэр чылэ гъунэм нэс дэклоуатэщтыгъ. Пшъашгъэм дэклоуатэхэрэм раIощтыгъ: «УзэклакIоу шъуиунэ уимытIы-схьажь, мы лъэныкъоми тыщ шыуиIэшъ» аIоти. КъафишIагъэ шы-мыIэми, ишIогъэшхо кыыгаклощтыгъэ фэдэу пшъашгъэр зышIуагъэ-шIыжьыштыгъ. Пшъашгъэр хьакIако шыIэ зыхьукIэ, сыд ышIэн ылъэ-кIыштыгъэр? Дэн, бзэн, хьэн ылъэкIыштыгъэ. Ау шагу-хьызмэт зыфэпIощтхэм ахагъахьэщтыгъэп.

Пшъэшгъэ хьакIэр дэн ылъэкIэу макъэ Iумэ, чылэм дэсхэм афадэу бэрэ хьуштыгъэ, ащ ыпкIэ хэмылгъэу ар афишIэщтыгъ, Iэпэщысэу ыхьагъэхэр чылэм дэсэу кылыыпIлагъэхэм е хьаблэм дэсхэм нэпэеп-лгъэу къафигъанэщтыгъ.

Лъэгъун зилэ хьакIэхэри къафаклощтыгъэх. Лъэгъун зилэ хьакIэр кызыкIокIэ, лъэгъунэу иIэр ыгъэцэкIэнымкIэ кыдеIэн ылъэкIынэу шIошIрэм дэжь кIоти, бысым ышIыштыгъ. Лъэгъунэу иIэмкIэ хьакIэм ежь демыIэшъунэу бысымым кыыщыхьумэ, ежъэти цIыфхэм ахэупчIыхьэщтыгъ, ихьакIэ кыдеIэн зыльэкIыштым елъэIуштыгъ. Лъэгъун зилэ хьакIэхэр нахьыбэрэмкIэ хьульфыгъэщтыгъэх: былым гъо-шагъэ иIэмэ, е, кIэлэ зикъэмыщэмэ, пшъашгъэ горэм кIэупчIэнэу къаклощтыгъ. КъэкIуагъэр былымым лъыхьун фае хьумэ, бысымыр дежъэти, чылэм дыхахьэти дэлъыхьощтыгъэ. Пшъашгъэм нэIуасэ зыфишIын фаеу хьумэ, бысымыр хашэ афэхьуштыгъ. Лъэгъун зилэ хьакIэр тхьэмафэ нахьыбэрэ шысыштыгъэп. Ар хьакIэщ хьакIэм нахь пэблагъэу шытыштыгъ, сыда зыпIокIэ бысымым ымышIахэу ежь къакоIоти, нэIуасэ зыкъыфишIыштыгъ.

Лъэгъун зиӀ хьакӀэм чылэм дэсыр зэкӀэри деӀэщтыгъэх альэкӀыщ-
тымкӀэ, ау бысымэу ышӀыгъэм ихьатыр ар зэкӀэ зыкӀашӀэщтыгъэр.
КъаӀотэжы: «Зы лы горэ чылэм лэжыгъэ ыщэфынэу къыдэхьагъ. Ау
а уахътэм гъуй-сый кӀаеу щытыгъэти, лым ыщэфын ыгъотыгъэп, ары-
ти, ежъ хильхьанэу къыгъэнэгъэ лэжыгъэр ихьакӀэ дигощи, иш рити
ыгъэкӀожьыгъагъ».

ХьакӀэм зыгорэ ыгу рихьыгъэмэ, ыгу зэрэрихьыгъэр къыӀонэу щы-
тыгъэп, сыда пӀомэ адыгэм шэн хэль угу рихьыгъэр къызщихьыни къы-
уитынэу, арышъ, зыдемыгъашӀэмэ нахьышӀоу еплъыщтыгъэх. «Цыфыр
зытес шым, паӀоу щыгъым, шхончэу иӀэм уянэцынэу щытэп, ахэр аты-
хэрэп» аӀощтыгъэ.

КъӀэӀогъэн фаер хьакӀэм сыдигъокӀи къызхигъэщыщтыгъэп зыгорэ
ыгу римыхьыгъэмэ: ыгу къеуагъэм къэбар зыригъэшӀэу, ар ыӀуатэу
щыты зыхьукӀэ, бысымыр арэп, хьакӀэр ары нахь агъэмысэщтыгъэр.
Джащ фэдэ къабз, хьакӀэм мыхъун горэ къыхэфагъэмэ, бысымыми къыз-
хигъэщынэу амал иӀагъэп.

Лъэгъун зиӀ хьакӀэм илӀэгъун ыгъэцакӀэу игъогу техьажьын фае
хъумэ, бысымэу иӀагъэр нэмыкӀ бысым хьакӀэм егъотыфэ дӀкӀуа-
тэщтыгъэ.

Адэ ащ фэдиз хьакӀэу къафакӀощтыгъэхэм сыда арагъэшхыщты-
гъэр? Арагъэшхын яӀагъэ. Шхынэу яӀагъэр зыхашӀыкӀыщтыгъэр хэтэ-
рыкӀхэр, щэкӀэ-псыкӀэр, лыр, тхьур арых. Ау адыгэхэм хьаӀу ашхы-
щтыгъэп. ХэтэрыкӀэу яӀагъэхэр: бжыны, бжыныф, бэлыдж, шыбжый,
пхы, нэшэбэгу, къэбаскъэ, гыныплъ, картоф, къэбы, хьырбыдз, нашэ,
баклажан, шхонтӀэгъакӀэу — адыгэ къон, урыс къон зыфӀэпӀощтхэр.
ЩӀкӀэпсыкӀэу яӀагъэхэр: къое зӀфӀэшъхьафхэр (адыгэ къуаер шӀу дэдэ
альэгъуштыгъэ), щхыу, къундысыу, щатэ, тхьужьожьыгъэ.

Лэу ашхыщтыгъэр: чэмыл, мэлыл, пчэныл, чэтыл, тхьачэтыл —
фӀэшъхьаф лы лӀэпкъ ашхыщтыгъэп, ари ежъ аукӀыгъэн фӀягъэ е ады-
гэм ыукӀыгъэн фӀягъэ, нэмыкӀ дин зылэжыхэрэм аукӀыгъэр ашхыщ-
тыгъэп ашӀохьэрамэу. Лы хьаджыгъэм хашӀыкӀыщтыгъэ котлет, тef-
тели зыфӀэпӀощт шхыныгъохэр.

Былымышъхьэм лы лыбжъэ хашӀыкӀыщтыгъэ, мэлыл, пчэныл лӀэ-
сыр лӀэшэу агу рихьыщтыгъэ, тхьачэтылым, чэтылым нахь шыпсӀ лӀшӀу
хӀкӀэу еплъыщтыгъэх. Къаз, псычэт зыфӀэпӀощтмэ ащ фӀэдизу ягугъу
къашӀырӀэп. «Пастэр щыпсым игъусэн фай, хьалыгъум щыпсым
илӀшӀугъэ къыуигъашӀэрӀэп, ащ фӀэдэкъабз лы лыбжъэмэ пӀастэр игъу-
сэн фай» аӀо. ТхьакӀумкӀыхьэл ашхымэ сӀуи сызӀупчӀым къысаӀуагъ:
«Зисабыйхэр зышхыжьрӀэр пшхы хъуна?! Ар хьэрам». ПцӀэжыемкӀэ
сызӀупчӀым, ар джы нахь ашхы хьугъэ нахь, амышхыщтыгъэу аӀуагъэ.

Адыгэм егъаши дэгъоу лыр ыгъэгъуцтыгъ, ар дэгъоу зыщыгъуцтыгъэр онджэкъ машор арэу ало, джащ фэдэкъабз черкес къуаери дэгъоу онджэкъым шагъэгъуцтыгъ, ау джащ фэдэу къуаери, лыри тыгъэкӀэ агъэгъуцтыгъэу ало. «Бадзэмэ яягъэ къекӀыщтыгъэба?» зысӀом, щыугъэм зыми иягъэ емыкӀыщтыгъэу алуагъ.

Мэлыми, чэмыми аукӀырэр мыкӀодыным пай ащыуцтыгъ, кӀапсэ пышлагъэу етӀанэ псынэ чыӀэтагъэм радзыхыцтыгъ, ныбэ, шъхъэ, лыакъохэр аукъэбзыхэти, ахэри ашхыщтыгъэх. Джормэ* ашыщтыгъ, ныбашхӀор агъажъэщтыгъ, шэлыбжъафэм пӀэстэ стырыр игъусэу ашыщтыгъ.

Мэлышъхъэ ныкӀор хъэкӀэ Ӏанэм сыдигъуи тетын фэягъ — джабгъу лъэныкӀор ары тырагъэуоцтыгъэр. ХъакӀэм сыд ебгъэшхыгъэми, щыпс-пӀастэ къемытымэ, хъэкӀэ Ӏанэр икӀугъэкӀэ алытэщтыгъэп. Ащ щыпсыр кӀэмгуехэм ящыпс шыкӀэ фэдэу ашыщтыгъэ, хэутэ ялагъэп, ау щыпсыр пльыжъэу, щыбжъыйкӀэ стырэу щытыгъ. ПӀасти мамырси ялагъ. ПӀастэр фыгум, мамырсыр натрыфым ахашыкӀыщтыгъ.

Яшхынхэм пынджыр, джэнчыр бэрэ ахальхъэщтыгъэ. Пынджыр плов ашыщтыгъ, пындж зэхэгъапцӀэ ашыти гъэмафэм чыӀэу ашхыщтыгъ, джэнчыр — лэпсы, щыпсы, лыбжъэ, турэ ашыщтыгъ, етӀани агъэшлӀоуцтыгъ, ау ар адыгэ джэнчыгъэп, туршевая зыфалорэм фэдагъ. Къэбыр якӀэсагъ. Ар агъажъоцтыгъ, агъажъэщтыгъ, щыуаным ильэу агъэлыбжъэщтыгъ, пынджым хальхъэти пӀастэм фэдэу ашыщтыгъ. А зэкӀэм къундысыу, щхыу, щатэ зыфӀӀоцтхэр адашхыщтыгъ.

Гыныпльыр яшхынхэм бэрэ ахэльыщтыгъ: агъажъэщтыгъ, гыныпльыпс ашыщтыгъ, агъэшлӀоуцтыгъ. ЯкӀэсэ дэдэу ашхыщтыгъэр баклажан (пӀатӀрэжъан) зыфалорэ шхыныгъор ары. Тэ, хэкужъым исхэм, а шхыныгъор джы къытхэхъэ, тӀанэмэ къатехъэ. Косовэ исыгъэ адыгэхэм непи ар яшхын кӀасэу щыт. Баклажаныр агъажъэ, агъэшлӀоу, кӀымафэми гъэмафэми ашхырэ шхыныгъохэм ащыщ.

Къэбаскъэр бэрэ яшхыныгъохэм къахэфэ. Къэбэскъэ цӀынэр упкӀэ-тагъэу, салат шыгъэу ашхы, къэбэскъэпсы ашышъ ешъох, агъэшлӀоу, агъажъэ.

КӀалмыкъ шай яӀ, ау ар ащ фэдизэу якӀасэп, якӀас ыкӀи ешъох щаеу Ӏзэгъу зыхагъуатэу уц тхьапэхэр зыхагъэжъукӀыхэрэм. Къужъыпс компот яӀ: псыӀэшлӀухэр къужъгъугъэм хашыкӀы, ащ якӀасэу ешъох.

Лэпсыр, пынджыпсыр, хьантхъупсыр, джэнчыпсыр, тхьацупсыр яшхынхэм бэрэ къахэфэх. Фабэ алошъ, ежъхэм якӀасэу, хьаджыгъэр аутӀэрэхъэ псым хальхъэшъ, къагъажъо. Ащ щэ хакӀэ. ЗэкӀэ мы ыужым зыцӀэ къеслогъэ шхынхэм шэ ахакӀэ, бжъынлыбжъэ атыракӀэжъы (бжъынлыбжъэр лъэшэу якӀасэу агъэфедэ).

Гъэжъэгъэ тхъацур яланэмэ атет зэпыт. Щэламэ тхъацу зэфыми тхъацу гъэтэджыгъэми ахашыкы. Тхъацу Iэшлум лэкъумэ зэфэшхъафхэр хашыкы. Жъэпхъэ хъалыжъэ, тхъацум къое гъэтэкъуагъэ дэльэу агъажъэ, ащ ежъхэм къое хъалыжъэ раю. Шхыныгъохэм анахь якласэу, яланэхэм атет зэпытыр питэ зыфалорэ шхыныр ары. Ар шыгыуаеп: тхъацу зэтекIэпIыкIым къуае дальхъэ, хъакум ральхъэшъ, агъажъэ. Питэм картоф е бжъын цынэр упкIэтагъэу дэльэу ашы, лы дэльэу зышыхэри къахэкIых, ау къуаер анахь къекIоу аю. Хъалыгъу зэтекIэпIыкIыр яклас, псы хъалыжъор бэрэ ашы. Бахъсымэ ялагъ, ау джы ишыкIэ кышылэжъэу ахэт Iоу сшIэрэп. Яланэхэм егъаши шъон атырагъэуцагъэп, лъэшэу егъэгумэкIых цыфхэм ешъоным мыхъуныбэу къафихъырэм.

Непэ сьд яIэнэшIыкI пIомэ, ящыгъу-пIастэ хъалэлэу зэрахъэ. Яхатэхэм ыпэкIэ зыцIэ къеслогъэ хэтэрыкIхэр къащэкIых, анахъэу щыбжъый стырыр адиз. Щыбжъый стыр гъэшIолугъэр дэшхын пстэуми адашы. Ар пхъэчаем илъэу агъэшIолу щыгъу щэхъу хамыльхъэу. Мыгъэ яхатэ къыдахырэм мыкIы егъэшхэжъых. Ау шагубзыухэр, мэлы, чэмы зыфэ-пIощтхэр непэ, зыщаIыгъын зэрямыIэм къыхэкIэу, унагъохэм яIэжъхэп. Къын альэгъу щэкIэ-псыкIэр зэрямыIэм пай, непэ щэр ащэфышъ, ащ къуае хашыкы.

Бэдзэрым шащэфырэ закъор щэкIэ-псыкIэр ары ныIэп, лыр цыф гъэнэфагъэхэр яIэхэу ащашэфы, ау ахэр зэкIэри быслъымэных. Яунэ узэрихъагъэм тетэу кофе е щае къыпфытырагъэуцощт Iэшлу горэ игъусэу, псыIэшIур яланэ тет зэпыт.

Унагъоу къэкIожыгъэм инахъыбэм ежъхэм хъалыгъу агъажъэ, ау адыгэ тхъацухакIэп хальхъэрэр, ащ къыхэкIэу шIэхэу яхъалыгъу пхъашэ мэхъу.

Непэ хъакIэ къафакIомэ пловыр, лылыбжъэр, щыпсыр, лэпсыр ары зэрапэгъокIыхэрэр. Салат зэфэшхъафхэр ашых, IэшIу-IушIухэр, гъэжъагъэхэр бэу Iанэм къытырагъэуцо. Мы зэпстэум зэфэхъысыжъэу тигъэшырэр зы: илъэс пчъагъэм лъэпкъым шхынэу иIэр тыдэрэ хэгъэгу зесыми чIинагъэп, джары ар щызыгъэIагъэр.

ХЬЭДАГЪЭМ ШЫЗЭРАХЬЭРЭ ЮФЫГЪОХЭР

Кушъэ хэлъыгъэу мылэжъын цыф шылэп. Ащ епхыгъэу нэбгырэ пэпчъ иаужырэ мафэр егъашлэм къегъахъэ. Косовэ исыгъэ адыгэхэм хьэдагъэр зэрэщылэр гыи макъэклэ ашлэу шытэп. Шыфым идунае зэрехъожьырэм тетэу шъалэ* маджэх. Шыфхэр мэдалох: мыр азана, хьауми шъала, алошь. Шъалэм ыуж унагъоу хьэдагъэ зилэм ищагу къэлапчъэ къылуахышь, пхъэнтлэклу къылуагъэуцо, лэплъэкл тырахъо — ащклэ блэкхэрэм хьэдагъэ а унагъом зэрилэр къашлэ. Пхъэнтлэклу тхьэмафэрэ Юты, къэлапчъэри а уахътэм къыклоцл Юубгъуклыгъэ. Джыназэ шыл аломэ, зым адрэм риложъэ, макъэ агъэлу. Бзылъфыгъэ джыназ, хульфыгъэ джыназ алоу зэтырафэу къыхэклы.

Шыфым ыпсэ зэрэхэклэу, зытелъым къытырахышь, джэхашъом тырагъэгъуалъхъэ, агъэпллэжъы: ылэхэр гуаушхох, ылъакъохэр зэгуапхэх, ыжэпкъ клапхэ, ынэхэр аупльцлэх. Хьадэм ынэ зэтэхыгъэ хъумэ, зыгорэ лъыкложыщт алошь, мэмэхъашэх.

Бзылъфыгъэ хьадэм шъхъатехъо тырахъо, ащ ышъхъац ынэгуклэ къычлэбгъэщы хъунэу амал илэп, шъхъацыр ылэджанэхэм агуалъхъэ. Бзылъфыгъэм чыхлэн тырахъо (ащ хьэдэ чыхлэн рало, унагъо пэпчъ ащ фэдэ чыхлэн ил). Чыхлэныр данэу, плуаклэу щэты, клэлъэшъо фыжъ елэ ар клэпхыны бгыклын плъэклыным пай.

Джащ фэдэкъабзэу хульфыгъэми чыхлэн тырахъо.

Бзылъфыгъэм ихьадэ лэныстэ тыралъхъэ, хульфыгъэм шъэжъые тыралъхъэ зимыпхъотэным пай. Бзылъфыгъэ хьадэм бзылъфыгъэхэр, хульфыгъэ хьадэм хульфыгъэхэр пэсых.

Хьадэр загъэтлэлыщт мафэм, загъэтлэлыщт уахътэм ыпэклэ сыхъатитлу горэ шылу агъэпсклы. Ар ышъхъэклэ пчъэм гъэзагъэу унэу зэрылъым къырахышь, пэшлоргъэшъэу аухъазырыгъэ чыплэу, зыщэгъэпсклыщтым ахы. Хьадэр хьадэхьылъэм телъэу къахы. Зыкларэхэклэ, ныбыджым нахъ мылгагъэу алэты, лэхьыл, гъунэгъу клалэхэр лэпылэгъу мэхъух. Хульфыгъэ хьадэр хульфыгъэхэм къахы, ау «бзылъфыгъэ хьадэр чэфыным клоцлымылэмэ, хульфыгъэ ебгъэклуалэ хьуцтэп»

алошъ, бзыльфыгэмэ къарагъэхьы. Арэу щытми, «лахьыл-благъэмэ, хьульфыгэм бзыльфыгэ хьадэр къыхьыкIи гонахь хьуштэп» ало.

Гъэмафэми кIымафэми хьадэр шагум шагъэпскIы. Ащ пай чIыпIэ къагъэгъунэшъ ар къызэрашIыхьагъэм шашыф фыжьхэр къырахьухьы. А чIыпIальэр къогъупэ горэм къыщыхахьы. Къэгъэгъунгъэ чIыпIэм уарзэ чIатакъо псынжъы мыхуным пай. Къэзыхьыгъэхэм хьадэр хьэдэгъэпскIыльэм тыральной, ищыгъынхэр лэныстэкIэ зэгуаупкIыхьэзэ, щыхь, фаем ахэр егыкIыжьыхь. Къышахыгъэхэр ыпэм зыгорэм ратыжьыщтыгъ, ау мы лъэхъаным зыми ратыжьрэп унагъом къенэжьыхь. Мыщ дэжьым къэлогъэн фаер хьадэр зэсымаджэм зыхэльгыгъэхэр, джанэу щыгъыгъэхэр, чыхIэн кIэляшъоу хьадэм техъогъагъэр — ахэр зэкIэ, жэпкъ кIапхэр ахэтэу, шъузитIу агыкIыжьы ыкIи унэм къенэх, ау Iэбыщомрэ сабыныр зэрыльгыгъэ дзыо цыкIумрэ чIыгум чIатIэжьыхь. Ащ фэдэ чIыпIэр тыку горэм къыщыхахьы, цыф темьуцонэу.

Хьадэр зыгъэпскIыхэрэр нэбгыритф мэхьу. А Iофыр ыгъэцакIэу чылэм нэбгырэ гъэнэфагъэ дэсыгъэу щытыгъэп, илахьылхэм ащыщыхэр арых ар зышIэщтыгъэр, ау ыпсэ ытыным ыпэкIэ «мыщ сежъугъэгъэпскIыжь» ыIуи къыкIэлъэIужьыгъэу щытыгъэмэ, лагъэм илъэIу агъэцэкIэжьыщтыгъ. КъыхэкIыгъ къытаIоу: «Лагъэр хьульфыгъэ хьумэ, хьадэр ыгъэпскIынэу зытефэрэр ефэндыр ары, бзыльфыгъэ хьумэ, зытефэу алыгъэрэр ефэндэу чылэм дэсым ишъуз, ау ар ныбжьыкIэу «мыкъабзэ» зыхьукIэ, нэмыкI рагъэблагъэщтыгъ». Ахэр НакI Хъангуащэ, Жъэу Мелэч, Жъэу Фахъри арыгъэх. Ащ ыпкIэ хэльэу щытыгъэп, «хьадэр бгъэпскIыныр псапэ» аIоти.

Нэбгыритфым Iофэу ашIэщтыр гъэнэфагъэу щытыгъ. Зы нэбгырэм егъэпскIы, нэбгыритIум псыр тыракIэ — зыр джабгъумкIэ, адрэр — сэмэгумкIэ щытхэу. Зы нэбгырэм псыр къехьы, адрэм къырегъахъо. Хьадэр хьэдэгъэпскIыльэм тельэу агъэпскIы, псы зэрэтыракIэрэр алыркъэбым* хэшIыкIыгъэ къашыкъ. ПсыщэлгIых фэдиз агъэстыры. Цыфэу лагъэр зэпсаум зызэригъэпскIыщтыгъэ псым ифэбагъэщтыгъэм фэдэу псыр ашIы, ар амышIэу къычIэкIымэ, Iэнтэгъум фэбагъэу ыщэчын ылъэкIырэм фэдизэу, псыр щытын фае.

«Хьадэр бгъэпскIы зыхьукIэ, ылъакъокIэ укыкIы хьуштэп, ренэу ышъхьэкIэ къебгъэжьэщт, ащыгъум нахь псапэ» ало. Хьадэр бгъэпскIы зыхьукIэ, дыуахь уфеджэ мыхьуштэуи ало.

Хьадэр зыгъэпскIырэм хьэдэн Iэбыщохэр пэлтых. Ащ нэмыкIэу, дзыо цыкIу горэм зы сабын IэшIурэ зы сабын шIуцIэрэ аупсышъ ратакъо, хьадэр рагъэпскIынэу.

Хьадэр агъэпскIы зыхьукIэ, апэдэдэу ыбг щегъэжьагъэу ылъакъо хэм анэс щэ атхьакIы, етIанэ ыжэрэ ынэрэ щэ атхьакIы, ащкIэ амдэз хьадэм рагъаштэ. ЕтIанэ напэр, тхьакIумхэр щэ птхьакIын фай. Шъхьа-

цыр атлатэшъ, афыкIэ. Ащ ыуж джабгъу тэмашъхьэм, етIанэ сэмэгум щэ псы тыракIэ. Хьадэм тIо сабын щафэ, ящэнэрэм псы пагъэчыжьы, етIанэ IэплэкIышхокIэ агъэгъушьжьы.

Хьадэм псэу кыкIэчырэр уарзэм хэлъэдэжьы, уарзэр хэклим хатэкъожьы, ау ар бгъэстыжьы хьуцтэп.

Хьадэм кьупшъхьэ зэрытыпIэу иIэхэм, блыгучIэм, нэм, тхьакIумэм бзыуцыф атыралъхьэ. Ащ килограммитIу фэдиз ештэ. АщкIэ «ятIокIитIурэ зырэ мафэм хьадэм ыпккыхэр мыузыхэу зэхэзыцт» аIо.

ЗыгъэпскIырэм чэфыныр къегъэхьазыры: бзыльфыгъэм метрэ пшыкIуцф, хьульфыгъэм метрэ пшыкIуцIу ештэ, шэклим метрэрэ ныкьорэ ишъомбгъуагъэ хьумэ. Бзыльфыгъэм ыштэрэр нахьыб, сыда пIомэ ащ джэнищ фашIы. Апэрэ джэнэ кIакор — «джэнэжьый», лъэгуанджэм нэсэу ашIы, ятIонэрэр лъэхьуамбэхэм анэсы, «джэнэ кIыхь» рало, ящэнэрэм — «чэфынышху» рало. Мыхэр зэкIэри IэкIэ алулIэх. Чэфынышхор лагъэм икIыхьагъэ ышъхьэкли ылъакъокIи зы Iабжъэ кырагъэлы рыпапхыкIыжьынэу, ау ар памыпхыкIы рапшIэу хьадэм иIахьылхэр рагъэплъыжьых. ЕтIанэ чэфынышхор ыцыпитIуки папхыкIыжьышъ, хьэдэ чыхIэныр хьадэм тырахъо: бзыльфыгъэ хьумэ, шъхьэм дэжь шъхьатехъо тырахъо, хьульфыгъэ хьумэ, фэс* рало тыралъхьэ, къаплъэхэрэм зыфэдэ хьадэр ашIэнэу.

Къагъэхьазырыгъэ хьадэр зыщагъэпскIыгъэм кычIахыжьышъ, унэу щагум дэтым ыпашъхьэ, лъэгапIэ горэм агъэтIылы. Бзыльфыгъэ хьадэ хьумэ — бзыльфыгъэхэр, хьульфыгъэмэ — хьульфыгъэхэр кIэлъырэтых.

Хьадэр сыхьатыр тфым ыуж бгъэтIылыжьы хьуцтэп. Пчэдыжьым цыфыр фыкъомэ, мафэм агъэтIылы, ау пчыхьэм зыфыкъокIэ, чэщым щэлъышъ, ятIонэрэ мафэм ичIыIахь рагъэгъотыжьы. Хьадэр бэрэ шыбгъэлымэ гонахышхоу, нахь шIэхэу бгъэтIылымэ нахь псапэу алытэ.

Хьадэр агъэтIылыным фэгъэхьазырыгъэу зыхьукIэ дахы. Ар дахы хьумэ, агъаерэп, пчэхэрэп, бзыльфыгъэхэр зэкIэри къэлапчэм нэс хьадэм дэкIуатэх. Лыхэм хьадэхьылгэр тамэм тыралъхьэу зежьэхэрэм, хьадэр зыдахыгъэ щагум икъэлапчэ кыфашIышъ, бзыльфыгъэу щагум кыдэнагъэхэр зэкIэ хьампIэIоу мэтIысых, лагъэм дыуахь кыфахы, КъурIан феджэх, икъэбэн нэфы хьунэу фэлъаIох. ЕтIанэ къэтэджыжьхэшъ унэм ехьажьых, агъае, феджэх. Хьадэр къэхалъэм ышъхьэ гъэзагъэу ахы, псапэ фаер зэкIэри хьадэхьылгэм кIэуцо ыкIи кIэкIых. Ащ нэбгырэ тIурытIоу зэдыкIэуцох, зыхьыхэрэм атэмашъхьэ хьадэхьылгэр тетэу. Хьадэхьылгэм кIэтхэр ялъэгагъэкIэ зэфэдызынхэ фае — ар Iэрыфэгъу мэхьу хьадэр нахь псынклэу къэхалъэм ахьынымкIэ.

Хьадэр кьэхалгэм ахы зыхьуклэ, унагъоу хьадэр зиём мэщытыр пэблагъэ хьумэ, ащ рахьыллэшъ, зыгорэм тыралгъхэ, зы нэбгырэ кы-пагъанэшъ, адрэ лы купыр мэщытым члэхьэх, зытефэрэ охтэ нэмазыр ашы. Нэмазыр зашыхэклэ, кьэхалгэм хьадэр ахы, джынэзэ нэмазыр тырашыкы.

Хьадэр кьэхалгэм ахы зыхьуклэ, хульфыггэхэм ащэху клорэп. Ахэр мыпсынклэ-мыгъажгэу маклох. Кьэхалгэм клохэрэм псы итэу зы кьумгъан, клэу зы лэплэкл дахы. Ар унагъоу хьадэр зиём ареты, лэплэклыр кьумгъаным техуаггэ. Хьадэр заггэтлылыклэ, бэным псы тыраутхэ, лэплэклыр кьумгъанымрэ зыгорэм ратыжыкы. «Ар лгэшэу псапэ хьушт, ау унэм кьэпхыжымэ гунахь хьушт» ало.

Бэныр атлын зыхьуклэ, бэц кыхэ горэмклэ хьадэм шапхэ тыра-хы. Хьадэм икыхыаггэ фэдизым лэбжгэ тпуритлу кыраггэху бгьуй-тлукли — ылакьокли, ышгъэкли. Бэным ишбомбгъуаггэ метрэм тлэку кьехоу аты. Бэным икууаггэ хульфыггэ хьумэ, ныбыджым кгэсэу, бзыльфыггэ хьумэ, бгъапэм кгэсэу ашы. Бзыльфыггэр нахь куоу чалгъхэ, сыда плэмэ «бзыльфыггэр мэщынэ» ало. Бэным хьадэм нэбгыритлу дыдэхэ: кьэ илэмэ дэхэ, кьэ зытлуц илэмэ анахыжыр дэхэ, шы илэмэ шыр дэхэ. Ллаггэр бзыльфыггэ хьумэ, ты илэмэ дэхэ, шы илэмэ дэхэ. Лпыр дахгэрэп шгузыр ллэмэ — ар псэклод. Ащ фэдэ ляхыл зимылэхэр лэплэклыклэ аггэтлылы. лэплэклитлу зэпашлэшъ, ыпклэ нэбгыритлу мэуцу, ащ фэдэкъабзэу ыужыкли нэбгыритлу (лакьохэм адэж) мэуцушъ, бэным хьадэр раггэтлылгэхы. Ащ фэдэу аггэтлы-лыр хьадэм гупсэ илэп алоты, лгэшэу агу еггущтыгг.

Тыггэкьохъаплэм ылгэныкьоклэ ышгъхэ ггэзаггэу бэным дальхгэш-тыгг хьадэр, ыбггуклэ, Чабэм ылгэныкьэ ынлэу фэггэзаггэ фэдэу аггэ-тлылыштыгг. Бэжгыер зызэфашыжкклэ, ятлэр шлэхэу-шлэхэу тыра-такьощтыгг, мыщ дэжым кьазггырыр злэпахыштыггэп, зым ыггэ-тлылымэ адрэм кыштгэзэ ашыштыгг нахь. Ятлэр зытыратекьуахэу бэныр зызэраггэфэжкклэ, мэкгэлэтыггэклэ феджэх, хьамплэлоу мэтлы-сыхэшъ, дыуахь кыфахы.

Хьадэр кьаггэтлылгэу хульфыггэхэр кьызыкложьхэклэ, унэм ис бзыльфыггэхэр амакгэ лоу гынхэ фит, ау «макгэр лоу уггымэ» гунахь алошъ, амакгэ мылоу мэггыкы.

Кьэхалгэм клоггэ хульфыггэхэр кьэкложьхэмэ зэраггэшхгэщтым ыуж бзыльфыггэ ныбжыкклэхэр ехгэх. Мыщ дэжым кьэлоггэн фае кьэхалгэм клорэ хульфыггэхэм щагум кьамггэзэжгэу, кьэхалгэм икыжыкынашъ, ялоф ыуж ихьажыкынашъ зэралгэклыштыр. А кложыггэхэр хгэдаггэ зилэхэм кьяоллэжхэуи, кьямыоллэжхэуи кыыхэкы. Лшыхэр кьызэрэкложьхэрэм тетэу хульфыггэ ныбжыкклэхэм аггашхэх.

Унагъоу хьадэр зэрылым шыпщэрыхьэхэрэп. Шхыныр зэкIэ гьунэгъухэм кьахьызэ, унэм исхэр агъашхэх. Хьэдагъэм хьадэр загъэтIылырэ мафэм цагъашхэх, ау лIыхэр нэмыкI цагу ащэх, бзыльфьыгъэхэр унэу хьадэр зэрахыгъэм кьенэх, щэшхэх, «ар лъэшэу псапэ» аIо. Гьунэгъухэм шхыныр кьызэрахьырэ хьакъу-шыкъухэр дарагъахьыжы.

Хьадэр загъэтIылыхэрэ нэужым кьэхалэм сыдигъокIи зыпари кIорэп. Бирам мафэ хьумэ, хьульфьыгъэхэр кьэхалъэм макIох, яхьадэхэм дыуахь кьафахьыным пай.

Хьэдагъэм кIохэрэм шыгъын кьолэн дэдэ зышалъэныр кьырагъэкIурэп. ЛIым паIо шыгъе шыгъэп аIоу шытэп, ау «джэнэ гьопэкIакор дэгъоп, ар псэкIодышху» аIо. Джынэзэ нэмазым хьульфьыгъэхэр шъхьапцIэу хэхьаныхэр ашIогонэх, ащ пай фэс пIоу цыкIоу яджыбэхэм арылтыр кьырахышъ зышалъэ. Бзыльфьыгъэ, зы нэбгырэ нэмыIэми, шъхьатехьо темыхьуагъэу, джэнэ гьопэкIакоу шыгъэу хьэдагъэм кIорэп, ащ фэдэ зышIэри кьахэкIрэп, кьахэкIми емькIушхоу фальэгъушт. Хьэдагъэм кIорэм зыдакIорэр кьины кьызэрэщыхьурэр итеплъэкIи иIуплъэкIи кьыхэшынэу шыт — ар адыгэм ицIыфшIыкI. «Егъаши гьэлагъэу хьэдагъэм техьащтэп зишэн-хабзэ зыгъэлапIэу, цыфыгъэ зыхэлъ бзыльфьыгъэр» аIо. Хьэдагъэм джэнакIэ пщыгъэу укIомэ кьырагъэкIурэп. «ДжэнакIэр ащыгъум хьэдэгъэ джанэ мэху» аIо.

Хьэдагъэр зэрыт унагъом сыдигъокIи бзыльфьыгъэхэр кьенэх. Бзыльфьыгъэ тхьаусакIохэр кьыздакIохэрэр хьэдагъэр зые унагъор ары. Хьадэр унэм елыфэ нэс, лагъэр хьульфьыгъэ хьумэ, хьадэм пэхэрэр хьульфьыгъэ Iахьыл-блэгъэ дэдэхэр арых, ахэмэ бзыльфьыгъэхэр ахахьэрэп.

Гьунэгъухэм якъэлапчъэ Iухыгъэу, ащ якъэлапчьи IэплъэкI телъэу пхъэнтIэкIу Iоты, ащ адэжь макIох лIакъоу кьин кьызфэкIуагъэм яцIыфхэр. Ахэр лIэу лIакъом хэхэр арых. Ахэм адэжь тхьаусакIохэри макIох, джа шагум, джа гьунэгъум хьэдагъэ зилэ унагъом икьин кьыдегошы. Джа унэм исхэри гьунэгъухэр арых зыгъашхэхэрэр. Бзыльфьыгъэхэр хьэдагъэм тесыфэхэ нэс хьульфьыгъэхэри джащ шызэхэсых, щэтхьаусыхэх. Хьульфьыгъэхэр купэу хьэдагъэм дэхьэх, анахьыжъэу купэу кьыдэхьагъэм ахэтыр кьафэтхьаусыхэшъ, адрэхэм (хьадэр зихьадэм) лагъэм дыуахь кьыфахьышъ, ащкIэ лагъэм гунахь шIагъэ иIэмэ фэгъунэу, икьэбэн нэфы хьунэу, джэнэтыр иунэнэу фэлъаIох. Ащ нэужым зэкIаIохэшъ, шагум чIыпIэ горэм мэуцухэшъ щэтых.

Бзыльфьыгъэхэр нэбгырэ зытIушэу хьэдагъэм зыкIохэкIэ, анахьыжьыр апэ итэу унэм ехьэх. Хьадэр джэхашьом телъэу, Iахьыл-благъэхэр кIэлъырысэу щэсых. Iахьылхэм анахьыжьыр хьадэм ышъхьэкIэ щэсы, ащ дэжкIэ кьышырагъажьэшъ, афэтхьаусыхэх. Зыфэтхьаусыхэхэрэм ащышэу зыныбжь хэкIотагъэр щэсы, нахь ныбжьыкIэу зышъхьэ зылыгтэжьхэрэр кьэтэдджхэзэ кьызфагъэтхьаусыхэх. Зыфэтхьаусыхэхэрэм

аІэхэр аубытхэмэ, атамэхэм атеІабэхэзэ: «Тхьам игонахь фегьэгьу», «Алахьым джэнэт кьырет», «Алахьым джэнэтым шьушыІуегьэкІэжь!» аІозэ афэтхьаусыхэх.

Зыфэтхьаусыхэрэм «Тхьам шІукІэ шьузеклоу шьушегьаІ, псауныгьэ пытэ тхьам кьышьует» еІо. ТхьаусхакІохэр бэрэ щысхэрэп, ау шхэгьу уахьтэм кьытефагьэхэмэ, амыгьашхэу рагьэкІыжьхэрэп.

ТхьаусхакІо кІохэрэм зи ахьырэп шхын щэхьу. Бэнтехьо ахьэу щытэп.

Бзыльфыгьэхэм афэдэкьабзэу, унэ хэхыгьэ яІэу, хьульфыгьэ нахьыжь Іахьыл-благьэхэри щэсых. Зыфэтхьаусыхэхэрэ лыжьхэр щэсых, ныбжьыкІэхэр кьэтэджьых. ІэпэубытыкІэ хьульфыгьэхэри мэтхьаусыхэх. «ТхьаусхакІо укьыкІыжьэу зыми иунэ хьэкІакІо е сьмаджэм дэжь сьмэджаплэ уихьэ хьуштэп», «Хьэдагьэм укьыкІыжьы зыхьукІэ, щэч хэмьльэу, унэгу псы кІэпкІэн фай» аІо. Хьэдагьэм кьакІохэрэп агьэкІотэжьхэрэп, ау гьунэгьухэр ащ тІекІу адэкІуатэх. ТхьаусхакІо кьакІорэ хьульфыгьэу льэкІ зІэу, зыгу пыкІырэм, хьын кьехьы. ГушыІэм пае, ахьщэ, шайуц, кофе, ІэшІу-ІушІухэр.

Косовэ исыгьэ адыгэхэм хьадэм ищыгьын тыралхьэу, пэхсэу щытэп. ЯІэп ахэм щыгьынихьыжь зыфалорэ Іофыгьом фэдэ. Хьадэм щыгьынэу иІагьэхэр Іахьылхэм алэжьэжьых. Бзыльфыгьэ хьумэ, шьхьатехьобэу бэу иІагьэмэ, ньо Іахьыл-гьунэгьухэм аратыжьых.

Лшым ипаІо кьо иІэмэ елэжьэжьы е лыжь горэм ратыжьы, рагьэлэжьэжьы. Лшым ибэщ унэм кьырагьанэ, унагьом щыщэу жьы хьурэм ІэпыІэгьу фэхьунэу. Нэмазщыгьыр унэм кьенэ, унэм исэу, нэмаз зышІырэм егьазэ.

Хьэдагьэр тхьэмафэрэ щэІэ. Псапэ хьуным пае, моулыд ашы, цыфхэр кьаугьоишь, агьашхэх. Мэфиблым ыуж кьэлапчьэр зэфашыжьы, лыхэр зэкІолІэшт унагьом пхьэнтІекІоу Іуагьэуцогьагьэр Іуахыжьы. Мыхэм кьызэралорэмкІэ, мэфэтІокІитІу ашырэп, ау ятІокІитІурэ зырэ мафэм пкьынэ-лынэр «мао» аІошь, КьурІан феджэх, зыгу кьэкІыжьрэ Іахьыл-благьэхэр кьэкІох, щыІэр Іанэм кьафытырагьэуцо, ау ащ зыфагьэхьазырэу Іанэ ашырэп. Мыщ ильэс Іани ашы яхабзэп, ау зэращымыгьупшагьэр уагьашІэу, а мафэми Іахьылхэр кьэкІохэшь, унагьоу хьадэр зэрахыгьэм КьурІан щеджэх, зидунае зыхьожьыгьэм икьэбэн нэфы хьунэу аІозэ фэльалох, дыуахь кьыфахы.

Бзыльфыгьэм иІІ зыллэкІэ, ильэситІу нахь макІэ тешІагьэу дэкІожьыгьэу кьашІэжьрэп, дэкІожьхэрэри мэкІэ дэд. Хьульфыгьэми шІэх дэдэу кьащэжьырэп, ау хьульфыгьэм кьыщэжьын зыхьукІэ, кьызищэжьышт мафэм шьэуэу Іагьэм ибэн псы тыракІэ, сыда зыпІокІэ «бэным машо кьештэ, бзыльфыгьэу лІэгьахэм ыпсэ кьын ельэгьу» аІо. А шэн хабзэр адыгэу тыдэ шыІи кьыздырехьакІы.

Пэсэрэ дэдэ льэхьаным ньохэм ячэфынхэр агьэхьазырхэти агьэтІыльыщтыгь. Ар шэкІ фыжьэу метрэ пшыкІуф хьуцтыгьэ. Са-

быныр, бзыуцыфыр, зы пхьэтетрэ мастэрэ рымыдагьэхэу агьэтЫлытыщтыгь. Ащ фэдэ Юфыгыохэр зышлэхэрэри джы кьызнэсыгьэм ныхэм кьахэкьых. «Сызылэшт мафэр сымышлэрэми, зэгорэм сылэшт, бынхэр мыгулэжьынхэм пай згьэхьазырыгьэ» аloy саlуkлагь ныхэм. Кьэлогьэн фае, Косовэ исыгьэ адыгэхэм кьинэу альэгьугьэм, хьэзабэу ащэчыгьэм агухэр убагьэ фэдэу ышыгьэх. Кьинэу альэгьугьэ пэпч хьадэ анэклэ альэгьугь. Кьиным яини, яцьыкьуи, яхьульфыгьи, ябзыльфыгьи щэлагьэ яэу пэгьокьых, куохэу е кьыхэу, тэ кьытэхьуллагьэр аloy шытыхэп. Ащ кьыкьырэп ахэм агу мызуэу, агу «тхьэм кьыптырилхьэрэр пщэлэшт, ащ пфэмышцэлэн кьыптырилхьэштэп», «ллагьэм «идунэе хьаф» ыухи, «идунэе шыпкьэ» ыгьотыжьыгь» аlo. Ахэмэ нэмыкь дунэе зэрэщылэм яцыхьэ ин телъэу мэгушылэх: «Сыд пшэштми, сыд пшлэштми угу кьэбгьэкьын фае узэрэлэжьыштыр, ащ боу бэдэдэклэ кьышыоупчыштых, дженэтыр унэ пфэхьуным пай» аlo.

Цыфым идунэе нэф зэрэтетыгьэм фэд ллакьэу фэхьурэр: «Ащ тхьагьэпцыгьэ, хьылагьэ, кьумалыгьэ хэльыгьэмэ, ашыгьум ллакьэу шылэр 101-рэм кьэхэу алошь, анахь ллэкьэ кьиныр кьыфеухэсы тхьэм», «Иплэ хэльэу, илахьылхэр зышхьагьэ итэу ллэрэм нахь ллэкьэ дахэ шылэп» аlo, ащ фэдэу ллагьэхэм яхьуапсэхэрэм саlуkлагь.

Кьаотэжьы шыблэм ыкьырэ цыфхэми зэряхьуапсэштыгьэхэр, ащ иунагьо етэштыгьэх, фэсакьыштыгьэх аlo. Ллэкьэ дахэ зыфэхьугьэу зэкьэми кьаlуатэрэр Асани (Жьэу) Юсыф ары. Ащ чылэм дэхэм Хьалал ралоштыгь, зэрэцыф хьалэлыгьэм пай: ынэгу нэфыр кьыкьыхэу сэмэркьэушхо хэльыгь, тхьагьэпцыгьэ, хьоршэрыгьэ хэльэу шытыгьэп. Юсыф ильэс 60 горэм итэу Чабэм кьуагьэу ллагьэ. Ар насыпыгьэшхоклэ алыгьэ, Чабэм кьуагьэу кьэзымгьээжьэрэм «шыхьит» рало. «Ащ фэдэм дженэтыр иун» аlo. Ислэм диным кьызэриорэмклэ, ежь (ллагьэм) кьыхихьэрэ нэбгрэ 70-мэ «шыхьат — очыл» ар афэхьун ыльэкьышт дженэтым ихьанхэмклэ.

Косовэ исыгьэ адыгэхэм яхьэдагьэ дин хабзэр нахь кьытекьлоу гьэпсыгьэ. Гушылэм пай, ащ ишыхьатых нахь шлэхэу хьадэр бгьэтЫлытырэм кьэс нахь псапэу зэрэплыхэрэр, унэу хьадэр зэрылным машло зэрэщыхамыгьанэрэр ыкьи ащ нэмыкьхэри.

Косовэ кьыкьыжьыгьэхэм Мафэхьаблэ пэмычыжьэу кьэхалэе шыхахыгьэу яl. 1998-рэ ильэсым щегьэжьагьэу ахэмэ ашыщ нэбгыритф ядунае ахьожьыгь. Ахэр Жьэу Шцаип, Цэй Адие, Жьэу Рифат (ахэр Мафэхьаблэ кьэхалэем дальхьагьэх), Тыгьужь Ахьмэд, Абазэ Решад (ахэр Мыекьопэ адыгэ кьэхалэем щагьэтЫлытыгьэх). Мыхэр ужыпкьэ мафэ, хьэдэ мафэ хьунхэу атесэlo.

IAЗЭХЭР — УЗХЭР — УЦХЭР

Адыгэу зышъхъэ езыхъыжъэжыгъэмэ уз зэфэшъхъафэу бэ къяу-зыгъэр. А узхэм узэрялэзэшт амалхэр ежъхэм къыхахыгъ. Губгъом уцэу къыклэхэрэм лэзэгъу къахахын альэкълыщтыгъ. Джа цыфхэу ащ фэдэ амалхэр зилагъэхэм ацлэ непэ къызнэсыгъэми дахэклэ къырало.

Зэклэмэ анахъ къыхагъэцэу зигугъу къашырэр Мэхъош Даут ары. Даутэ зыфэмылазэ шылагъэп. Анахъэу ащ пкъы фыкъуагъэ зилэм ишлогъэшхо ригъэкълын ылэкълыщтыгъ. Цыфым ыцагэ зызэпыкълыклэ, шыклэцыкълум ыцагэ къыхихыти, цыфыпкъым хилъхъэти хигъэкълыхъэщтыгъ. Ахэр ышлэхэ зыхъуклэ, ыгъэфедэщтыгъэх клэнклэр, сабыныр. Цыфым щэу хэлыри къыхихыжъын ащ ылэкълыщтыгъ. Гущылэм пае, албан клалэу Мустафкъо Хъэсан ычыи шэр къыхихыжъы, ллаллэ рищыжыгъагъ. Фэлазэу Даутэ лъаоштыгъэ. Ежъ ащ епхьыллэн фэе лэмэ-псымэхэр илэщтыгъэх, гъатхэм къежъэти лъаоштыгъэ, стакан горэ ылыгъэу лыыр ригъэлъадэти, читлэжыыщтыгъ.

Шхы уци ащ ышлыщтыгъ. Ащ пай блэкъэбыр ыгъэгъуштыгъ, ыубыкълыти мыжъошхъо шхъуантлэ (медный купорос) игъусэу ар шъоум хилъхъэщтыгъ. Ар узырэ чыплэм щифэти, шхэу хэсыр хэллыкълыти, узыри хъужыыщтыгъ. Даутэ ыгъэхъужыыщтыгъ шъорыклоплъыжъ, шъорыклоубат зыфэплошт узхэри. Улагъэр ыгъэкълыжъынэу дэгъэ уци ышлыщтыгъэ. Дэгъэ уцыр къэкълы. Ар къыугъоити, ыгъэгъути, тхъужыжыгъэм хилъхъэти къыгъажъоштыгъ, улагъэм тырильхъэщтыгъ.

Шъорыклоплъыжъым елэзэным пай шъорыклоуц зыфалорэр къыугъоити, ыгъэгъуштыгъ, ыхъаджыщтыгъ. Шъоум хилъхъэти, узырэ чыплэм щифэзэ, мэфэ зытлушккэ ыгъэхъужыыщтыгъ.

Шъорыклоубатэм елэзэн зыхъукли, джащ фэдэ къабзэу, шъорыклоуцыр ыгъэфедэщтыгъ. Клэнклэ кургъум ар хэлъэу узырэ чыплэм щифэти ыгъэхъужыыщтыгъэ.

Даутэ улагъэм лыбзаджэ димыубытэным пае, клэп луданэклэ пипхыкълыщтыгъ. луданэр зытырихыжъккэ, лы бзаджэр къыхихыжыыщ-

тыгъ. Мы зигугъу къэсшыгъэ узхэр зэкIэри Мэхъош Даутэ ыкъо Хьэ-сани ыгъэхъужьыщтыгъ. Хьэсанэ ятэ ышIэщтыгъэхэм, зэкI пIоми хьу-нэу, ыкъо афигъэсагъэу щытыгъ.

Хьэсанэ къэкIожьыгъагъ, ау бэрэ щымыIэу Косовэ кIожьыгъэ. Ащ егъашIэм «Черкестаным тыкIожьыщт» ыIощтыгъэ. ЕтIани, къызды-рихыгъэри умышIэу, къэхъущтхэр пэшIорыгъэшъэу къыIоу кыхэкIыщтыгъ. Ренэу «Хьао телефонхэр тигъэщтых» ыIощтыгъэ. Ахэр непэрэ сотовэ телефонхэр арэу къычIэкIын.

ЕтIани Iазэу зычIэ къашIэжъхэрэм ащыщых ятэрэ ыкъорэ — Хьу-цукъо Мустафэрэ Шъалихьэрэ. Ахэр — цэлучыгъэх. Цэй Осмэн — лъа-ощтыгъэ.

Косовэ исыгъэ адыгэхэм анахь Iэзэгъоу узым рашIэфыщтыгъэр дыохэр ары. Темэнэу зыкIэлырысыгъэхэм мэфэ фабэу кIохэти, щыбзэкIэ къаугъоити дыохэр къахыщтыгъэх. Темэным хаохэти къагъэбыжъу-тэщтыгъэ, етIанэ щыбзэмкIэ псэу къэушIоркъыгъэм хэлэбэхэти, дыор къаубытыщтыгъэ, зыгорэм къырагъэтIысхьэти къахыщтыгъ. Дыохэр чыпIэ фабэ горэм тыгъэ темыпсэнэу агъэуцущтыгъ, ахэр псы къабзэм хэсын фэягъэх. «Дыор гъатхэу, мазэм ихэкIыгъоу егъашъомэ дэгъу» аIощтыгъэ. Дыор дэу ешъо кIымэфэ щылэмрэ гъэмэфэ щылэмрэ ате-фэрэ уахътэм. Мафэу дыор зешъоштыри кыхахыщтыгъ. Мэфэ дэгъукIэ алыгъэщтыгъ мэфэкур, блыпэр, тхьаумафэр. «Пчэдыжъыпэу, дунаер ошIу хъумэ, дыохэр дэгъоу лъы ешъох» аIощтыгъэ.

Мыщ фэдэ къэбар къашIэжъы дыо егъэшъоным ехылаIагъэу. Цэй-хэм якIалэу Мурат чыыгым къефэхэи, ылъакъо узыгъагъэ. КIалэм ылъа-къо пахын фаеу врачхэм къаралогъагъ. Сымэджэщым рашъэжъэнэу загъэ-хъазырзэ, Цэйхэм яныоу Хъангуащ (ащ илъгъэс 108 ыгъэшIагъ, нахыбэ зыми ыгъэшIагъэу къашIэжъэрэп) кIалэм дэжъ ихьагъ. Хъангуащэ Му-рат сымэджэщым аримыгъащэу дыуишъэ фэдиз ылъакъо щэгъогогъо ригъэшъуагъ. Лъакъор хъужьыгъэ, непэ къызнэсыгъэм Муратэ Косовэ къэнагъэу щэпсэу, щэлажъэ.

Цэй (Жъэу) Адие дыо егъэшъон IофыкIэ утеклонэу щытыгъэп, бэ-дэдэмэ дыор аригъэшъуагъ. Бзылъфыгъэхэм абгъэхэр зыщыныкIэ, дыо аригъашъоштыгъ. Дыохэр хъакIустэл цыкIум фэдэ горэмкIэ бгъэм тыригъэтIысхьэщтыгъ, такыкь пшыкIуфт-тIокIы нахыбэрэ ригъашъо-щтыгъэп, ежъ дыори ащ нахыбэрэ ешъорэп. Дыор къызхэзыжъкIэ, пхъэ-гуль пхъэпэнэ цацэкIэ бгъэм хэпыджэти лыпцIагъэр къыриутхыщтыгъ. МэфитIу-мэфищ фэдизрэ дыор зэригъэшъогъэ чыпIэм хъэдэн телы-щтыгъ, етIанэ шыныр къыригъэкIыти хъужьыщтыгъ. Дыоу ешъогъа-хэр яжъэм хигъэтIысхьэти «ыгъэжъыжъыщтыгъ» етIани ригъэшъожъы-ным пай. Непэрэ лъэхъаным ятIонэрэу дыор бгъэфедэныр медицинэм ыдэрэп, зэлэпахрэ узыр зэрамышъаным пай.

Шьорэкл зилэ сымаджэм зэрелазэщтыгьэхэри къашлэжыы. Зэклэмэ анахьэу ишлуагьэ къаклощтыгь натрыф хьаджыгьэм. Ар щыным зытыратакьоклэ, гьопсыр ыгьэуцущтыгь. Псориаз (шьуаджэ) узыри агьэхьужьын, агьэшэлэн альэкьыщтыгь. Ащкли натрыф хьаджыгьэр мэл шьхьэкуцдым хашыхьэти, узырэ чьыплэм шафэщтыгь.

Пкъы фыкьуагьэ зилэхэм клапщэхэр афашыщтыгьэ, сымаджэм узыр тырагьэун, хамыгьэчьееным пай. Унэу клапщэр зыщашыщтыр шхьуантлэу пагьэлыкьыщтыгь. Сымаджэр кьымафэ хьумэ, унэм ильыщтыгь, ау гьэмафэ хьумэ, клапщэр шагум щашлэуи хьуцщтыгьэ.

Унэм иихьэгьум сьиджырэ уатэрэ луальхьэти зэрэтеощтыгьэхэр къашлэжыы. Кларпщэ зыфашыщтыгьэхэр нахьыбэрэмклэ хьульфыгьэхэр арых. Хьульфыгьэхэр арых нахьыбэу ащ клощтыгьэхэри. Луапор клашьом клашлэти, ар агьэчэрэгьумэ зэфадзызэ, цэклэ къаубытын яхьисапэу бэмэ алушлэхэр зэгуауыщтыгь, цэхэри луаутэу хьущтыгьэ. Луапор тхьацу зэф пытэу пшагьэм хашыкьыщтыгь, хьакум радзэти агьажьэщтыгь.

Луапор пэцэцэнэ заклэу зэхэтыгь. Ецакьэрэ пэпчэ ыцэл даоцщтыгь. Кларпщэм ащ нэмыклэу щыджэгущтыгьэх, кьыщышшоцщтыгьэх.

Блэ зэуагьэми клапщэр фашыщтыгь. Блэр зэцакьэрэм ебзэижьын фай, арышь, сымаджэм кьыльыкложьыкьомэ алоты, блэм екьэрэгьулэщтыгьэх. Сымаджэр клэшлагьэу алыгыщтыгь, ращажьэти псыхэм зэпыращызэ кьыращэкьыщтыгь, пхьэ зэгогьэлэнтхьыгьэм ылъакьо дагьэкьыты, атакьэр луашлэщтыгь блэр кьепшылэмэ, макьэ кьыгьэлуным пай. Мыщ фэдэ юфыгьохэр егьэшлэрэ къабылэу сьид фэдэ лъэхьани лъэныкьо пстэуми ащыпсэурэ адыгьэхэм кьыздырахьаклэу ахэльыгь, ау мы юфыгьохэр клапщэклэ пльытэнэу сэ сепльырэн.

Етлани, псым ытхьэлагьэр къагьотыжьыным пай ялэщтыгьэх пщынаохэр. Псыхьоу зыкьэлъырысыгьэхэм (Лабэ) гьэ кьэс нэбгырэ зытлу ытхьалэщтыгь. Ащ фэдэу зыгорэ псым зитхьалэклэ, цыфхэм пщынэр аштэти, Лэбэ нэпкъ тетхэу къаклухьэщтыгь. Хьадэр зыхэльым зынэсыхэклэ, пщынэр «гьыркь» ылоты зэшлуанэщтыгь, шэ кьыззэтеуцоклэ, псым хахьэхэти, хьадэр кьыхахьыжьыщтыгь. Пщынаор пщынэо лэзэ дэдэуи щытыщтыгьэп. Орэдэу кьырагьалоцщтыгьэм «Псыхэгьэ орэд» ралоцщтыгь.

Цыфым къанцлыч кьытеклэу мэхьу. Ащи елазэщтыгьэх. Хэтми къанцлыч зытеты хьурэм джэнчибл ыльытэти, лагьэм ичэфыны чильхьэщтыгь, ар етланэ бэным дычлалъхьэщтыгь ыкли зэрэтекьыжьыгьэри къамышлэу къанцлычыр текьыжьыщтыгь. Етлани хьамшхунтлэ панэмклэ къанцлычыр къатхьыхьэти, къанцлычэу тетым фэдизэу панэр зэпаупкьыты агьэгьуцщтыгь, зыгьухэклэ, къанцлычри клодыжьыщтыгь.

Гьатхэм шыблэр мыгьуагьозэ пшэсэныр ашхыщтыгь, льыр еукьэбзэу алоты. Ащ ишлуагьэ къаклощтыгьэу ало.

Етлани Іэпкъ-лъэпкъ уз зилэхэм шыблэр апэ гъуагъоу зызэхыхкІэ, зыдэшытхэ чыпІэм щэ зыщагъэукІорэищтыгъ. АщкІэ Іэпкъ-лъэпкъы-хэм яуз тырахэу къащыхъуштыгъ.

Цыфым нэкіэбыдз къызкІакІэкіэ, агъэфабэщтыгъ а чыпІалъэм хьалыгъу стыр тыралъхъэти, етІанэ хьэм ратыти а хьалыгъур рагъэш-хыжыштыгъ. Ар бэрэскэжые пчэдыжъэу ашыштыгъ. Адрэ бэрэс-кэжыер къэсыфэ нэкіэбыдзыр кІодыжыти, сымаджэм шыгъупшэ-жыштыгъ.

Бэгу хьурэ цыфыр ежэпсыкІэ агъэпскІыштыгъ.

ШъорыкІом мэлъшъхъэм ыкуці зэрэцінэу шафэщтыгъэ. Ар сы-хъат тІокІырэ плырэ тырагъэльыштыгъэ. Ишыагъэ къекІын зыхъукІэ, щэ нахъ шымыфэу хъужыштыгъэ.

КІэпціуз, ныбэуз зилэхэм яІазэщтыгъэу къало блэмрэ хъантар-къомрэ зэпызгъэкІыжыгъэ цыфыр. Мы Іофыгъом икъэбар фэдэ Тыр-куе хэгъэгуми шызэхэтхыгъ.

Узэу яІэ хьурэр нахъ шІэхэу апыкІыным пай, мышыхэр, мытыхэр ашыштыгъэхэу къаложы. «Сиуз спэрэкіри, мыщ фэдэ цыфыр олІэфэ пкъымышх сшын» аІоти, нэузырхэр аштэщтыгъэх.

Джащ фэдэ уцхэмкІэ, Іогъэ-шІагъэхэмкІэ япсауныгъэ къаухъумэщ-тыгъ Косовэ исыгъэ адыгэхэм.

ОЩХ КЪЕМЫЩХЫ ХЪУМЭ, ТХЪАЛЬЭЮУ АШЫЩТЫГЪЭХЭР

«Псыр цыфым ыпс» аЮ, джащ фэдэкъабз лэжыгызу чыгум хальхэрэм псэ къезытырэр псыр ары. КІэкІэу къэпІон хъумэ, дунаим тет пстэуми псэ къязытырэр псыр, ошхыр ары.

Косовэ исыгыэ адыгэхэр егыашІэм кІочІэрыпсэоу шылагэх, алэжыырэр яІусыгъ, ябгыгъагъ, бэ ащ зэрэщыгугыщтыгыэхэр. Дунаим, хъаом* изэрэщыт ары лэжыгызу хахыжыщтыр зэпхыгыагъэр. Дунаир ошхышхо е огы хъумэ, ащ елытыгызу шытыгъ Іофшлагэу яІэм кІэхуу фэхууштыгыэр.

Дунаир огы зыхукІэ, Іофыгъо зэфэшхъафхэр ашІэщтыгыэх, а Іофыгъоу агъэцакІэщтыгыэхэм яшІуагыэ къакІоштыгызу аЮ, къызэраложырэмкІэ, цыхэ ащкІэ зэрашыщтыгэм щэч хэльэп. Ошх къемыщхы зыхукІэ, псы Іушгъом кІохэти, ошх дыуахъ къалоштыгъ, тхъальэІу ашыщтыгъ. Ини цыкІуи чылэм дэсыр зэкІэри ащ хэлажэщтыгъ. «Мыщ фэдэ мафэм тхъальэІу шыІ» аІоти, мафэр агъэнафэштыгъ, ар бэрэскэшхо мафэм тырагыафэштыгъ. ТхъальэІум кІохэрэм шхынхэр зыдахыщтыгъ, шхэщтыгыэх, адыгэ кЪое цынэхэр гъэтэкуагызу псым хатакъоштыгъ, зышхахэхэкІэ, зэкІэри зэрэфэпагыэхуу псым хахэщтыгыэх. «Бэрчэт тхъэм къытферэхъ» аІозэ, тхъэ елэІуштыгыэх. Псым къыхэкІыжхэти, мыжъохэр аугъоинэу рагыажэщтыгъ. Ахэр яинагыэкІэ натрыфыцэм фэдиз хуэхуу дзыохэм арызуу аугъоиштыгъ. Мыжъохэр дзыом ральхъаным ыпэкІэ алыгтэщтыгыэх, «ахэм зы мыжъо нэмыІэми захэкІэ, дэгъоп» аІоштыгъ. Дзыохэр шы-тфы фэдиз хуштыгыэх. Джа аугъоигъэ мыжъохэр дзыом къырахыти, мыжъо пэпч епщэхэмэ, дыуахъ къалозэ ральхъажыщтыгъ. Ар зашІэщтыгыэр щэджэгъо нэмазым ыуж къифэрэ уахътэр ары. Хульфыгыэхэр — мэщытым, бзыльфыгыэхэр — унэм КъурІан щеджэщтыгыэх. А зэджэгъэ, зэпщэгъэ мыжъохэр аугъоижыхэти, дзыохэм арылхэу псыхъом (Іабэ) ахыти, ымыхынхуу, куоу хальхэщтыгыэх. Дзыохэр зэрэхалхъагъэм тетэу къещхынэу къыригыажэщтыгъ. Къещхыгыэр икыугъэнба зыфэпІошт уахътэм

псыхьом клохэти, дзыохэр кыяхахьжыкыхэти, мэщытым ахьыти члаль-хьяжыштыгъэх. А мыжьохэр ошх кьемышчы хьурэм кьэс кьаштэжьхэти, иклэрыклэу, ыпэклэ кьызэрэтлуагъэу, клашыкыжыкыти кьещхыштыгъ. А юфыгъом амдээ зылыгъ цыф фэшъаф рагъэклуалэштыгъэп. Етлани ошх кьемышчы зыхьуклэ, пхъэнкыпхьэр ахьыти псым зыхалъхэклэ, кьещхынэу кыыригъажьэштыгъ. Ащ фэдэ Тыркуем ис адыгэхэми ашлэштыгъ. Тэ, хэкужъым ис адыгэхэм, ошх кьемышчы зыхьуклэ, «хъанцэгуаш» кыырашкыштыгъ. Ащ фэдэ хабзэ ахэлъэу шытыгъэп Косовэ кыкыжыкыгъэ адыгэхэм, ахэмэ ар зыфэдэр ашлэрэп. Ар лъэшэу хьарамэу алыгтэ, шэмэхъашэх, ашлопсклод, диным ымыдэу еплых. «Цыф сурэт псэ пымытэу кьепшкыныр тхэм ыдэрэп, нэкьокьогъу кыисфэошы ело» ало. Аужыпкьэм клэлэцкыкыхэм кымафэ зыхьуклэ, «ос цыф» (ежхэм зэралорэр ары) арагъэшлыштыгъэп, ар лъэшэу гунахьэу алоты.

Ошхышхом ошъу хэтэу кьещхы зыхьуклэ, зэпагъэуным пай, шыпэ клалэм ошъу такъырхэр ратыти рагъэшхыштыгъ, ошъур аугъоити, ыблыгучлэ члальхьэштыгъ члэткыхьаным пае, е гьучлэ мэшлэладэ унэм ырагъэдзыштыгъ.

Етлани ошъу кьехы хьумэ, ланэр шагу гузэгум дагъэуцоштыгъ, джэмышхыхэр тыратакъоштыгъ, хъанцэр, шыуанлъакъор ошхэу кьещхырэм хадзэштыгъ. Лэгъупкьопс ошъогум кыызхэкыкыкы, «бэрчэт хьушт, ошхыр уцужьышт» алоштыгъ.

Ошх кьещхыштыгъ е огъу хьуштыгъ кьашлэн альэклэу адыгэхэр шытыгъэх мазэм, уашъом язэрэшыткыкы, кьолэбзыухэм, псэушъхьэхэм ягъэпсыкыкыкы. Гушылэм пае, мазэр кыихьэгъакы зыхьуклэ, ыцыпэхэр зэрэгъэпсыгъэмкы кьашлэштыгъ мазэу кыихьагъэр огъуштыгъ е ошлэштыгъ. «Цыпэхэр дэгъэзыгъэ хьумэ, огъу хьушт, кьегъэзыхыгъэ хьумэ, оешт»,— алоштыгъ. «Жъуагъохэр жьыу зыхьуклэ, ошх кьещхышт», «Ошъуапщэхэр псынклэу клохэу, мазэр агъэбылъэу — кычлэкыжыкы зыхьуклэ, ошх кьещхышт», «Бзыухэр лъхъанчэу быбхэ хьумэ, псым зыхагъао хьумэ, чачэхэ хьумэ, кьолэжъхэм лъэшэу «кыау» ало хьумэ кьещхышт», «Хьэр чьыеу, зыкыыхичын ымылэкы зыхьуклэ, кьещхышт» алоштыгъ. Етлани унагъохэр шылагъэх чэт бгъэлыбэ кьупшъхьэм иплъэхэти ялофхэр рахьухьэхэу, ащкы кьещхыштыгъ е кьемышхыштыгъ кьашлэу. «Кьупшъхьэр мэзахэ хьумэ, кьещхышт, нэфынэ хьумэ, ошлэ хьушт» алоштыгъ. Шылагъэх цыфхэр мэфэ зытлуш шылэу ошлэ хьуштыгъ е кьещхыштыгъ кьашлэу. Гушылэм пае, цыфым улагъэ е тыркьо телъмэ, кьещхын зыхьуклэ, мэфэ зытлуш шылэу ыгъэгумэкыкы, ыпкыыхэр узыхэу кьежъэштыгъ. Джащ фэдэ юфыгъохэр агъэцаклэштыгъ, джащ фэдэ гъэунэфыгъэхэр ялагъэх, непэ кыызнэсыгъэми ялэх, рэгъуазэх Косовэ кыкыжыкыгъэ адыгэхэр.

ШОШЭУ ЯГЭХЭР

Нэбгырэ пэпчэ еж ышъхьэкIэ ыгъэунэфыгъэ шIошIэу иIэхэр зэрIожьмэ, зым ишIошI адрэм ышъхьэкIэ ыгъэунэфэу кыыхэкIыштыгъ. ГушыIэм пае, зэкIэхэм зэдрагъаштэу кьaло:

Плэгү хьумэ, ахьшэ бгъотышт, ау зым иIэсэмэгү ахьшэ кьехьы, адрэм — иIэджабгъу.

Плэгү хьумэ, хьэкIако уклошт, е цокьитIур зызтетIысхьэкIэ, гьогу утехьашт.

Пшүпэ хьумэ, IэшIу пшхышт е хьэкIэ Iанэ утелэбэшт.

Пэбг кьечьэхы хьумэ е шъхьац нэбзыир кьыIучэрагъо хьумэ, хьакиэ кьэкIошт.

Уплъызмэ, хьакиэ кьэкIо.

Атакъэр кьaломэ, хьакиэ кьэкIо.

КIэлэцIыкIур пхъанкIэмэ, хьакиэ кьэкIо.

Бэджэхьыр кьехы хьумэ, хьакиэ кьэкIо.

КIэлэцIыкIум Iупсыр Iучьэу ыIупшIэ рыджэгужьы хьумэ, кьещхышт.

КIэлэцIыкIур джэгүзэ шъхьатехьо зытырихьо хьумэ, Iахьыл горэм кьышэшт е дэкIошт.

Къэбарэу кьaлуатэрэм узтепсэкIэ, шьыпкьэ хьушт.

Унэгүшъхьэ хьумэ, угышт.

Уиджанэ зэпырыгъэзагъэу зыщыплъэмэ, узыфаер кьыбдэхьуштэп.

Нысэр ращыжьы хьумэ, апэрэ лъэужым иуцорэр шIэхэу дэкIошт е кьышэшт.

Лъэпэдыр зэпырыгъэзагъэу зыщыплъэмэ, узыфаер кьыбдэхьуштэп.

Уапэ чэтым зэпичмэ, узфаер кьыбдэхьуштэп.

Кукмяур зыджэкIэ, джыназэ хьушт.

НапIэр уджы хьумэ, зыгорэ плъэгъу пшIоигъоу плъэгъушт.

ТхьакIумэ кIоцIыр хьумэ, кьещхышт.

Къолэжьыр псым хао зыхьукIэ, хьаом зызэблихьушт.

Тыгъэр зыкьуахьэрэм ыуж гъунджэм уиплъэнкIэ шIоп.

Клэлэ мыгушылэр гьунджэм ибгьаплъэмэ шлоп, бзако хьушт.

Клалэр ныбэм елбыфэ уиклалэ,
Пкуашьо тесыфэ уипуры,
Къызищэклэ уиунэкьощ,
Зыпхэкьыклэ чылэ гьунэгьу.
«Зимыклалэ зыгьэджэгурэмрэ
Зыльэгуанджэ зэтедзагьэу щысымрэ
Садэхьашхы»,— Тхьэм ылуагь.

Тхьэм ылуагь: «Сышхэщтыгьэмэ щэрэ хьалыгьурэ щэхьу сшхы-
ныеп».

Шьузышлу зилэ хьульфыгьэр джэгум орэмыкложь,
Шьузы бзаджэ зилэр тхьаусхакло орэмыкложь.
Шьузышлу — клочлэрыпсэу,
Шьузы бзаджэр — нэпсырыклуал.

Адыгэхэм шлошлэу ялэу гушылэжьхэмклэ къэтыгьэу хьугьэхэм
къызэрагьэлягьорэмклэ, адыгэжьым ылуагьэу мышьыпкээ зи щылэп.
Адыгэм игушылэжь шьыпкээ заклэу зэхэт, игушылэжь чыжьэу «мап-
лэ», «мао». Ащ клочлэ пытэу хэлъым кьыхэкьлэу, ыпсэ чьакьорэп, уахь-
тэр теклорэп.

Гушылэжьыр лъэпкъым ыгу, ыпс, иакьыл, икьулай, игульыт,
идунэететыкл, идунэезэхашл. Адыгэр тыдэ зыщэлл игушылэжь «ыпсэ»
члинагьэп, ыжэ дэклыгьэп, непэ арын фае гушылэжьыр мышь кьээзгьэсы-
жыгьэри.

ШОП ЗЫФАЮУ КЪАХЭНАГЪЭУ АХЭЛЬХЭР

Косовэ кыкыжыгыгэ адыгэхэм агъэунэфыгъэу, шоп аюу, къахэнагъэу ахэльыр бэ пломэ хэукъуагъэ хъун. Мыхэм цыфым ищылэныгъэ кырыкlorэр зэклэри тхьэм илофэу алыгтэ, тхьэр лъэшэу ашлошгы мэху. Ау унагъом изэгъэфэнклэ, цыфым шъхьахынагъэр кыхэфакъомэ алошъ, ищыкыгъом щегъэжыагъэу юфыгъуабэхэм ащадзые фэдэу ащагъэщынэ. Гущылэм пае, «Тыгъэ кьохъэгъум угъолъэу, учые хьуштэп, узэу кыхыырэр хужьыштэп», е «Пчэдыж тыгъэр учыезэ кыптеспэмэ, унэмэ къащыкылэшт» алоштыгъ. Пчыхьэрэ пчэдыжэрэ унагъом юфыбэ елы. А уахътэм учыеу ущылгы зыхьуклэ, унагъом юфшлэнэу илым хэкырэп. Ахэр мышлоу алозэ, сабийхэр агъасэщтыгъ. Шоп зыфалорэм зэхэзыхырэр зэклэри щыщынэщтыгъ, ипсауныгъэклэ иягъэ къекыным энэгъеу.

Ащ нэмыкылу «Хьэдагъэ зилэ унагъомрэ гъунэгъу унагъомрэ азфагу псы дэмычгы зыхьуклэ, хьэдагъэ зэрымыт унагъом ущыгыкы хьуштэп» алоштыгъ. Ащи еплыкыкы гъэнэфагъэ фэпшыны плъэкышт. Хьэдагъэ зилэ унагъом ис цыфхэм аналэ атрагъэтыщтыгъ гъунэгъухэм. Унагъохэр благъэу зэкылъырысыщтыгъ, псы ахэм азфагу дэчынэу щытыщтыгъэп. Гъунэгъур гыкылу ежъэжмэ, хьэдагъэ зилэм ыналэ зэрэтетыщтыр нахь маклэ зэрэхуштым уехьырэхышэжынынэу щытыгъэп. Ащ пай ауштэу зыкылоштыгъэр. Е «Тыгъэ кьохъэгъум пылэгъэгъэ шыгыныныр зыщыплъэжы хьуштэп, тыгъэ темыпсэжъэу», «Тыгъэр зыкыуахьэрэм ыуж гъунджэм уиплэнынр шоп» алоштыгъ. Джащ фэдэ шлошлэхэмкы цыфхэр агъасэщтыгъэх, непи ахэр ахэльэу, защадзыеу щыт. Мы зигугъу къэтшыгъэ шлошыхэр Тыркуем ис адыгэхэми тэри тхэльэу щыт, джауштэу усэзэ адыгэм цыфыр егъасэ, епфу, елэжы.

ДЖЭНЧДЗЫНЫР

Косовэ исыгъэ адыгэхэм джэнчдыныр хьэрамэу, гунахьэу альытэ. «Цыфыр кызыхьуклэ, кырыклоштыр зэклэ тхьэм ынэтлэгу кыретхэ, ащ ухэлэзыхьан, кьэхуштым улыплъэн, зэбгъэшлэн плоу узфежьэклэ, тхьэм губж кыпфишышт» ало. Ало шьхьай, хэта цыфэу кьэхуштым ымыгъапэрэр? Етлани джэнч ябгъэдзэу кыуалорэр угу зиуубытэклэ, дэир хьумэ, ар джэнчым тефагъэу плон плъэклышт, ау дэгъу кыохьуллэмэ ар ауштэу хьун фэягъэу кыпщэхьу. Джащ фэдизэу гушылэ кыпагъэклы Косовэ исыгъэ адыгэхэм джэнчдыным, ау шытми, джэнчдыз лазэхэр ялэщтыгъэхэу къашлэжьы. Ахэр Абадзэмэ япхьоу Гуанэрэ Мэхьошмэ япхьоу Уахьидэрэ. Мыхэм алорэр шыпккэ хьуштыгъэ. Зибылым клодыгьи, сымэджэ хьылгэ зили, кьэщэн-дэклон юфыгъохэмкли, гьогу тыхагьи, кьулыкьум кьуагьи, былым кьафэклоштми, алэклэклэштми джэнчдызхэм зэклэ кьалон альэклыштыгъ. Ахэмэ адзыштыгъ джэнчыр лытагъэу — ар тлоклитлурэ зырэ хьун фэягъ. Кьыхагъэунэфыкы: джэнчдыным шыпккэ алоу тегушылэхэрэп, джэнч пфэзыдзырэм тхьауегъэпсэу еплэмэ хьуштэп, ащ ыпккэ ептын фай. Джэнчыр адзы зыхьуклэ, сырищ* (сатыр) ашы. Сырэ пэпчэ джэнчыр етлани шэу агошчы.

Апэрэ сырэм джэнчхэр мыщ фэдэ хьумэ кьарыккыхэрэр:

4 4 4 — пхьаблэ*, хьадэ кьэхушшт;

3 3 3 — шыкур, бэрчэт, шлу;

2 2 2 — нэпсы;

1 1 1 — дэгъоп.

Джэнчышьхьэр бгъу зыхьуклэ, дэгъу ало.

Ятлонэрэ сырэм джэнчыр мыщ фэдэ хьумэ:

3 3 3 — ар дэгъу, насып;

2 3 2 — дэклон, кьэщэн юфы зыхьуклэ, ыгуклэ шыкур ил, ау юфыр

зэпакъудыи;

2 2 2 — нэпсы;

1 2 1 — ыгуклэ фэгуитлу, тамэхэр псынклэх;

3 2 1 — хьаклэ кыпфэклошт

1 3 1 — макло ыкIи кьегъэээжъы, икIэпсэки екIы;

2 1 3 — мацтэ, ыгу цIыкIу;

2 4 3 — унагъом лы ыжъошт;

Ящэнэрэ сырэм джэнчыр мыщ фэдэ хъумэ:

3 3 3 — дэгъу;

2 3 2 — пчъэлупэр гушIуагъу, дэгъу хъушт ;

1 3 1 — дэгъоп, Iофыр зэпакъуды;

2 2 2 — пхъаблэ, дэгъоп;

4 4 4 — зэIагъахъэ, дэгъоп.

КъэIогъэн фае, Косовэ исыгъэ адыгэхэм ящылэныгъэ джэнчдыным чIыпIэ гъэнэфагъэ щиубытыгъэу зэрэщымытыр. «Къэхьурэр зэкири къэхьуштри тхъэм иIэмыр — ащ ухэIэзыхъажьынэу щытэп» аIо ахэмэ.

КЪЭЗГЪЭЗЭЖЬЫГЪЭ УНАГЪОХЭР*

Апэрэ купэу къэкложьыгъэхэр Адыгеим къэсыжьыгъэх 1998-рэ илъэсым шышъхьэу мазэм иапэрэ мафэм. А купым клэщаклоу илагъэр Чэмышьо Гъазий арыгъэ. Мы купым хэтыгъэ цыфхэм егъашэм къыздрахьаклыгъ яунэжъ, ячыгужъ агъотыжьыным иклэхъопс гугъэ. Илъэсишгъэрэ щэклырэ плырэм а гухэлтыр зыдадыгъыгъ, яжэдэмыклэу, апсэ хэмыклэу. Къэлогъэн фае, мы мафэр къэсыным пае илъэсиблэ тилышъхьэхэр Иофым ыуж итыгъэх. Апэрэ президентэу тилэгъэ Джарымэ Аслъан апэдэдэу Югославием ис адыгэхэр къызэрэкложьхэ ашоигъор къыщидуагъ черкесхэм язэфэсэу (Международная черкеская ассоциация) 1991-рэ илъэсым къалэу Налшык щызэхашэгъагъэм. Ащыгъум ащ къышыгушылэгъагъ Косовэ къыкыгъэгъэ клэлэ ныбжьыклэу Цэй Адэм. Ащ ыуж илъэсиблырэ а Иофым изэшлохын ыуж итыгъэх цыф зэфэшъхьафхэр, IэнэтIэ ин зиIэ цыф гъэсэгъабэ ащ хэлэжьагъ.

Косовэ исыгъэ адыгэхэр къэщэжьыгъэнхэмкIэ Иоф гъэнэфагъэ зышлагъэхэу зыцIэ къетлуагъэхэу Джарымэ Аслъан, Чэмышьо Гъазий, Къуекъо Асфар зыфэпIощтмэ Бэджэнэ Мурати зэу ащыщ. Къэкложьыгъэ цыфхэм (апэрэ купыр) тхылгъэу апылын фаер зэкIэ ащ Косовэ къыщигъэхъазыри, мы хэгъэгум къыздищэжьы, МИД-ым иIофышIэхэм аIэклигъэхъагъ. Джары Иофым ублапIэу фэхьугъагъэр. Ар 1996-рэ илъэсыр ары зызэшлуахыгъэр.

Мы апэрэ купыр къызеклыжьым, Югославием зао щыклоштыгъ, ау а заом ижы стыры пкIэгъуасэу къыхьырэм ылыцIэщтыгъэхэми, джыри къанэсыгъэпагъэп. Къэкложьынэу зызгъэхъазырыжьыгъэхэр ямылькоу егъашэм аугъоигъэр хэплъэ-хэклижъ дэдэ мыхъоу зыгорэ клахыжьыным, чыгоу ялагъэм уасэу тефэрэр къалэклэхъажьыным клэнэцIэхэу зызэтыраIажэщтыгъ, ау къагурылуагъ, ащ зи пкIэ зэримыIэр. Цыфэу къэкложьрэ пэпчъ килограмм щэкI нахъ мыбэу Iальмэкъ ыIыгъын фи-

---

* Мы унагъохэм зэкIэлыкылуакIэу яIэр Чэмышьо Гъазий итхылгъэу «Псыкыкыжьым илъэгъохэщхэр» зыфиIорэм къыдэтхыгъэх.

тыгь нылэп. Ащи езэгъхи, апэрэ купыр Мыекъяупэ къэкложьыгь. Ахэр самолеткIэ къалэу Минводы къэбыбыжьыгьгэх. ЕтIанэ тиреспубликэ икIыгьэ автобусхэмкIэ ядэжь къашэжьыхи, кIэлэцIыкIу IыгьыпIэу Лениным иурам, 130-м тетым чIагьэтIысхьагьгэх унэгьо тIокIырэ щырэ хьухэу.

Апэрэ унагьор Абази (Бэслыней) Изедин иунагьу, къэкложьынхэм ыпэкIэ къалэу Милошево дэсыгьгэх. Изедин 1957-рэ ильэсым къэхьугь. Иунагьо нэбгырихь бынэу мэхьу, ишхьхэгьусэу Сание 1961-рэ ильэсым къэхьугь. Япшгашгэхэу Нурджихьан — 1981-рэ, Нуран — 1982-рэ, якIалэхэу Недим — 1985-рэ, Музахьид — 1988-рэ ильэсхэм къэхьугьгэх. Мы унагьом къызыкIожьыгьгэхэм щегьэжьагьгэу гушIуагьгохэр къехьу-лIагьгэх. Унэ дэгьу чылэу Мафэхьаблэ щафашIыгь. Ар фирмэу «Санэм» аригьэшIыгьэ унэ дэгьухэм ащыщ. Урамэу Косовская, 2-м тесых, мэпсэух, мэлажьгэх.

Япшгашгэу Нурджихьан Дамаск щыпсэурэ адыгэ кIалэ горэм дэкIуагь, ащ щэпсэу. Япшгашгэу Нурани ышыпхьу дэжь кIуагьгэу Iоф щешIэшгь къэт. ЯкIалэу Музахьиди республикэ гминазиер къызеух уж Сирием кIуагьгэу Дамаск университетым щеджэ.

ЯтIонэрэ унагьоу къэкложьыгьгэр Абази (Бэслыней) Садие иунагьу. Садие 1935-рэ ильэсым къэхьугь, къалэу Милошево щыпсэуштыгьгэ, ащ ыпхьоу 1964-рэ ильэсым къэхьугьэ Сание игьусэу къыздишэжьыгьагь. Сание мыщ къызэкIожьым ыуж Тыркуе хэгьэгьум щыIэ адыгэхэм ащы-щэу Едыдж кIалэ горэм дэкIуагьгэу къалэу Анталием щэпсэух. Садие чылэу Мафэхьаблэ щэпсэу урамэу Российская, 7-м. Мыщ иунэ фондым имылыкIу ашIыгьгэхэм ащыщ.

Ящэнэрэ унагьор Абази (Бэслыней) Абдулахь иунагьу. Ар 1962-рэ ильэсым къэхьугь. Ахэри къалэу Милошево щыпсэуштыгьгэх. Абази ишхьхэгьусэу Сабихьат 1962-рэ ильэсым къэхьугь. Мыщ къызэкIо-жьхэм япшгашгэу Нурийрэ якIалэу Амаррэ (1989-1990-рэ ильэсхэм къэхьугьгэхэр) къыздашэжьыгьгэх. Ахэм ауж 2000-рэ ильэсым шгьэо цыкIу къафэхьугь — Аслъан фаусыгь, Джарымэ Аслъан ицIэджэгьу хьунэу аIуи.

Мы унагьори чылэу Мафэхьаблэ урамэу Косовская, 6-м щэпсэу. Мыхэм яуни фондым фаугьоигьгэ ахьщэмкIэ ашIыгьгэхэм ащыщ.

ЯплIэнэрэ унагьоу къэкложьыгьгэр Хьасани (Жьэу) Щаип иер ары, ар зэкIэ къэкложьыгьагьгэхэм анахьыжьыгь. 1903-рэ ильэсым къэхьугь, Д. Становце щыпсэуштыгь. Ащ ишхьхэгьусэу Фахьрий 1918-рэ ильэ-сым къэхьугь. Япхьоу Зулейха 1953 ильэсым, якIалэу Мухьамэд 1968-рэ ильэсым къэхьугьгэх. Мыхэм яунагьуи Мафэхьаблэ урамэу Мира, 7-м щэпсэу. Яунэ фондым имылыкIу ашIыгьгэхэм ащыщ. Мы унагьом сэ бэрэ сыхэхьагь, сэшIэх, шIу сэлгэгьух. Гукьао нахь мышIэми, унагьом

ышъхъэу Шаип идунае ыхъожьыгъ. Фахърий унагъом янэуи ятэуи къэнагъ пломэ ухэукъоштгэп. Ар лъэшэу цыф тхъагъоу, гупсэфэу шыт. «УкIэлъырысыгъэ зпыткIи уезэщрэп» зыфалорэм фэд. Мы бзылъфыгъэм охътабэ къыстыригъэкIодагъ, ау иуахътэ пкIэнчъэу ыгъэкIуагъэу пIон плъэкIыштгэп. Сыда зыпIокIэ ышIэу къытфилотагъэр зэрэстхыжьи-рэм гуахъо хигъуатэу къысшыхъуштыгъ. Фахърий къыздэкIожьыгъэр чIыпIэ рэхъат, чIыпIэ мафэ фэхъунэу фэсэIо. Мы тхылтыр стхынымкIэ, ащ лъэшэу ишIогъэшхо къысыгъэкIыгъ.

ЯкIалэу Мухъамэд Шэуджэнхъаблэ шыщ бзылъфыгъэ дахэ, КIубэмэ япхъоу Зарема, къыщагъ, сабий дэхэхъурае апIу, МухIамер кIалэм фау-сыгъ. Нысэм Мухъамэд яни ышыпхъуи ылыгътэхэу, шъхъэкIэфэшхо хэлъэу мзэкIо. Мухъамэд апшъэрэ гъэсэнныгъэ иI, Иорданием Аманскэ-исламскэ университетыр къыщиухыгъ. Непэ «Всемирная организация исламского призыва» зыфилорэм Iутэу мэлажъэ.

Ятфэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Рифат иунагъу. Рифат 1929-рэ илъэсым, ишъхъагъусэу Бахърие 1936-рэм къэхъугъэх. Мыхэр язакъоу псэуштыгъэх. Мафэхъаблэ урамэу Российская, 8-м яунэ тет. Мыщ къэкIожьынхэм ыпэкIэ Д. Становце шыпсэуштыгъэх. Яунэ фондым фау-гъоигъэгъэ мылкъум хашIыкIыгъэхэм ащыщ. Гукъао нахъ мышIэми, Рифат чъэпыогъу мазэм 2006-рэ илъэсым идунае ыхъожьыгъ. Мафэхъаблэ дэт къэхалгэм щагъэтIылыгъ. Джэнэтыр унэ фэхъунэу тыфэлъаIо.

Яхэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Медихъа иунагъу. Ар 1953-рэ илъэсым, ышыпхъоу Мурвет 1966-рэ илъэсым къэхъугъэх. Ахэри Д. Становце дэсыгъэх. Мурвет апэдэдэу адыгабзэкIэ Югославием шыригъэдженэу езгъэжъэгъагъэр ары, джы непэрэ мафэм Мафэхъаблэ дэт поликлиникэм Iоф шешIэ медсестрау, ежъхэри щэпсэух урамэу Российскэм, яунэ фондым имылкъукIэ ашIыгъэхэм ащыщ.

Яблэнэрэ унагъор Абай (ГутIэ) Имер иунагъу. Ар 1951-рэ илъэсым, ишъхъэгъусэу Мевлюдэ 1962-рэ илъэсым къэхъугъэх. Мыхэмэ пшъэшъи-щырэ зы шъэожьиерэ яIэу зэдапIух. Япшъашъэхэр: Амина — 1983-рэ, Юсра — 1985-рэ, Амира — 1987-рэ, якIалэу Хъарис — 1991-рэ илъэсхэм къэхъугъэх. ГухэкI нахъ мышIэми, мыхэр къызкIожьыгъэхэм щегъэ-жъагъэу кIэлэцIыкIу IыгъыпIэм иунэу Лениным иурам, 130-м чIэсыхэу мэпсэух. Мафэхъаблэ ащыфырагъэжъэгъэ унэр джы къызынэсыгъэм амыухыгъэу шыт, мылкъу зэрямыIэм кыхэкIэу. А унэр урамэу Рос-сийская, 2-м тет, ащ Iофэу епшIылIэн фаер бэдэд, уухыным пай.

Мыхэм япшъашъэу Амина Тыркуе хэгъэгум кIуагъэу Iоф шешIэ. Япшъашъэу Амира мыгъэ республикэ гимназиер къыухи, Адыгэ къэралыгъо университетым къэралыгъуабзэхэр зыщзэрагъашIэрэ факультетым чIэхъагъэу щеджэ.

Янэрэ унагъор Абай (ГутIэ) Рамадан иунагъу, ар 1962-рэ илъэсым къэхъугъ. КъэкIожьыным ыпэкIэ Д. Становце шыпсэуштыгъ. КIэлэ

зикэмыщ. Мафэхьаблэ урамэу Мира, 9-м щэпсэу. Иунэ фондым имыль-
кукIэ ашыгэхэм ащыщ.

Ябгьонэрэ унагьор Бастыры (Тхьагьушь) Осмэн иунагьу. Осмэн
1965-рэ ильэсым, ишхьэгьусэу Мухьерем 1971-рэ ильэсым кьэхьугьэх.
Мыщ кьэкложьынхэм ыпэкIэ кьалэу Милошево щыпсэуштыгьэх. Ахэ-
мэ шьэуитIу кьыздашэжыгь. Ахэр Нармине — 1993-рэ, Энес — 1997-рэ
ильэсым кьэхьугьэх, тIури республикэ гимназием шеджэх. Непэ Осмэн
Iоф шешIэ тырку фирмэу «Курмел Гюл»¹ зыфиIорэм, ишхьагьусэу
Мухьерем кафэу «Дышгэпсым» ипщэрыхьаку. Мафэхьаблэ урамэу Ко-
совская, 4-м щэпсэух. Яунэ фондым имылькукIэ ашыгэхэм ащыщ.

ЯпшIэнэрэ унагьор Кавкази (Тыгьужь) Абдулахь иунагьу, ащ ишхь-
агьусэу Мэлихьат 1965-рэ ильэсым кьэхьугь. Ахэмэ кIэлитIу яIэу кьа-
лэу Липьян кьикIыжьхи кьэкложьыгьэх. ЯкIалэхэу Бурхьан — 1992-рэ,
Орхьан — 1996-рэ ильэсхэм кьэхьугьэх. Мыщ кьызэкложьхэ ужым, 2000-
рэ ильэсым, шьэожьыеу кьафэхьугьэм Эрдин фаусыгь. Мыхэр кьызы-
кложьыгьэхэм шеггэжьагьэу непэ нэс кIэлэцIыкIу IыгыпIэм иунэу Ле-
ниным иурам, I30-м тетым чIэсых. Унэу Мафэхьаблэ урамэу Россий-
ская, 1-м ащыфырагэжьагьэр ныкьошIэу щыт, мыльку зэрямыIэм
кьыхэкIыкIэ. Унэм итеплэ дэгьу фэд, ау унэклощым джыри Iэ нэсыгьэп.

ЯпшIыкIуэнэрэ унагьор Османи Абедин иунагьу. Ар 1955-рэ ильэ-
сым кьэхьугь, кьалэу Митровицэ кьикIыжьыгь. Абедин ильэпкьыкIэ
тырку, янэ Боснием щыщ бзыльфыгь. Адыгабзэ ышIэрэп, кьыгурыIорэп,
ау ишхьагьусэу Чэфсере Жьэухэм япхьу, адыгэ, 1964-рэ ильэсым кьэ-
хьугь. Мыхэм пшэшэ цыкIуитIу яIэу кьэкложьыгьагьэх. Ахэр Сарэ —
1988-рэ, Сумее — 1993-рэ ильэсхэм кьэхьугьэх. Мыщ кьызэкложьхэм
ыуж, 2002-рэ ильэсым, шьэожьые кьафэхьугь. Ащ Кьадыр фаусыгь,
кьадыр чэщэу кьэхьугьэти. Япшэашэу Сарэ Адыгэ кьэралыгьо уни-
верситетым кьэралыгьуабзэхэр зыщзэрагьашIэрэм ифакультет
чIэхьагьэу шеджэ. Непэ мы унагьор Мафэхьаблэ щэпсэу, урамэу Ко-
совская, 3-м тесых.

ЯпшIыкIуIонэрэ унагьоу кьэкложьыгьагь Хьасани (Жьэу) Нэдж-
медин иунагьо. А унагьор Д. Становце кьикIыжьыгьагь. Ишхьагьу-
сэу Сафийе 1963-рэ ильэсым кьэхьугь. Ахэмэ зы шьаорэ пшэшэитIурэ
яI. ЯкIалэу Абдулахь — 1988-рэ, япшэашгэхэу Резан — 1995-рэ, Рей-
хьан — 1996-рэ ильэсхэм кьэхьугьэх. Зэрэунагьоу 2004-рэ ильэсым
дэкIыжьхи кьалэу Митровицэ кложьыгьэх. Унэу афрагэжьагьэр
афамышIэу, ежхэми ашIынэу мыльку ямыIэу зэхьум, агу кIоди
дэкIыжьыгьэх. Мыхэм яунагьэр Мафэхьаблэ урамэу Российская, 8-м
тетыгь.

---

¹ «Курмел Гюл» — Тырку кьэралыгьом ифирмэу кьалэу Мыекьуапэ дэт. Ащ
дзыохэр шадых.

Япшыкүщэнэрэ унагъор Хьасани (Жьэу) Абдулахь иунагъу. Ар 1949-рэ ильэсым кьэхьугъ. Иунагъо Д. Становце, щыпсэуштыгъ. Ишьхэгъусэ Эльмез 1949-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ахэмэ кӀэлитурэ зы пшьашьэрэ кьыздащэжыгъ. ЯкӀалэу Йенал — 1981-рэ, япшьашьэу Саиме — 1982-рэ, якӀалэу Хьарун — 1984-рэ ильэсхэм кьэхьугъэх. Абдулахьрэ ипшьашьэу Саимэрэ фирмэу «Курмел Гюл» зыфилорэм юф шашӀэ. Непэ ахэр Мафэхьаблэ щэпсэух, урамэу Косовская, 7-м яунэ тет.

ЯпшыкүплӀэнэрэ унагъор Цэй Искандер иунагъу. Ар 1949-рэ ильэсым, ишьхэгъусэу Цэй Нэджмие 1955-рэ ильэсым кьэхьугъэх. Ахэр Д. Становцэ щыпсэуштыгъэх. Мыхэмэ кьуищ яӀ. Ахэр зӀкӀэри гьэсэнугъэ зилӀ кӀалӀэх. ЯкӀалэу Хьиндаз 1980-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ащ Адыгэ кьэралыгъо университетым юридическэ факультет кьыухыгъ, непэ судебнэ приставэу юф ешӀэ. ЯтӀонэрэ кӀалэу Бинас 1982-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ар Пшызэ шьолъыр имедицинскэ академие икьутамэу Мыекьуапэ дэтым иятфэнэрэ курс исэу щеджэ. Яцэнэрэ кӀалэу Умар 1984-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ар динымкӀэ апшьэрэ гьэсэнугъэ зэригъэгъотынэу Саудовскэ Аравием кӀуагъэу щеджэ. Мы унагъор Мафэхьаблэ урамэу Косовская, 12-м щэпсэу. Мыхэм яунэ Тэхьутэмыкьое районым имылькүкӀэ ашыгъэгъэ ун, ашыгъум районым ипэшагъ Демчук Николай Васильевичыр. Непэ кьызнэсыгъэми Демчук Н. В. ахэм кьальӀплӀэ, кьадеӀэ яӀофхэр зэшӀахынымкӀэ.

Япшыкүтфэнэрэ унагъор Цэй Исхьакъ иунагъу. Ар 1947-рэ ильэсым кьэхьугъ. ИунагъокӀэ Д. Становцэ щыпсэуштыгъ. Исхьакъ исэнэхьаткӀэ артист, ау мышц юф шишӀэрӀп. Ишьхэгъусэу Маринэ 1951-рэ ильэсым кьэхьугъ. Мыщ кьызӀэкӀожьхэм кӀэлиплӀ кьыздащэжыгъ. ЯкӀалэу Алкьэс 1976-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ар кьалэу Налщык щеджагъ, Кьэбэртгэ-БӀлкьар университетым псӀоӀлӀэшӀынымкӀэ ифакультет кьыухыгъ. Непэ псӀоӀлӀэшӀэу «Адыгпромустроим» юф шешӀэ, кьышагъӀп. Япшьашьэу Нефсет 1978-рэ ильэсым кьэхьугъ, 2002-рэ ильэсым Адыгэ кьэралыгъо университетым юридическэ факультет кьыухыгъ. Непэ ГУИНЫМ ютэу юф шешӀэ. ЗӀкӀэ кьӀэкӀожыгъэхэр а пшьэшэжыьем игугъу кьӀпшы зыхьукӀэ нэмыкӀэу кьэхьух, «ар дэгъу дэд сырӀэ лӀэныкьомкӀи» аӀошӀ, лӀэшэу рӀгушхох, щӀегушӀукӀых. Япшьашьэу Пшызэ 1983-рэ ильэсым кьэхьугъ, ащи ышыпхьу нахьыжк кьыухыгъэ дэдэр кьеухы ыкӀи юфи ешӀэ судебнэ приставэу.

ЯкӀалэу Нарт 1979-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ар Германием шыӀэу мӀлажьӀэ. Мы унагъор Мафэхьаблэ щыпсэурэ унагъохэм ашыщ. Ахэр урамэу Косовская, 14-м тесых. Яунэ Цэй Руслъан Кьасимэ ыкьор зипӀэщӀгъэ МыекьӀопэ пивэшӀӀ заводым имылькүкӀэ ашыгъэхэм ашыщ.

Япшыкүхэнэрэ унагъор Цэй Адэм иунагъу. Адэм 1956-рэ ильэсым кьэхьугъ. Ар иунагъокӀэ Д. Становцэ щыпсэуштыгъ. Ишьхэгъу-

сэу Еминэ 1960-рэ ильэсым кьэхьугь. Ахэмэ зы пхьурэ кьуитIурэ кьыз-дащэжыгыгэх. Адэм непэ фирмэу «Курмел Гюл» зыфIорэм Iоф шешIэ. Япшбашгьэу Румейсэ 1987-рэ ильэсым кьэхьугь. Ащ 2005-рэ ильэсым республикэ гимназиер кьыгухыгь, непэ Сирием шыIэу Iоф шешIэ. ЯкIалэу Лукман 1989-рэ ильэсым кьэхьугь. Непэ профтехучилищым шеджэ, слесарь сэнэхьат зэриггэгьотынэу. ЯкIалэу Ильяс 1993-рэ ильэсым кьэхьугь, ар республикэ гимназиер шеджэ. Мыщ яунагьо Мафэхьаблэ урамэу Российская, 5-м шэпсэу. Яунэ Тыгьужь Заудинэ имылькукIэ ариггэшIыгь.

ЯпшыкIублэнэрэ унагьор Цэй Исмахьил иунагьу. Исмахьил 1931-рэ ильэсым кьэхьугь. Ишгьхэгьусэ илэжьэп, кьэмыкIожьхэзэ лагьэ, Д. Становцэ шыпсэуштыгыгэх.

Исмахьилэ кьызэкIожьым зы кьорэ пхьуитIурэ кьыздищэжыгыгь. ИкIалэ Абдурахьман 1966-рэ ильэсым кьэхьугь, троллейбуснэ паркым рабочэу Iоф шешIэ. Ыпхьоу Ресмийе 1971-рэ ильэсым кьэхьугь. Туркуем кьыкIыжыгыгэ адыгэ кIалэ дэкIуагь, сабыеу кьыфэхьугьэм Эльбус фаусыгь. Исмахьил ыпхьу нахьыкIэу Исмийе 1976-рэ ильэсым кьэхьугь, Iоф ымышIэу унэм ис. Цэй Исмахьилэ непэ азенаджэу Мыекьуапэ дэт мэщытым иI. Иунагьо Мафэхьаблэ урамэу Российская, 3-м шэпсэу.

ЯпшыкIуенэрэ унагьор Цэй Мусса иунагьу. Мусса 1950-рэ ильэсым кьэхьугь. Ащ иунагьо Д. Становцэ дэсыгь. Мусса мыщ кьызэкIожьым янэу Адие, 1924-рэ ильэсым кьэхьугьэр, игьусэу кьэкIожьыгь. Ау, гукьао нахь мышIэми, Адие 2005-рэ ильэсым шэкIогьу мазэм идунэе ыхьожьыгь. Адие зыдэкIуагьэ дунаер нэфы фэхьунэу бэрэ сыфэлъало. Ар лъэшэу нью Iушыгь, «акьыл закI» зыфIорэм фэдагь. Мы тхылтым иггэхьазырын илахьышIу хишIыхьагь. Сыдигьорэ уахьтэ сеолагьэми кьысажэу шысыгьэм фэдагь. ЫшIэрэмкIэ кьогьу-кьуальхьэ кьыздешIагьэп. Зэгорэм кьысилогьагь икIалэрэ ипшгэшьитIурэ Косовэ кьызэри-нагьгэхэм зэриггэгьэфынчьэрэр, зэрафэзэщ зэпытыр.

Мусса ишгьхэгьусэу Нэджбие 1953-рэ ильэсым кьэхьугь. Ахэмэ якIалэу Рэджэб игугьу кьэсшынэу сыфай. ГушыIэу сшIэрэм ащ ишIуагьэ кьезгьэубытышьун слоу сшIэрэпышь тIэкIу сэгумэкIы. Пелэн дышгьэ ыуас. Рэджэб цыкIу дэдэу, ильэс 13 нахь ымыныбжьэу, ихэггэгьу кьэкIонэу зэрэкIэхьопсыштыгьэм шэхьу хэмыльэу, мыщ шыраггэдженэу кьалэу Мыекьуапэ 1994-рэ ильэсым кьащэ. Ар республикэ гимназиер ештэ. Ежь Косовэ зыщэлэм урысыбзэр нэмыкI кьэралыгьуабзэм фэдэу зэриггашIэштыгь, арыти кьин ымыльэгьоу дэгьу дэдэу мыщ шеджагь. Рэджэб олимпиадэ зэфэшгьхьафхэм адыгабзэмрэ хьисапырэмкIэ апэрэ чьыпIэхэр кьащишьыштыгь. Гимназиер дышгьэ медалькIэ кьыухи, ушэтын экзаменхэр ымытэу Адыгэ кьэралыгьо университетым

члэхягь, ыкIи университетыр дэгъу дэдэу кыухыгь, физикэмкIэ риггээ джэнхэу. Джы непэ Рэдждэб Къэралыгъо аттестационнэ къулыкъум Iоф шешIэ, аспирантурэм чIэс, «Теория языка» зыфилорэ сэнэхьатым зыфегъасэ. 2005-рэ ильэсым кышцагь ШатIэкъомэ япхъоу Бэлэ. Унэгъо дахэ хъунхэу сафэлыао. Мы тхылъым кыдэхьаштхэр сыугъоинымкIэ Рэдждэб ишуагъэ кысиггэкIыгь, тхьаеггэпсэу есэло.

Рэдждэб ышыпхунахьыкIэу Хьамидэ (1981-рэ ильэсым къэхьугь) 2004-рэ ильэсым унагъо ихьагь. ДэкIуагь ар Тьркуем кыкIыггэ адыгэ кIалэу Хьаткъо Махьмэт. Ахэм 2006-рэ ильэсым пшгэшгэ цыкIоу къафэхьуггэм Хьалимэ фаусыгь. Къыхэггэшыггэн фае къэкIожьыггэхэм запэгъокIхэм, апэрэ джэгоу ашыггэаггэм Хьамидэ дэхэ дэдэу кызыррэшышгъоаггэр. Ащ иккэшьуакIэ зыгу римыхьыггэ зы нэбгыри Iутыггэп. ЕггашIэм сценэм тетэу къашьоштыггэм фэдэу къащыхьуггэагь зылгэггэхэм.

Джыри Цэйхэм зы кIалэ яI, ар 1990-рэ ильэсым къэхьугь. Республикэ гимназием шеджэ. Мыхэм яунагъо бэрэ сихьагь, яунэхэр гүIэтыпIэх, нэфынэх, ар ауштгэу къзышырэр ежэ унаггэм цыфэу исхэр арых. Цэй Мусса иунагъо Мафэхьаблэ, урамэу Мира, 1-м шэпсэу. Яунэ Цэй Аслъан Къасимэ ыкгъор зипэщэггэ Мыекгопэ кондитерскэ фабрикем имылькукIэ ашыгь.

ЯпшыкIубггонэрэ унаггор Цэй Енвер иунагъу. Ар 1955-рэ ильэсым къэхьугь, Д. Становцэ дэсыгь. Ишгхэггусэу Везирэ 1953-рэ ильэсым къэхьугь. Ахэм къуитIурэ зы пхьурэ кыздащэжыгь. Енвер фирмэу «Курмел Гюл» зыфилорэм Iоф шешIэ.

ЯкIалэу Иса 1982-рэ ильэсым къэхьугь. Ащ унэхэм яггэдэхэн, яггэцкIэжыкI хэшыкI фыриIэу Iоф ешIэ. Япшгашгэу Сурийетэ 1984-рэ ильэсым къэхьугь, заочнэу Адыгэ къэралыгъо университетым шеджэ, лгэпкэ факультетым. ЯкIалэу Менсур 1990-рэ ильэсым къэхьугь, республикэ гимназием иеджакIу. Мыхэр Мафэхьаблэ урамэу Косовская, 10-м шэпсэух. Яунэ фондым имылькукIэ афашыгь.

ЯтIокIэнэрэ унаггор Цэй Имер иунагъу. Имер 1962-рэ ильэсым къэхьугь, иунаггокIэ Д. Становцэ дэсыгь. Имер ишгхьаггусэу Хазбийе 1973-рэ ильэсым къэхьугь, ыльгэпкыкIэ — албанк, адыгабзэ ышIэрэп. КъызэкIожьхэм пшгэшгытIурэ зы шгьаорэ кыздащэжыггэагь. Япшгашгэхэу Мейса — 1991-рэ, Мерсийе — 1992-рэ ильгэхэм къэхьуггэх. ЯкIалэу Еркъан кызэкIожьхэм цыкIу дэдагь. КъэкIожьыггэхэм зкIэхэм анахьыкIагь. АнахьыкIэр анахь кIас зэралорэр къаггэшгыпкэжгэу, мы кIэлэцыкIум гушIопкIэ-шIухьафтынэу машинэ ВАЗ-2106 кыратыггэагь шгэрджэс бизнесменхэу Охьутэ Александрэрэ Адэмэкъо Альбертрэ.

Мы унаггэм мы хэггэгум 2003-рэ ильэсым кышыфэхьуггэ пшгэшгэжгыем Мэрджанэт фаусыгь. Мыхэм ясабийхэр кIэлэеджакIох,

емыджэхэрэм янэ адис. Машинэ яI, Имер ащкIэ кыгыгахэрэм унагъор рийыгъ. Чылэу Мафэхьаблэ дэсых, урамэу Косовская, 8-м щэпсэух. Яунэ фондым имылькукIэ ашыгыгэхэм ащыщ.

ЯтIокIэнэрэ зырэ унагъор Цэй Юсыф иунагъу. Юсыф 1979-рэ ильэсым кэхьугъ, Д. Становцэ щыпсэуштыгъ. Джы непэ изакъоу мэпсэу, унагъо иIэп. Мафэхьаблэ урамэу Мира, 13-м тес. Иунэ фондым имылькукIэ ашыгыгэхэм ащыщ.

ЯтIокIэнэрэ тIурэ унагъор Цэй Махьир иунагъу. Махьир 1983-рэ ильэсым кэхьугъ, Д. Становцэ дэсыгъ. Мафэхьаблэ урамэу Российская, 8-м иунэ тет. Ари фондым имылькукIэ ашыгыгэхэм ащыщ.

ЯтIокIэнэрэ щырэ унагъор Цэй Индрыс иунагъу. Индрысэ 1968-рэ ильэсым кэхьугъ. Д. Становцэ дэсыгъ. Мыщ кыщицагъ Джарымэхэм ащыщэу Заремэ, ащ шэзожыые кызафэхьум Хьазрэт фаусыгъ, Шэзумэн Хьазрэт ицIэджэгъу хьунэу алуи. Индрысэ иунагъокIэ Мафэхьаблэ щэпсэу, урамэу Косовская, 11-м иунэ тет.

Косовэ кыкIыжыгыгэ адыгэхэр кызэкIожьхэм, кьэсэшIэжыы, тилэшхьэтетхэр аужы итэу, яIофхэм агъапэхэ зэхьум, зэкIэ адыгэхэр апылыгыгэх гуетныгыгэ фыряIэу. Ау непэрэ мафэм ахэр тIэкIу ащыгъупшагэхэба пIонэу щыт. КьэкIожыгыгэхэм ащыщхэр джы кызнэсыгъэм унэ ямыIэу кIэлэцIыкIу IыгыпIэм иунэ чIэсых. «ГьэшIэгъона чIэхсэмэ? Нэбгырэ тхьапша, унэгъо тхьапша унэ имыIэу Адыгеим исыр?!» зыIонхэри кьахэкIынкIи хьун. Тэрэз, ау ахэр нэмыкI шыIэкIэ-псэукIэм шапIугъэх, нэмыкI шыIакIэм есагъэх, ащ пай агухэр кIодынышь, зсагъэхэм агъээжыныным ищынагъо шыIэ мэхьу. Мы апэрэ купэу Чэмышьо Гьазий зипашэу кьэкIожыгыгэхэр нахь бэу кынагъэх, ау щытми, япшыкIутIонэрэ унагъор зэрэпсаоу икIыжыгыгъ, щымыIэм кыыхэкIэу. КьэкIожыгыгэхэм Iоф зэхэдз амышIэу зэралэкIэу Iоф ашIэ, яунагъо изэгъэфэн дэлажэх. Ябзыльфыгыгэхэр унэм исхэу унэгъо Iофыр ашIэ — ахэр бысымгуащэх: ясабийхэр кьафэхьух, апIух, алэжыых. ЯкIалэхэр кIэлэ дэгъух: ешыуакIуи, хэтакIуи ахэтэп, унэгъо итэкъухьы иIэп.

Мафэхьаблэ чылэм изытет непэ уигъэрэзэнэу шыта, шымыта? СишIошIыкIэ, уигъэрэзэн дэдэу щытэп. ЧыпIэу кыыхагыгэр зэкIэхэм ашIодахэу, ашIодэгъоу аIо шхьай, сэ сшIодэгъоп, тхыльеджэхэм агу кысарэмыгыбагъ. Чылэр зыдэщысым псыхьо горэ пэблагъэу щытэп — ар адыгэ тIысыкIэп, чылэр зыдэщысыр шьоф-пцIырапцIын, жьэу кьепщэрэр зэкIэри бгъу пстэухэмкIэ кьяо. Кьалэу Мыекъуапэ пэблагъэп, пэчыжьэп, нахь блэгъаIоу кьагъэтIысыгыгагэхэмэ нахьышIу хьущтыгыгэ. Чылэ кIоцIым удэтэу укIо зыхьукIэ, ульэпаозэ окIо, гьогу тэрэз зэрямыIэм щэхьу хэмыльэу, ошх кьещхыгыгэу уздахьэкIэ, псынжкым ухэнэ. Ягъогухэр эщрэ мзазахэ. Чылэм кIэлэцIыкIу IыгыпIэ дэтэп, телефонхэр унагъохэм яIэхэп. Мафэхьаблэ ублэпIэ классхэр яплIэнэрэ

классым нэс кышцзэуахын фай, культурэм иунэ гори ящыклагъ, ау ахэм ядунэзэхашлэ елытыгыгэу культурэм иунэ зэрямыэми зыкнн ыгъэт-хьаусыхэхэрэп.

Якцали, япшгашыи, яини, яцкыкнн ильэсипшн зыныбжкыым шеггэ-жыагыгэу нэкыр алыгъ, нэмазыр ашы. Бэрэскэшхо нэмазым Мафэхьаб-лэ дэсхэр зэкнэ Мыекьопэ мэщытым кьэкнх. Шшошхьуныгыгэу тхэм фырялэм кыыхэкнэу мыхэм анэхэм нурэр кьакнхы.

Косовэ кьикннжыгыгэхэр мэкнэ дэдэ мэхьух пчъаггэмкнэ, ау цыфыгыгэу, лэдэбэу ахэлъыр плэггун фай нахь, кьэпнн плэкннэу шы-тэп. Арышгъ, сыкьяджэ тиныбжыкнэхэм анэхэр гуфаплгэу Косовэ кьикннжыгыгэу адыгэхэм яплгынхэу, джашыггум дунаер нэмыкн шыпккэу зэхашлэшт.

Ятннэрэ купэу кьэкнжыгыгэхэм гьогу чыжкэ кьакнн фаеу хьуггэ. Ахэр зэо мэшгуаеи кыыхашыжыгыгэх, ау, кьэлоггэн фаер, мыхэм кьэкнжыкнн юфымкнэ теубытэггэу шыпккэу ялэу зэрэщымытыггэр ары. Ахэм ащышхэр аукннхэу чыпнн ифаггэх, альэггэу зэиунэхэр аггэс-тыггн кыыхэкнн, ау сыдми тхэр кьадеплнн псаоу ашгхэу кырахы-жкэжнн Стамбул кьекннлаггэх. Ащышхэр ащ кьинэнхэу фэгг, ау кьа-дэмыхьу зэхгум, «чыгужкыым» кьэкнжыкннэу тыраубытагъ. А купым Кьуекьо Асфар ипэцагъ. Ашыггум ащ ггэзетгэу «Адыгэ макгэм» ире-дактор шгхьалэу юф ышлэштгыгъ. Ятннэрэ купыр зэкнэмкнн унэггуйи зэрэхьуштыггэхэр. Ахэр 1999-рэ ильэсыи маим и 5 Адыгеим кьэсы-жыгыгэх. Кьалэу Шгьачэ кьухьэкнэ кьекнхн, етннэ автобусхэмкнэ апэ-гьокннн кьащжкыгыгэх.

Апэрэ унаггэу ятннэрэ купым хэтыгъ Абази (Бэслыней) Сэфэр иунаггэ. Унаггэр кнэлэ анахьыжкыым тетхэггэгъ. Ар 1979-рэ ильэсыи кьэхгугъ. Сэфэр янэу, унаггэи шышгэу Ибадет, ныбжкэ ггэшлэггэн илаггэп, ар 1958-рэ ильэсыи кьэхгугъ. Унаггэр зытетхаггэм шы-шыпхьухэр илаггэх, ты ялаггэп. Сэфэр ышыпхьоу Маврие — 1990-рэ, ышгэу Суат — 1993-рэ, ышгэу Бэчыр — 1986-рэ, ышыпхьоу Рунне — 1981-рэ ильэсхэм кьэхгуггэх. Ахэр кьалэу Милошево шыпсэуштыггэх. Мыш кьызашжкэ-хэм санаториеу «Кьурджыпс» фэтэр фэдэу арати члэсыггэх. Ау мыхэр «бэрэ шысын хьэклаггэхэп», фэмыеу кьэкнжыгыгэггэхэу кьышлшны. Зэрэунаггэу дэкннжкыи Тыркуе хэггэгум кнжыгыггэх, зыкнжыгыггэхэр шышгхьэлэу мэзаггэн фай, кьызэралорэмкнэ.

Ятннэрэ унаггэр Батири (Тхьаггушгъ) Имер иунаггэу. Имер 1955-рэ ильэсыи кьэхгугъ, Милошево шыпсэуштыгъ. Мыш унаггэи лэп, щэфын-щжкыын юфхэм апылгъ, кьалэу Мыекьуапэ игупчэ унэ шырип, фондым ыщэфыггэу унэхэм ар ащыш.

Ящэнэрэ унаггэу кьэкнжыгыггэр зиер Кавкази (Тыггужкэ) Хьусни. Хьусни 1963-рэ ильэсыи кьэхгугъ. Иунаггэи кьалэу Липьян дэсыгъ.

Хъусни нэмыкылы горэ хэтэу шыт, адыгабзи ышлэрэп. Ащ ишхъагыусэу Нафе 1967-рэ ильэсым кьэхьугь. Яклалэху Имад — 1990-рэ, Суат — 1992-рэ ильэхэм кьэхьугьэх, ахэр джыри еджаклох.

Ящэнэрэ шэзожыер мыщ кьэкложыгыгахэху кьафэхьугь. Мыхэр яунагыоклэ щэфын-щэжыным пылтых. Урамху Краснооктябрьскэмрэ Комсомольскэмрэ зыщэхэхьажьхэрэ чыплэм киоскуу шытыр агъэлажьэ.

Яплэнэрэ унагыор Кавкази (Тыгужь) Рамадан иунагыу. Ар 1977-рэ ильэсым, янэу Сабрие 1943-рэ ильэсым кьэхьугьэх. Ахэр кьалэу Липьян шыпсэуштыгьэх. Кьалэм янэу Сабри Тыркуе хэгъэгум кложыгыгъэу шэпсэу, Рамадани чыплэ гьэнэфагыэ имыгъэу кьэкло-кложыым хэт.

Ятфэнэрэ унагыор Острук (Лышэ) Фиген иунагыу. Фиген 1968-рэ ильэсым кьэхьугь, ежь Стамбул дэсыгь, ау янэ-ятэхэр Югославием исыгьэх. Кьызэраорэмклэ, янэ Тыркуе хэгъэгум, Стамбул дэсэу мэпсэу. Фиген кьызэкложыым ильэс зытлуц горэм Мыекьуапэ дэси Тыркуем, янэ дэжь, кложыгыгъэу шэпсэу.

Яхэнэрэ унагыор Цэй Нухый иунагыу. Ар 1953-рэ ильэсым кьэхьугь. Д. Становце дэсыгь. Нухый унагыо илэп, фондым иунэ горэм исэу мэпсэу. Иоф ешлэ псэолэшлэу.

Яблэнэрэ унагыор Черкези (Тыгужь) Ахьмэд иунагыу. Ахьмэд 1936-рэ ильэсым кьэхьугь. Ахэр кьалэу Приштина дэсыгьэх. Ахьмэд лы гьэсагыэцтыгь, непэ техникескэ шлэныгьэхэмклэ кандидат зыфэтлон тлэкьыштым фэдэ цлэ илагь, ар энергетическэ предприятиешхо горэм итхьэмэтэ шьхьалэу шытыгь. Гукьао нахь мышлэми, мыщ бэ шигьэ-шлагьэп, гууз илэцтыгь, ащ кьиклэу идунае ыхьожыгыгь. Ахьмэд ишхьэгьусэу Тэвхидэ цыф дах, цыф дэгьу. Ар 1935-рэ ильэсым кьэхьугь. Тэвхидэ кьэбар гьэшлэгьонхэр кьыклэлырысхыгь, мы тхылтым кьыдэхьагыэхэм якьэбарыбэ ащ кьысфилотагь. Тэвхидэ уеплэынклэ бзыльфыгыэ «мэзахэм» фэд, ау чэфылэу егыашлэм шыт, гупэпщынэм дэгьу дэдэу ео, нысащэ зыхьуклэ, бзыльфыгыэхэр бэрэ ыгьэдэжэгуштыгьэх. Тэвхидэ охьтабэу кьыстыригьэклодагыэр ищылэныгьэ охьтэ тэдэ фэхьунэу сыфэлыало.

Мыхэм яклалэу Джэлалбэяр 1962-рэ ильэсым кьэхьугь, ащ ишхьагыусэу Нафие пшээшэ цыкьлэ илэу икьыжыи, Косовэ кложыгыгъэ. Ар ыльэпкьыклэ албанк, адыгабзэри ышлэцтыгьэп, ильэпкьэгьухэм афэзэщэу кложыгыгъэ. Мыхэр яунагыоклэ Мыекьуапэ урамэу Пролетарскэм унитлу ялэу шэпсэух. А унэри фондым имылыку хэклыгьэ ун.

Яенэрэ унагыор Черкези (Тыгужь) Мендерес иунагыу. Ар 1955-рэ ильэсым кьэхьугь. Ащ иунагыуи кьалэу Приштина шыпсэуштыгь. Мендерес апшээрэ техникескэ гьэсэнныгьэ ил, Республиканскэ пенсионнэ фондым Иоф щешлэ. Мыщ ишхьагыусэу Назмие 1962-рэ ильэсым кьэ-

хуугь. Назмие Приштинэ зышцэ, медсестрау Иоф ышцэтыгьэ, ау непэ исэнэхьатэу зэрэлажьэщтыгьэр зэблихуугьэ. Назмие кафэу «Дышгьэпсым» шэлажьэ, Иэшу-Иушу гьэжагьэхэр фэлээ дэдэу ешых. Назми иунэ сихьэу кьыхэкьыгь, сыдигьуи кьыуажэрэм фэдэу гушцэ кьыппэгьокьы. Мыхэм япшьяшьеу Терек 1987-рэ ильэсым кьэхуугь, льяшэу нэутх, иадыгабзи иурысыбзи изэфэд. Непэ Мыекьопэ медицинскэ колледжым иеджакьу.

Якьалэу Хьарунэ 1988-рэ ильэсым кьэхуугь, Адыгэ кьэралыгьэо университетым ифизическэ факультет шеджэ. Якьалэу Налмэс 1994-рэ ильэсым кьэхуугь, ар джыри еджакьу. Мы унагьор кьалэу Мыекьуапэ дэс. Униплэ хьурэ унэу урамэу Пролетарскэм тетым шэпсэу.

Ятлонэрэ купэу кьэкложыгьэхэм ащышэу кложыгьэхэм е кьаклоу-кложэу тетхэм узяплыкьлэ, зэфэхьысыжь уегьэшы мы купым хэтыгьэхэм теубытэгьэ шьыпкьэ кьэкложын Иофымкьлэ зэрямылагьэмкьлэ. Мы ятлонэрэ купым хэтхэр кьалэхэм адэсыгьэх, арары мыхэм кьэлэ унэхэр кьызкьыхахыгьэри.

Ящэнэрэ купэу кьэкложыгьэр 1999-рэ ильэсым жьоныгьуакьлэм и 22-м адыгэ чьыгум кьэсыжыгь. Пшыплэ афэхуугь санаториеу «Кьурджыпс». Мы купыр мэшцэохом кьыхашьыжыгь, кьинэу альэгьугьэр анэхэм нэпсыр акьэтэу кьалотэжы. Мыхэр кьэкложынымкьлэ теубытэгьэ шьыпкьэ зилагьэхэм ащыщыгьэхэп, арары апэрэ купым кьызкьышинэгьагьэхэри. Ябылым, яшагу, ябгьагь — бэба цыфым ильэс пчьягьэм кьэшлэкьыгьэ хьурэр — а зэпстэум кьахэкьыжынхэ амылэ-кьлэ, заом имашцэ хэтын фаеу хуугьагьэх. Кьикьыжьхэ зэхьум, гьогу пхэнджыкьлэ кьырашьыжыгьэх: Болгарием икьэлэ шьхьалэу Софие самолеткьлэ кьыбыбыкьыхи, кьалэу Минвод кьыщытлысыгьэх. Етланэ Урысыем и МЧС икьулыкьу хэт цыфхэм ащ кьырашьыжьхи Мыекьуапэ кьашагьэх, ягьусагь ащ Адыгэ Республикэм культурэмкьлэ иминистрэу Чэмышьо Гьазии.

Ящэнэрэ купыр унэгьэ пшыкьлэу хьуштыгьэ. Апэрэ унагьор Абай (Гутлэ) Мевлюдэ иунагьу, ар 1931-рэ ильэсым кьэхуугь, Д. Становцэ дэсыгь. Мы бзыльфыгьэм икьалэ апэрэ купэу кьэкложыгьагьэм хэтыгь. Ар Абай (Гутлэ) Рамадан ары. Джы непэ Мевлюдэ ыкьо игьусэу Мафэхьаблэ дэс, урамэу Мира, 9-м шэпсэу.

Ятлонэрэ унагьор Абай (Мэхьош) Хьасан иунагьу. Хьасан 1931-рэ ильэсым кьэхуугь, Д. Становцэ дэсыгь. Хьасанэ сшхьэкьлэ гушыцэу сыфэхуугьагь, ау цыф кьызэрыкьлоу шытыгьэп, ынэхэм узяплыкьлэ, кьалуатэщтыгьэр бэдэд. Цыфэу игьусэу кьыдэкложыгьагьэхэм агу кьызэрэкьыжырэмкьлэ, Хьасан кьыздихыгьэр умышцэу бэрэ кьы-цэщтыгь «Черкистан зэрэчылэу зэгорэм тикьыжышцэ» ыцэ. Цыфхэм ар зызэхыхькьлэ, зы купэу чьыгужьым кьэкложынынэу фэягьэхэм агу иль

гугээр чларигъанэщтыгъэп, ау нэмыкI купмэ «Хъасанэ ышъхьэ тэрэзы-
жъэп» алоштыгъ, джащ фэдизу икIыжьын Юфыр ашIошъ зэрэмыхъуш-
тыгъэм кыыхэкIэу.

«Хъасан, тьдэ кыпхыра ащ фэдэ къэбархэр?» алоу зелупчыхэкIэ,
«Хъао телефонкIэрэ кысаIауагъ» ылоштыгъ. Хъасан къэкIожьыгъагъ,
ау мыщи ыгу шыгупсэфыгъэп. Хэта зышIэрэр ильфыгъэу ащ шыли
ыгъэтIылыгъагъэм ыгу ымыгъэпсэфыгъа? Ар къэшIэгъуай. Мыщ
кыызкIожьым Косовэ чэтыоу шыриIагъэхэми афэзэщыщтыгъ, ахэм,
сабым дэгущыIэрэм фэдэу, ежь-ежьырэу адэгущыIэштыгъ. Хъасан
Тыркуе хэгъэгум нагъэсыжьы, иIахьыл-благъэхэм аратыжьыгъагъ,
етIанэ Косовэ ыгъээжьыгъагъэу кьалотэжьы. Ащ ыуж бэ ымыгъэ-
шIэжьэу Хъасанэ идунае ыхъожьыгъ.

Ящэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Абидэ иунагъу, ар 1930-рэ илъэ-
сым къэхугъ. Ащ иунагъо Д. Становцэ шыпсэуштыгъ. Абидэ ипшъа-
шъэхэр апэрэ купым хэтэу къэкIожьыгъагъэх (еплъ яхэнэрэ унагъом),
Абидэ ежь кыызкIожьыми пшъэшъитIу кыздищэжьыгъ. Ахэр — Нези-
хъа — 1961-рэ, Айщэ — 1970-рэ илъэсхэм къэхугъэх. Мы унагъом илэ-
гъугъэ къэкIожьыгъэхэм кьафэухырэп. Абидэ ишъхьэгъусэ Юсыф (Хъа-
лал ралоштыгъ зэрэхьалэл дэдагъэм пай) Чабэм кIауагъэу кышчыIагъ
(еплъ хъэдагъэм ехьылIэгъэ пычыгъом).

Абидэрэ Юсыфрэ япшъашъэу Незихъа врач-невропатологэу ВТЭК-ым
Юф щешIэ. Мыекъуапэ кIэлэцIыкIу IыгъыпIэу Лениным иурам 130-м
тетым чIэсэу мэпсэу. Абидэ ежь Мафэхьаблэ урамэу Российскэм щэпсэу.

ЯплIэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Нусрет иунагъу. Нусрет 1957-рэ
ильэсым къэхугъ, иунагъокIэ Д. Становцэ дэсыгъ. Мыщ ишъхьагъу-
сэу Саля 1972-рэ илъэсым къэхугъ. Саля ыльэпкыкIэ албанк,
адыгабзэкIэ епIорэр кыгурэIо, ау гушыIэшъурэп. Ахэм пшъэшъэжьые
цIыкIу Сара ыцIэу кыздащэжьыгъ, ар 1997-рэ илъэсым къэхугъ. Ады-
геим кыызкIожьыхэхэ уж пшъэшъэжьые 2000-рэ илъэсым кьафэхугъ,
ащ Нэрыс фаусыгъ. Асани Юф ешIэ хьалыгъугъэжьапIэм Iутэу, хьа-
лыгъур тучанхэм афещэ. Ащ иунагъо кьалэу Мыекъуапэ щэпсэу, яунэ
фондым имылькукIэ ашыгъэхэм ащыщ.

Ятфэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Энвер иунагъу. Энвери ишъхьэ-
гъусэу Мирадии 1941-рэ илъэсым къэхугъэх, Д. Становцэ кыкIы-
жьыгъэх. Мирадие ыльэпкыкIэ албанк, ау адыгабзэр ешIэ, рэгущыIэ.
Мыхэри кьалэу Мыекъуапэ щэпсэух. Яунэ фондым имылькукIэ ашыгъ.

Яхэнэрэ унагъор Хъасани (Жъэу) Сулейман иунагъу. Сулейман
1921-рэ илъэсым къэхугъ. Ар иунагъокIэ Д. Становцэ дэсыгъ. Ишъхьэ-
гъусэу Вахьидэ 1928-рэ илъэсым къэхугъ. ЯкIалэу Эсад 1958-рэ илъэ-
сым къэхугъ. Хъасанихэм яунагъо Мыекъуапэ бэрэ дэмысэу ыгъээз-
жьы икIыжьыгъ, ахэр зекIыжьхэм апэрэ купым япшIыкIутIонэрэ уна-
гъом гъусэу иIагъэх.

Яблэнэрэ унагъор Бахтири (Тхьагъушъ) Сулейман иунагъу. Сулейман 1958-рэ ильэсым къэхьугъ, къалэу Милошевэ дэсыгъ. Сулейман къызэкложькым пхьурэ къорэ игъусагъэх. Ыпхьоу Мерита 1982-рэ ильэсым, ыкъоу Мустафа 1985-рэ ильэсым къэхьугъэх. Мы унагъори икльжьи Косовэ кложьыгъэ.

Янэрэ унагъор Мусич (Жьэу) Сулейман иунагъу, ар 1938-рэ ильэсым къэхьугъ. Сулейман иунагъоклэ Велика рика къикльжьи гъагъ. Ишъхьэгъусэу Хьазбие 1945-рэ ильэсым къэхьугъ. Ахэм пшъэшъищ къыздащэжьи гъагъ. Нуртенэ — 1978-рэ, Хьамидэ — 1983-рэ, Айнур — 1984-рэ ильэсхэм къэхьугъэх. Сулейман иунагъуи икльжьи Косовэ кложьыгъэ. Гукъао нахъ мышлэми, Сулейман ащ зыкложьыгъэм бэ темышлэу идунай ыхьожьыгъ.

Ябгъонэрэ унагъор Хьасани (Жьэу) Ахьмэд иунагъу. Ахьмэд апэрэ купэу къэкложьыгъэхэм япшлыкьлүщэнэрэ унагъом яклэлэ анахьыжъ. Ар 1977-рэ ильэсым къэхьугъ. Апэрэ купыр къэкложьы зэхьум, Ахьмэд къулыкьум шылагъ. Ахьмэд медицинскэ гъэсэныгъэ ил, къалэу Краснодар дэс, Иоф щешлэ. Мыщ къызэкложьым ермэл бзыльфыгъэ къышагъ, сабыитлү къафэхьугъ.

Япшлэнэрэ унагъор Цэкъай Ахьмэд иунагъу, ар 1953-рэ ильэсым къэхьугъ, иунагъоклэ Д. Становцэ дэсыгъ. Ахьмэд ыльэпкъыкьлэ албан, ау адыгэу зельыгъэ, адыгабзэр ымышлэрэ нахъ мышлэми, адыгэнэу фай. Ахьмэд итеплэкьлэ «иныжъ» зыфалорэм фэд, ильэгагъэ метри 2,1-рэ мэхьу. Адыгэ зэрэхьунэу фаем пай, Гутлэмэ япхьоу адыгэ бзыльфыгъэ, Бельджюзарэ ыцлэу шъхьэгъусэклэ къыхихыгъ. Бельджюзарэ 1957-рэ ильэсым къэхьугъ. Ахэмэ шъао зэдаплү Риад ыцлэу, ар 1988-рэ ильэсым къэхьугъ. Ахьмэд Косовэ зэсым клалэхэр физкультурэмклэ ригъаджэщтыгъэх, джы непэ унэхэр зыгъэцкьлэжьхэрэм ахэтэу Иоф ешлэ. Ар иунагъоклэ къалэу Мыекьуапэ щэпсэу, иунэ фондым имылькукьлэ ашлыгъ.

Япшлыкьлүщэнэрэ унагъор Цэй Зауркъан иунагъу. Ар 1976-рэ ильэсым къэхьугъ. Ышыпхьоу Сабрие 1978-рэ ильэсым къэхьугъ. Мыхэр Д. Становцэ къикльжьи гъэх. Зауркъан мыщ къышиухыгъ Адыгэ къэралыгъо университетым иэкономическэ факультет, непэ къалэу Краснодар Иоф щешлэ, щэпсэу, унагъо илэп.

Сабрии ыш къыухыгъэ университетым ильэпкъ факультет къыухыгъ. Ахэм яуни фондым имылькукьлэ ашлыгъэхэм ащыщ, къалэу Мыекьуапэ дэт.

Япшлыкьлүтлэнэрэ унагъор Цэй Щэбанэ иунагъу. Щэбанэ 1931-рэ ильэсым къэхьугъ, Д. Становцэ шыпсэуштыгъ. Щэбанэ ишъхьагъусэу Мелэч 1935-рэ ильэсым къэхьугъ. Мыхэр къызэкложькхэм клэлэцлыкьлү Ыгъыплэу Лениным иурам 130-м тетым зэрэчлагъэтлысхьагъэхэу члэсых,

мыльку зэрэщымылэм кыхэклэу унэшын е щэфын Юфым ыуж ихэ-хэрэп.

Япшыкүшэнэрэ унагъор Цэй Мухъарэм иунагъу, ар 1947-рэ ильэ-сым кьэхугъ. Мухъарэм ишъхьэгъусэу Хъанифэ 1954-рэ ильэсым кьэ-хугъ. Яунагъоклэ Д. Становцэ дэсыгъэх. Цэйхэм пшгъэшытIурэ зы клалэрэ кыздащэжыгъэх: Шукранэ — 1977-рэ, Феридэ — 1981-рэ, Бэкир — 1984-рэ ильэсхэм кьэхугъэх. Непэ Мухъарэм иунагъо Мыекъуапэ дэс, щэпсэу, иунэ фондым имыльку хэкIыгъэхэм ащыщ. Мухъарэм мэшытгэу Мыекъуапэ дэтым икьэрэгъулэу Юф ешIэ. Япшгъашгъэу Шукранэ фир-мэу «Курмел Гюл» зыфигорэм щэлажэ, япшгъашгъэу Феридэ Тьркуе хэгъэгум кьикIыжыгъэ адыгэ клалэ горэм дэкIуагъ, сабый кьэфэху-гъэу зэдапIу.

ЯпшыкIуплэнэрэ унагъор Цэй Мурат иунагъу. Мурат 1945-рэ ильэ-сым кьэхугъ. Ащ ишъхьэгъусэу Цэй Хъатиджэ 1949-рэ ильэсым кьэ-хугъ. Ар ыльэпкыкIэ албанк. Мыхэм акъоу Ахьмэд — 1978-рэ, ап-хъоу Айтэнэ — 1979-рэ ильэсхэм кьэхугъэх. Ахэр ягъусэу Д. Становцэ кьикIыжыгъагъэх. Кьызащэжхэм санаториеу «Къурджыпс» дэсыгъэх, 1999-рэ ильэсым, шышъхьэIу мазэм Косовэ Iожьхи, яхэпIагъэм екIужыгъэх.

ЯпшыкIутфэнэрэ унагъор Цэй Рэмэдан иунагъу. Рэмэдан иунагъуи Д. Становцэ кьикIыжыгъагъ. Рэмэданэ янэу Фахърие 1920-рэ ильэсым, ишъхьагъусэу Софие 1949-рэ ильэсым кьэхугъэх. Мы нэбгыритIури албанкэх, ау адыгабзэ ашIэщтыгъэ.

Цэйхэм яунагъоклэ зы кьо яI 1973-рэ ильэсым кьэхугъэу. Мы уна-гъори 1999-рэ ильэсым шышъхьэIу мазэм «Къурджыпс» дэкIыжыи Ко-совэ Iожьыгъэ, яхэпIагъэм екIужыгъэх.

ЯпшыкIухэнэрэ унагъор Цэй Мухъарэм иунагъу, ар 1965-рэ ильэ-сым кьэхугъ. Мыщ иунагъуи Д. Становцэ кьикIыжыгъагъ. Мухъа-рэм ишъхьагъусэу Шипэ 1973-рэ ильэсым кьэхугъ. Мыхэм ягъусагъ Мухъарэм янэу Шемсие, ар 1946-рэ ильэсым кьэхугъ. Мы бзыльфыгъитIури албанкэх. Ахэм адыгабзэр хъатэу ашIэщтыгъэп. Цэй-хэм якIалэхэу Юсыф — 1995-рэ, Сэлихь — 1998-рэ ильэсхэм кьэху-гъэх. Ау мы унагъори шышъхьэIу мазэм дэкIыжыгъагъэхэм ахэтыгъ. Косовэ яхэпIагъэм екIужыгъэхэу непэ щэпсэух.

ЯпшыкIублэнэрэ унагъор Цэй Зэйнулэу 1961-рэ ильэсым кьэху-гъэм ий. Зэйнулэ иунагъо Д. Становцэ кьикIыжыгъ. Ишъхьагъусэу Цэй Мэрадие 1958-рэ ильэсым кьэхугъ. Ахэмэ сабытIу кыздащэжыгъ. Япшгъашгъэу Нефсэт — 1990-рэ якIалэу Сэфэр — 1991-рэ ильэсхэм кьэ-хугъэх. Мы унагъор кызыкIожыгъэр мазэ нахь мышIэу сабый кьа-фэхугъ, ащ Гъазий фаусыгъ, кьищыжын Юфым анахь кьин хэзылтэ-гъуагъэу, мыпшгъыжэу, ышIэрэм насып зэрэхигъуатэрэр кыызхэщыщ-

тыгээ Чэмышьо Гъазий ыпкь кыкыкыкы. Сабый цыкыоу кьэхьугьэм кьэлэ администрацием адыгэ кушьэ кырытыгъагъ, а мафэм сабыеу кьэхьугьэм ыпкь кыкыкыкы, гьэпсэфыпкыу зыдэсыгъэхэм мэфэкышхо шылагъ. Мыхэм яунагъо непэ Мыекыуапэ шэпсэу, кылэцкыкыу ыгыпкышхо иунэу урамэу Лениным 130-м тетым чысых. Гугъэпкышхо шыпэп Цэй-хэм унэ афэцэфынымкыкы е ежхэм ашынымкыкы.

Япшыкыуенэрэ унагъор Цэй Ибрахымэ иунагъу, ар 1938-рэ ильэ-сым кьэхьугъ. Ишхьэгъусэу Цэй Айтэнэ 1946-рэ ильэсым кьэхьугъ. Айтэнэ ыльэпкыкыкы албанк. Ахэмэ якылэу Махырэ апэрэ купым хэтэу кьэкыжыгъагъ (еплэ яткыкырэ турэ унагъом). Ежхэр кызыэкыжхэм яткыкырэ кылэу Ирхьан кыалэу Налшык шеджэштыгъ, врач сэнэхьатэу кыыхыгъэм фэгъэхьыгъэу. Джы непэрэ мафэм ар республикэ сымэджэщым тутэу травматолэгэу Юф ешкы. Мыхэм яунагъо Мафэхьаблэ урамэу Российская, 8-м шэпсэу.

Ящэнэрэ купым хэтэу кьэкыжыгъэ унагъохэм ащыщэу зыгъээжыгъэхэм янахьыбэхэм бысымгуащэу ялэхэр албанкэх. Ащ гуцафэ уегъэшкы ахэр зыщыщ цыф лэпкыым хэдзыгъэу шыпэнхэу фэмыехэу зэрыкыжыгъэхэмкыкы.

КІЭУХ ГУЩЫ

Косовэ кыкыжыгыгэ адыгэхэм ячыгужэ агъотыжыгыгэ, яунэ кыи-фэжыгыгэх. Арэу шытми, гушлохзэ ахэр Косовэ кыкыжыгыгэх тломэ, сишлошыклэ, тыхэукъон. Зэгорэм ахэр къэкложыныехэкли хьуни, ау а уахьтэм ащ фэхъазырхэу шытыгыгэхэп. Кызэрэзгурыуагыэмклэ, заоу хэгъэгум кыхъухъагэм ашъхьэ кыхахыжыныым пай, дэштэ-даоу къежъэжыгыгэх. Цыфым иунэ ыщэжъэу нэмыкл чыплэ горэм кложы зыхьуклэ, ыгу мэузы: зыдэклошт чыплэр мафэу, гупсэфыплэ фэхьуштмэ, хьауми а зыдаклорэ чыплэм кын рильэгъоштмэ ымышлэу гупшысэгумэкхэм зэльаштэ. Етлани, мыщ кыхэгъэщыгъэн фае, унагъом унаклэ ыщэфэу, чыплэклэ зыкложыклэ, егъашлэм зэсэгъэ лэмэ-псымэхэр зыдищэжъхэ хабзэ. Косовэ исыгыгэ адыгэхэм егъашлэм аугъоигъэ мылькуи, былыми ипхьыхьэ-итэкъоу къагъани къэкложыгыгэх. Цыфмэ алуагыгэу зи мышгыпкээ шылэп: «Псышъхьэм рыклорэр псыклэм рэкложы», «Цыфым ищылэныгыгэ илъэс пшырыпшл, лъэпкъым ищылэныгыгэ — шъэррыш» ало. Ащ кыкылырэр цыфым ищылэныгыгэ рыклорэр илъэсипшл пэпчэ — зэ, лъэпкъым — илъэсишъэм зэ кыхэфэжъэу ары. Адыгэу Косовэ кыкыжыгыгэхэр яхэкужэ зэрикыжыгыгэагэхэм фэдэкъабзэу къагъээжыын фаеу хьугъэ. Гулэм хэтхэу зыкъагъэхъазырыжыгыгэ, етлани килограмм щэкл нахьыбэ нэбгырэ пэпчэ кыздиштэн фитыгъэп. Унагъом ибылым килограмм щэклыклэ къэпхыжыын плъэкыныя?!

Непэ сьд ящылакл Косовэ кыкыжыгыгэ адыгэхэм? Ащ фэдэ дэдэу ащ ялоф дэгъу плонэу шытэп. «Мы хэгъэгум узпыхьэрэ юфым бырсыр бэдэдэ кыпэкы, зым адрэм уфигъэкложзэ, кын ольэгъу» ало. Арэу шытми, мыхэм ащ агу ыгъэклодырэп, хэклыплэхэр къагъотых. Непэ унагъоу Мафэхъаблэ дэххэм яхатэхэр алэжыых. Унагъо пэпчэ хэтэрыклэу жэм фахьрэр зэклэри егъэтлысхьэ. Ыпэ кызэрэтлуагыгэу, зибэ ашлэрэр шыбжыыр ары, ау щэклэ-псыклэу яунэхэм бэу шызэрахьэщтыгъэр ащэфы нахь, унагъохэм арытэп, арыльэп, ящагухэм шагубзыухэу адэтыгыгэхэр ялэхэп, ахьухэрэп. Кыхэгъэщыгъэн фаер ахьунхэ алуагыгэкли зыщахьун, зэрагъэсынхэ ялэп. Косовэ зыщэлэхэм ящагухэм адэтыщтыгыгэ

бгъагъэхэм ащыщ горэм фэди джы ялэп. Косовэ кыкIыжъхи кыызэ-кIожъхэм, мэкъумэщ машинэу къащэжыгъагъэхэри амыгъэфедэхэу щы-тых, чIыгоу ралэжъын фэдиз зэрямылэм кыыхэкIэу. Мы зэпстэум Косовэ щылэхэ зэхухэм нахь хъупхбагъэхэ фэдэу кыпшчагъэху, ар зытеху-хэри гъэнэфагъэ: цIыфыр засэрэ щылэкIэ-псэукIэм хэтыгъэ шапхэхэр, бгъагъэхэр зыхэзыхэкIэ, ыгу пычыгъэ горэ фэху. Унагъохэм арыс ныбжыкIэхэм зыгорэ алэ кыихьэ хъумэ, ари агъэтэрэзыжыным тыщэ-гугъы.

Адыгэ лъэпкъым ишэн-хабзэ Косовэ кыкIыжыгъэ адыгэхэм агу, апсэ хэлъу кыыздрахъакигъ. Гум ишгъэф, псэм илэшIу зэрагъашIэрэр, зыIуальхэрэр Iахылыр, лым, лъым щыщыр ары. Арын фай, адыгэ тIэкIоу Косовэ исыгъэм ыбзэ зыкIычIимынагъэр, унагъом ис цIыфхэм язэхэтыкIэ-яззфыщытыкIэ кыызкIагъэнагъэр. Ящагу зэрэдэкIхэрэм те-тэу нэмыкIыбзэр къежъэщтыгъэ, нэмыкI щылакIэ хахъэщтыгъэх, ау щыт-ми, унагъо пэпчъ иунагъо «зэфэшIыгъэу», адыгэ шэн-хабзэр зэрихъэщ-тыгъэ. Къэлэгъэн фае, албанэу зыхэсыгъэхэм зы дин адалэжыщтыгъэ, ау ахэм яшэн-хабзэхэр, ядунэететыкIэ, ядунээзэхашIэ къаштэ дэдэу зэ-рэшчымытыгъэм гу лъыотэ. А цIыфэу зыхэсыгъэхэм Iэбжым къафашIэу кыыхэкIыгъэнкIи мэху, алапэ къафащэеуи хъугъэнкIи хъун, ау агу къа-фащэигъа? Ар къэшIэгъуай. ЦIыфэу зишэн, зихабзэ къэмыштэрэм ыбзи бгъэфедэнкIэ къины мэху, уиунэ уисы зыхукIэ.

«Куцэр теуцогъу-теуцогъу» аIо. Косовэ кыкIыжыгъэ адыгэхэм яку-цэ теуцожыгъ, хэхэс гъогур аухыгъ, яунэжъ кыифэжыгъэхэу джы щылэкIакIэм нэкIубгъуакIэ кыщызылуахы, Мафэхьаблэ ящылэныгъэ щырагъэжъагъ. Чылэм цIэ дахэ, цIэ дэгъу фаусыгъ. Уегупшысэмэ, ады-гэ чылэшхом изы хьаблэ тесрэ унагъом фэдиз ащ унэу дэтри цIыфэу дэсри. ЫцIэ кыгъэшшыпкъэжъэу чылэр чIыплэ мафэу, хьаблэ мафэу хъунэу тесэIо.

ГУШЫЛАЛЪ

1. **Алыркэб** — чыг лъапсэ горэм кээбыкIэм фэдэу халъхэшь, кээкIы, чIыгым зырещэкIы. Ащ кэошыным фэдэу кыпыкIэрэм игэо зыхукIэ, кIэхэр кыкIоцIагэтэкэути зыгорэ итэу унагэом шагээфедэщтыгэ.

2. **Гэсэкушьо** — кум ыбгухэмкIэ пхээхэагэхэу ралъхэщтыгэх, илбыр кымызыным, нахыбэ ифэным пай

3. **Джормэ** — шхыныгэо: былымышхом икIэтIэеу шэ зыпылбыр зэпаупкIыти, ащ былымышхом ыныбэ кIоцIалъхэти, етIанэ ар кIэтIэй псыгэомкIэ апхыжыщтыгэ. ОнджэкыэмкIэ агэгэущтыгэ.

4. **Джэнэтл** — джэнэтыр унэ зыфэхурэ цыф.

5. **Зэйтун** — чыыгым кыпэкIэ кыпцIэм фэдэу шIуцIэу, ащ дагэ хашыкIы (оливки).

6. **Къалып** — ятIэр зэрэпаупкIыщтыгэ пкыыгэу.

7. **Питэ** — кыуае дэлгэу хыалыжэу, хыакумкIэ гэжэагэу.

8. **Пхэаблэ** — лIэныгэ зыхэт Iоф, джэнч адзы хэумэ а гушыIэр агээфедэ.

9. **Пхэгние ео** — хыамлыу зыхэхэорэ чыыг.

10. **Сырэ** — зэкIэлъыкIуакI.

11. **Тепсэ** — гыуаплэм е гыофым хэшIыкIыгэ лэгэ тешшошху: ар хыакум рагэуцоти, хыалыгэу е хыаку хыалыжэохэр рагэажэщтыгэ.

12. **Фэс паIу** — фэс ыIомэ, тыркубзэмкIэ паIо кекIы, тырку паIу, кээтабэм хэшIыкIыгэу, ыгузэгэу кэутасэ ишIагэу щыт.

13. **Хэао** — дунаим изытет.

14. **Шьалэ** — цыфыр зэрэлIагээм тетэу азэнаджэр кэаджэ. Азанэм охэтэ гэнэфагэ иI, шьалэм охэтэ гэнэфагэ иIэу щытэп. Ар дыуахэ гэнэфагэу щыт. Шьалэр кызаухыкIэ, цыфэу зидунае зыхэожыгээм ышIэрэ ыльэкыуацIэрэ кыраIо.

15. **Шьхалчарпэ** — псым тырагэуцоти, шьхалыр ыгэхэаджэщтыгэ.

16. **ШьхальэшIой** — сабыир кызыхыукIэ, ышъхашэо шьхэхадэу хэлты.

17. **ШьхэфэятIэ** — тхум фэдэу шьабэу ятIэ, зыуцIынкIэ тхурбэу, шьхэм зыщыпфэкIэ шьхэацыр зэлъэлъы ышIэу щыт. Косовэ ихыанэ-гэунэхэм адэжэ кышычIахыщтыгэ.

18. **Щыдыбзый** — кIышым чIэтыщтыгэ, машIор рызэкIагэанэу.

19. **Щэдэс** — щэрэ псырэкIэ гэжэогэ пындрэ шьоушыгэу хэлгэу.

20. **Iэуадэ** — Iэгум чIафэрэм фэдизэу зы такыр.

ДЭТХЭР

Редакторым игушыл	3
Цыфым ишылэныгээ илгээ пшырыпшл, лъэккым — шыэрышь	7
Чылэм цыф Иэлэсэу дэсыггэхэр	14
Нысэм иффэло-фашлэхэр	17
Нысэишыжыыр	21
Сабыим иффэло-фашлэхэр	28
Сабыир кызэрэхуштыггэр	30
Ныбыдж (ныбэпцый) пыупкыныр	31
Сабыир зэраггэпскыштыггэр	—
Бзылфыггэу сабыл кызфэхуггаклэм зэрэдзеклоштыггэхэр	33
Сабыл кызфэхуггаклэм зэрэдзеклоштыггэхэр	—
Цлэусыныр	35
Кушьэхапхэр	36
Лэбжанэм зэрэдзеклоштыггэхэр	38
Цэр, ащ ехыллэггэ лфыггөхэр	39
Шхьяацым зэрэдзеклоштыггэхэр	40
Лгэтэггэуцор	41
Узэу сабыим кьеузыштыггэхэр	—
Адыггэм яхэклэпэггөкык, яшхын, ялэнэ зехьакл	45
Хьэдаггэм шызэрахьэрэ лфыггөхэр	55
Лазхэр — узхэр — уцхэр	62
Ощх кьемышхы хьумэ — тхьялгэлоу ашыштыггэхэр	66
Шлошлэу ялэхэр	68
Шлоп зыфалоу кьяхэнаггэу ахэльхэр	70
Джэнчдыныр	71
Кьэзггэггэжыггэу унаггөхэр	73
Клэхушыл	87
Гушылать	90

Мариет Анзауровна Джандар

ОСТАЛИСЬ АДЫГАМИ

Этнографические исследования

На адыгейском языке

Редактор **А. А. Шагуч**
Художественный и технический редактор **Н. Г. Федотова**
Корректоры: **С. М. Хабаху, С. А. Шхафижева**

ИБ № 33

Лицензия изд-ва № 04335 от 23.03.2001. Сдано в набор 11.06.2007. Подписано в печать 16.07.2007. Формат 60x84/16. Бумага офсетная. Гарнитура шрифта «Тип Таймс Суг». Печать офсетная. Усл. п. л. 5,34. Уч.-изд. л. 5,57. Тираж 500 экз. Заказ 0105.

Адыгейское республиканское книжное издательство. 385000, г. Майкоп, ул. Гоголя, 8.

ОАО «Полиграфиздат «Адыгея». 385000, г. Майкоп, ул. Пионерская, 268, тел. для справок: 52-23-92.